व्यापार र विकास

(A Nepalese Journal of Trade and Development)

वर्ष ५	अङ्क १	२०६९ माघ	पूर्णाङ्क ९
Vol. 5	**No. 1**	**January 2013**	**Issue 9**

नेपाल सरकार

वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

प्रकाशक

नेपाल सरकार
वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय,
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

फोन नं. : ९७७-१-४२११२९२, ४२११६२३
फ्याक्स : ९७७-१-४२१११६७

Phone : 977-1-4211431, 4211292, 4211623
Fax : 977-1-4211167

Email:info@mocs.gov.np

URL: www.mocs.gov.np

प्रथम पटक प्रकाशित : २०६९ माघ
सर्वाधिकार : ©नेपाल सरकार, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयमा सुरक्षित ।

(यस पत्रिकामा प्रकाशित लेखरचनाहरूमा अभिव्यक्त विचारहरू लेखकका निजी विचार हुन् । तिनले यस मन्त्रालयको आधिकारिक भनाइलाई प्रतिनिधित्व गर्दैनन् । लेखरचनाहरूमा अभिव्यक्त विचारहरूप्रतिको जिम्मेवारी लेखक स्वयंमा निहित रहनेछ ।)

;+Ifs
nfndl0f hf}zL
सचिव

;Dkfbs ;dx"

;+of]hs
tf]gf/fo0f 1jfnL
सह-सचिव

;b:ox¿
hLj/fh sf]O/fnf
उप-सचिव
lxdfn yfkf
उप-सचिव
dgf]hsdf/ cfrfo{
उप-सचिव
;'/]Gb|yfkf
उप-सचिव

;b:o-;lrj
/jLGb|Ë yfkf
शाखा अधिकृत

sDKo6/ ;]6Ë
दयाराम तिवारी

db|0f
ग्लोबल नेपाल प्रेस प्रा.लि.
डिल्लीबजार, काठमाडौं
फोन: ४४३९२२२

सम्पादकीय

;xh ahf/ kxF ;ljwfM cltsd ljsl;t /fi6«sf] ljsf;sf]cfwf/lznf

संयुक्त राष्ट्रसंघको एउटा महत्त्वपूर्ण अङ्ग आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्को सहयोगी निकाय Committee for Development Policy (CDP) को पछिल्लो त्रैवार्षिक समीक्षा प्रतिवेदनअनुसार अहिले विश्वमा अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको संख्या ४९ पुगेको छ । समितिले कुल आय परिसूचक (GNI Index), मानव विकास परिसूचक (HAI) र आर्थिक जोखिम परिसूचक (EVI), यी तीनवटा सूचकहरूको आधारमा प्रत्येक ३-३ वर्षमा आर्थिक तथा सामाजिक विकासका दृष्टिले कमजोर अवस्थामा रहेका र प्राकृतिक तथा मानवीय प्रकोपका हिसाबले उच्च जोखिममा रहेका राष्ट्रहरूलाई अतिकम विकसित राष्ट्र (LDCs) को रूपमा सूचीकृत गर्दै आएको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् १९७० को दशकमा दोस्रो राष्ट्रसंघीय विकास दशकका लागि विकास रणनीति तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्ने सन्दर्भमा आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा पछाडि परेका संसारका निर्धनतम राष्ट्रहरूको विकासलाई विशेष प्राथमिकतामा राख्दै ती राष्ट्रहरूको आर्थिक विकासलाई गति दिन सघन रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय सहायता परिचालन गर्ने उद्देश्यले सन् १९७१ मा सर्वप्रथम यस्तो वर्गीकरण शुरु गरेको हो । त्यतिबेला २५ वटा राष्ट्रहरू यस समूहभित्र सूचीकृत भएका थिए भने सन् २०१२ मा आएर यसमा झण्डै दोब्बर बढोत्तरी भई अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको संख्या ४९ पुगेको छ ।

सामान्यत: अतिकम विकसित राष्ट्रहरू भन्नाले विकासमा पछाडि परेका देशहरूलाई बुझिन्छ । आर्थिक परिसूचकका दृष्टिले मात्र होइन, शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ सेवामा पहुँच आदि मानवीय र सामाजिक विकासका दृष्टिले पनि यी समूहभित्रका राष्ट्रहरू अत्यन्त दयनीय अवस्थामा रहेका छन् । त्यतिमात्र नभएर प्राकृतिक तथा मानवनिर्मित प्रकोपका दृष्टिले समेत यी राष्ट्रहरू गम्भीर जोखिममा रहेका छन् । आज विश्वको गरिबीको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा यसै समूहमा रहेको छ । एक्काइसौं शताब्दीमा पनि विश्वका एक चौथाइ देशहरू अझै यस्तो दयनीय स्थितिमा रही रहनु निश्चय पनि दु:खको कुरा हो । आज अतिकम विकसित राष्ट्रहरूले विश्वको कुल जनसंख्याको करिब १२% (झण्डै ८८ करोड) हिस्सा ओगटेका छन् भने विश्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यिनीहरूको योगदान १% र विश्व वस्तु व्यापारमा यिनीहरूको हिस्सा १.१२% मात्र छ । सेवा व्यापारमा यिनीहरूको हिस्सा झन् नगण्य अर्थात् अर्थात् ०.६५ मात्र छ । यसले विश्व आर्थिक प्रणालीमा अतिकम विकसित राष्ट्रहरू राम्ररी आबद्ध हुन नसकिरहेको कुरालाई इङ्गित गर्दछ ।

आर्थिक, सामाजिक विकासमा पछाडि परेका विश्वका अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको विकासलाई गति दिन संयुक्त राष्ट्रसंघ (UNO), विश्व व्यापार सङ्गठन (WTO), विश्व बैङ्क (WB), अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (IMF), संयुक्त राष्ट्रसंघीय व्यापार तथा विकाससम्बन्धी सम्मेलन (UNCTAD) जस्ता संस्थाहरूको पहलमा समय समयमा विभिन्न रणनीति तथा कार्यक्रमहरू अघि सारिएका छन् । संयुक्त राष्ट्रसंघको पहलमा सन् २००० को सेप्टेम्बरमा अघि बढाइएको सहस्राब्दी विकास लक्ष्यहरू, सन् २००१ मा जारी ब्रसेल्स कार्ययोजना र सन् २०११ को मे महिनामा चौथो राष्ट्रसंघीय अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको सम्मेलनको अन्त्यमा जारी गरिएको इस्तानबुल कार्ययोजना आदि अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको विकासलाई लक्षित गरी विश्वस्तरमा जारी गरिएका केही महत्त्वपूर्ण कार्यक्रमहरू हुन् । यिनमा सहस्राब्दी विकास लक्ष्यले सन् २०१५ सम्ममा संसारमा भोक र गरिबीबाट पीडित मानिसको संख्या आधामा सीमित गर्ने लगायतका उद्देश्यहरू लिएको छ भने इस्तानबुल कार्ययोजना (२०११-२०२०) ले आगामी सन् २०२० सम्ममा अतिकम विकसित राष्ट्रहरूमध्ये आधालाई यो समूहबाट माथि उकास्ने (Graduation) महत्त्वाकांक्षी उद्देश्य समेटेको छ । यसका लागि प्रतिवर्ष ७% का दरले आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने लक्ष यसले अघि सारेको छ ।

अतिकम विकसित राष्ट्रहरू विश्व व्यापार प्रणालीमा राम्ररी आबद्ध हुन नसक्नुको पछाडिको यौटा मूल कारण बजार पहुँचमा रहेको कठिनाइ हो । अहिले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा भन्सार दर क्रमशः न्यून हुँदै जान थाले तापनि विकसित तथा विकासोन्मुख देशहरूमा गैरभन्सारजन्य अवरोधहरू चाहिँ अझै पनि प्रशस्त मात्रामा विद्यमान भएका कारण अतिकम विकसित मुलुकहरूलाई आफ्नो उत्पादन ती देशहरूको बजारमा पुऱ्याउन समस्या परिरहेको स्थिति छ । कमजोर आर्थिक तथा सामाजिक परिस्थितिबाट गुज्रिरहेका अधिकांश अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको उत्पादन ठूलो पूँजी र उन्नत प्रविधि प्रयोग गरी उत्पादन गरिएका विकसित देशका उच्च गुणस्तरका उत्पादनहरूसँग प्रतिस्पर्धामा खरो उत्रन नसक्नु स्वाभाविकै हो । त्यसमाथि विकसित देशहरूले कमजोर राष्ट्रबाट हुने निर्यातजन्य वस्तुमा मानव तथा वनस्पति स्वास्थ्य संरक्षणको नाममा कठोर र जटिल गैरभन्सारजन्य अवरोध तथा मापदण्डहरू कायम राख्नाले ती मापदण्ड पूरा गर्न नसकी अहिले पनि धेरैजसो मुलुकको निर्यात निरुत्साहित भइरहेको स्थिति छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीलाई नियमन र व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले सन् १९९५ को जनवरीमा स्थापित विश्व व्यापार सङ्गठनको यौटा उद्देश्य विकासोन्मुख र अतिकम विकसित राष्ट्रहरूलाई विश्व व्यापार प्रणालीमा अर्थपूर्ण तरिकाले सहभागी हुने अवसर जुटाई उनीहरूलाई खुला र उदार विश्व व्यापारका अवसरहरूबाट अधिकतम लाभ लिनसक्ने बनाउने पनि हो । आज सङ्गठनमा झण्डै दुई तिहाइ सदस्यहरू विकासशील समूहबाट रहेका छन् भने यिनमा ३३ सदस्य अतिकम विकसित मुलुकहरूमध्येबाट छन् । करिब १० वटा अतिकम विकसित देशहरू सम्मिलनको चरणमा रहेका छन् । विश्व व्यापार सङ्गठनका सम्झौता र मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनहरूले अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको न्यून आर्थिक, प्राविधिक क्षमतालाई मध्यनजर गरी उनीहरूलाई विश्व व्यापार प्रणालीमा राम्ररी आबद्ध हुन सघाउ पुऱ्याउन विभिन्न सहुलियतपूर्ण व्यवस्था र विशेष तथा पृथक् व्यवहार (S&DT) का प्रावधानहरूलाई समेटेका छन् । तर यी प्रावधानहरूको सही र इमान्दार कार्यान्वयन नहुँदा नियममा आधारित विश्व व्यापार प्रणालीबाट अतिकम विकसित राष्ट्रहरूले अपेक्षित लाभ लिन सकिरहेका छैनन् । यसर्थ बजार पहुँचको विषय अहिले पनि विश्व व्यापार सङ्गठनमा अतिकम विकसित सदस्यहरूको यौटा प्रमुख मुद्दाको रूपमा रहेको छ ।

अतिकम विकसित राष्ट्रको उत्पादनलाई सहुलियतपूर्ण बजार पहुँच सुविधा सुनिश्चित गर्न अन्कटाडको पहलमा सर्वप्रथम सन् १९६८ मा विशेष ग्राह्यता प्रणाली (GSP) को अवधारणा प्रकाशमा आएको थियो । सन् १९७१ मा युरोपका केही विकसित देशहरूबाट कार्यान्वयन प्रारम्भ भएको यो अवधारणा अहिले करिब तीन दर्जनभन्दा बढी मुलुकहरूले लागू गरिरहेका छन् । अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको उत्पादनलाई बजार पहुँच सुविधा विस्तार गर्ने क्रममा सन् २००१ बाट युरोपियन युनियनका मुलुकहरूले हातहतियार बाहेक निश्चित प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि भएका सम्पूर्ण उत्पादनमा शून्य भन्सार सुविधा दिने गरी Everything but Arms (EBA) को अवधारणा कार्यान्वयनमा ल्याएका छन् ।

अतिकम विकसित र विकासोन्मुख राष्ट्रहरूलाई विश्व व्यापारमा अर्थपूर्ण ढङ्गले सहभागी हुनसक्ने वातावरण निर्माणका लागि मौजूदा बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीका विभिन्न प्रावधानहरूमा सुधार गर्ने र कतिपय विषयमा नयाँ चरणको सम्झौता वार्ता शुरु गर्ने भनी सन् २००१ को नोभेम्बरमा कतारको दोहामा आयोजना भएको विश्व व्यापार सङ्गठनको चौथो मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनले दोहा विकास एजेण्डा अघि सारेको थियो । अतिकम विकसित सदस्य राष्ट्रका व्यापार सरोकारका अधिकांश मुद्दा समेटिएका उक्त एजेण्डाभित्रको यौटा महत्त्वपूर्ण विषय अतिकम विकसित सदस्यहरूलाई सहुलियतपूर्ण बजार पहुँच सुविधा (Preferential Market Access) दिने भन्ने पनि थियो । यसै पृष्ठभूमिमा सन् २००५ को डिसेम्बरमा हङ्कङ्गमा आयोजित सङ्गठनको छैटौं मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनले विकसित देशहरूले अतिकम विकसित देशहरूबाट निर्यात हुने वस्तुमा कम्तीमा ट्यारिफ लाइनको ९७% वस्तुहरूमा भन्सार तथा कोटारहित बजार पहुँच सुविधा (Duty Free Quota Free Market Access : DFQF-M/A) दिनुपर्ने र विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले पनि आफ्नो क्षमताअनुसार अतिकम विकसित सदस्य देशहरूलाई क्रमशः यस्तो सुविधा विस्तार गर्दै जानुपर्ने कुरा पारित गरेको थियो । अतिकम विकसित राष्ट्रको निर्यातलाई प्रवर्द्धन गर्न अति उपयोगी ठानिएको यो प्रावधानलाई कतिपय विकसित देशहरूले अझै पूर्णतः कार्यान्वयनमा ल्याउन आनाकानी गरिरहेका छन् । अर्कोतिर भन्सार छूट सुविधा दिन बाध्य हुनु नपर्ने बाँकी ३% ट्यारिफ लाइन सीमाभित्र अतिकम विकसित मुलुकबाट निर्यात हुने अधिकांश निर्यातजन्य वस्तुहरू पर्नसक्ने भएबाट अतिकम विकसित मुलुकले ठोस फाइदा लिननसक्ने स्थिति छ ।

हङ्कङ्ग मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनले अतिकम विकसित राष्ट्रको निर्यातलाई लक्षित गरी बढ्दो बजार पहुँच सुविधा दिन विकसित र विकासोन्मुख सदस्यहरूलाई आह्वान गरेअनुसार चीन, भारत, ब्राजिलजस्ता देशहरूले आफ्नो विकासको स्तरअनुसार यो प्रावधानलाई क्रमशः कार्यान्वयनमा उतार्नेतर्फ पहल शुरु गरेका छन् । यो अतिकम विकसित मुलुकका लागि सुखद विषयको कुरा हो । यस क्रममा वर्तमान विश्वको उदीयमान अर्थतन्त्र चीनले सन् २००८ को मार्चबाट यस्तो सुविधा उपलब्ध गराउन शुरु गरेकोमा चीनले उपलब्ध गराएको शून्य भन्सार सुविधा उपयोग गर्ने सम्बन्धमा १४ मे, २०१० मा नेपाल र चीनबीच Letter of Exchange मा हस्ताक्षर भएको थियो । तदनुसार नेपालबाट चीनतर्फ निर्यात हुने ४७२१ वस्तुमा भन्सार छूट सुविधा उपयोग गर्नसक्ने आधार निर्माण भएको थियो । यद्यपि त्यसभित्र नेपालबाट चीनमा निर्यात हुने सामान करिब १९६ वटा जतिमात्र थिए । चीनले अतिकम विकसित मुलुकहरूका लागि साविकमा उपलब्ध गराई आएको शून्य भन्सार सुविधाका वस्तुको सूचीलाई विस्तार गरी अहिले ७७८७ पुऱ्याएको छ । सो सुविधा उपयोग गर्ने सन्दर्भमा नेपाल र चीनबीच गत १२ नोभेम्बर, २०१२ मा दुई पक्षबीच हस्ताक्षर भएको छ । जसअनुसार अब करिब ३६६ वटा नेपाली वस्तुले चीनमा शून्य भन्सार सुविधा उपयोग गर्न

पाउने छन् । यसैगरी भारतले सौविध्यपूर्ण व्यापार सम्झौतामार्फत निश्चित प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि भएका सामानको निर्यातमा नेपाललाई साबिकदेखि नै यस्तो सुविधा दिँदै आएको छ। भारतले सन् २००८ अगष्टमा प्रतिवर्ष २० प्रतिशतका दरले भन्सार कटौती गर्दै ५ वर्षभित्र सबै अतिकम विकसित मुलुकका लागि कुल ट्यारिफ लाइनको झण्डै ८५% वस्तुमा Duty Free Tariff Preference (DFTP) सुविधा कार्यान्वयनमा लाउने घोषणा गरेको थियो । यसरी विकसित देशहरू DFQF को सुविधा दिन हच्कँदै गएको अवस्थामा चीन र भारतजस्ता विकासशील र एशियाका नवोदित अर्थतन्त्रहरूले नेपाललगायतका अतिकम विकसित देशका उत्पादनलाई दिएको सहज बजार पहुँचको सुविधा स्वयंमा उदाहरणीय र प्रशंसनीय विषय रहेको छ। यसलाई दक्षिण-दक्षिण सहयोगको ठोस उदाहरणका रूपमा पनि लिनसकिन्छ । यसले अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको निर्यात प्रवर्द्धनमा उल्लेखनीय सहयोग पुऱ्याउने कुरामा कुनै द्विविधा छैन ।

अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको निर्यातलाई दिगो रूपमा अघि बढाउन शून्य भन्सार सुविधा मात्र पर्याप्त हुँदैन । शून्य भन्सार बजार पहुँचसँगै अभिन्न रूपमा जोडिएर आउने उत्पत्तिको नियम, वस्तुको गुणस्तर प्रमाणीकरण, क्वारेन्टाइन परीक्षण, झन्झटिलो भन्सार जाँचपास प्रणाली र जटिल गैरभन्सारजन्य अवरोधहरू जस्ता पक्षमा सुधार र सरलीकरण नहुँदासम्म अतिकम विकसित राष्ट्रहरूलाई हालका वर्षहरूमा उपलब्ध गराउन थालिएको भन्सार छूटको सुविधाको सही उपयोग हुने कुरामा आशावादी हुने ठाउँ कमै छ। त्यसमाथि अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको कमजोर व्यापार पूर्वाधारहरू खासगरी सीमित सडकसञ्जाल, कमजोर सञ्चार, बैङ्किङ्ग तथा बीमा प्रणाली आदिका कारण उनीहरूसित उपलब्ध गराइएको सुविधाहरूको उपयोग गर्नसक्ने क्षमता न्यून छ। यसरी अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको संरचनात्मक कमजोरी (Structural Weakness) का क्षेत्रलाई उचित रूपमा पहिचान र सम्बोधन नगरिकन केवल सहुलियतपूर्ण भन्सार सुविधाले मात्र उनीहरूको आपूर्तिजन्य क्षमतामा सुधार आउँछ भनी अपेक्षा गर्नु बुद्धिमानी हुँदैन । तसर्थ, अतिकम विकसित राष्ट्रहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रणालीमा बढीभन्दा बढी आबद्ध गराई अधिकतम आर्थिक लाभ लिनसक्ने स्थितिमा पुऱ्याउन भन्सार तथा कोटारहित बजार पहुँच सुविधाका साथसाथै सो सुविधा उपयोगसँग अभिन्न रूपमा जोडिएका अरू पक्षमा पनि समानान्तर रूपमा सुधार कार्यलाई अघि बढाउन र उनीहरूको संरचनात्मक कमजोरीका क्षेत्रलाई पनि उचित सम्बोधन गर्ने गरी विकसित तथा विकासोन्मुख देशहरूबाट पहल हुनु जरुरी छ । यस क्रममा अतिकम विकसित देशहरूले पनि विकसित तथा विकासोन्मुख देशहरूबाट प्राप्त हुने शून्य भन्सारदरको सुविधा तथा व्यापारको लागि सहयोग (AfT), व्यापारसम्बद्ध प्राविधिक सहयोग (TRTA) आदिको पूर्ण र प्रभावकारी उपयोग गरी आफ्नो व्यापार क्षमता माथि उकास्न विशेष ध्यान दिन आवश्यक छ । साथै, अतिकम विकसित देशका सरकारहरूले व्यापारलाई राष्ट्रिय विकास प्रयासमा मूलप्रवाहीकरण गरी व्यापार क्षेत्रमा नीतिगत, संस्थागत तथा प्रक्रियागत सुधारका विषयहरूलाई निजी क्षेत्र तथा दातृनिकायसमेतको समन्वयमा निरन्तर अघि बढाउँदै जान जरुरी छ ।

lj ifo–;"rL

	n]v÷/rgf	n]v s	k[7 ;+Vof
	English Section		
1.	Role of Competition in a Market Economy	Purushottam Ojha	1
2.	Trade Mainstreaming in Nepal : Current Status, Constraints and Way Forward	Buddhi P. Upadhyaya	9
3.	Generalized System of Preference : In Nepalese Perspective	Tej Singh Bista	27
4.	Corporate Social Responsibility : An Integral Part of Business	Mina Aryal	38
	g]kfnL v08		
५.	विश्वव्यापीकरण र नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार : एक विश्लेषण	तोयनारायण ज्ञवाली	४९
६.	आर्थिक आबद्धीकरणको प्रक्रियामा यूरोपीय संघ : के सार्कले यसबाट शिक्षा लिन सक्छ ?	गोपीनाथ मैनाली	६२
७.	नेपालमा कम्पनी प्रशासन : अवसर र चुनौती	दामोदर रेग्मी	७०
८.	नेपाल–चीन व्यापार असन्तुलन र शून्य भन्सार सुविधा	हिमाल थापा	८०
९.	मानव अधिकार र नेपालमा यसको कार्यान्वयन	शम्भुराज रेग्मी	८९
	dGqfno ultljlwx?		
१.	नेपाल–चीन सीमाक्षेत्रमा सुख्खा बन्दरगाहको निर्माण प्रारम्भ		१०५
२.	नेपाल–भारतबीच पारवहन सन्धिको नवीकरण		१०५
३.	राष्ट्रिय व्यापार तथा यातायात सहजीकरण समितिको गठन		१०५
४.	विश्व व्यापार सङ्गठनका अतिकम विकसित सदस्य राष्ट्रहरुको परामर्शदात्री समूहको संयोजकमा नेपालको चयन		१०६
५.	व्यापार नीति विश्लेषण संयन्त्रको स्थापना		१०७
६.	पश्मिना तथा जडिबुटी परियोजना स्वीकृतिको चरणमा		१०८

Role of Competition in a Market Economy

✍Purushottam Ojha

Introduction

Competition is normally understood as a situation where the producers or sellers in the market try to achieve their goal of increasing profits, market share and sales volume by varying the elements of the marketing mix, price, distribution and promotion. Competition thus, causes commercial firms to develop new products, services and technologies which would give the consumers greater selection and better products and ultimately produces gain for the whole economy. A competitive market comprises of sufficient number of both buyers and sellers such that no one buyer or seller is able to exercise control over the market or the price. Efficiency is achieved because competition among buyers forces buyers maximum affordable demand price and competition among sellers forces them to charge minimum supply price for the given quantity exchanged. A simple market model presented below illustrates the state of equilibrium in a state of perfect competition in the market.

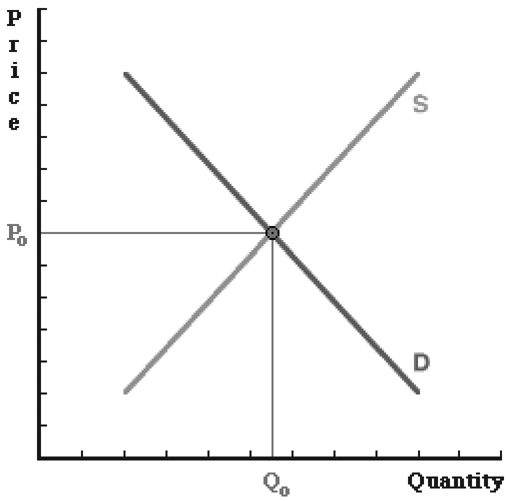

In the diagram, the market demand is labeled D and the market supply curve is labeled S. Competition among the seller's drives the price down on the supply curve and the competition among the buyers forces the price up in the demand curve and the market equilibrium is achieved at price P_0 with a quantity of $Q_{o.}$ If the market prices are higher or lower than $P_{o,}$ creating a shortage or surplus, then competitive forces eliminate the imbalances and restore equilibrium. Equality between the demand and supply prices means that the economy cannot generate any greater satisfaction by producing more of one good and less of another.

In a market economy, decisions regarding investment, production and distribution are based on supply and demand and the prices of goods and services are determined by the market forces rather than intervention from outside. Thus, competition is considered as the cornerstone of such economies. A situation of perfect competition is characterized by

✍ Former Secretary, Government of Nepal.

the presence of many buyers and sellers in the market, many products that are similar in nature and are substitutable to each other, no barriers to entry in the market by the new enterprises and prices determined by the markets. In such a situation, should a firm decide to increase the price of a good; the consumers can just turn to other nearest competitor for a better price, causing the firm that increases prices to lose market share and profits.

Many scholars argue that perfect competition is an elusive concept and it is not possible to achieve such a situation in the market. Hence, the intervention of state is sought to rein the anti-competitive behavior and protect the consumers from falling prey at the hand of unfair traders and producers. Consequently, various countries have adopted anti-trust policies and enacted legislation against the unfair trade and business practices. The competition or the anti-trust law does not necessarily mean the application of a set of rules to a given fact. Rather it necessitates case by case analysis of the conducts most often requiring such analysis to be as economically literate as possible. Similarly, understanding of the concepts such as, anti-competitive effects, intention to distort competition, determination of the relevant market (market definition) and market dominance (barriers to entry) also necessitates exercise of economic analysis and in-depth understanding of competition policy (SAWTEE 2012).

South Korea provides the example of success story in leading the economic development with the right choice of policies that is based on three pillars of autonomy, stability and openness. Autonomy means stimulating competition in the domestic market, while openness refers to introducing foreign competition. The government of Korea created a competition authority that did not stop at simply enacting and enforcing competition laws, but extended its reach to solidify the market economic system, maintained its independence so that it could enforce competition laws rigorously and consistently within the framework of laws and principles and at the same time strived for developing a social consensus on the importance of competition policy throughout the public and private sectors (Nam Kee 2001).

Anti-competitive Practices

Anti-competitive practices are defined as those conducts that have an impact of reducing, distorting or eliminating competition. These are also known as the restrictive business practices. Broadly, such practices can be classified into three categories; horizontal conducts, vertical conducts and unilateral conducts.

Horizontal conduct mean the anti-competitive behavior practiced between the enterprises or firms on the same level. One such behavior is cartel and syndicate which is formed to ensure the joint profit maximization. Those enterprises or persons involved in cartel and syndicate normally go for fixing the prices of goods and services and also called “price

fixing" in collusion. This type of behavior creates a situation of monopoly and oligopoly and ultimately limits the choice of consumers and is compelled to pay higher prices of the goods or services. Second form of such practices is the bid rigging where there is collusion in submission of bids in public procurement. In such a situation either the bidders submit only one bid or submit bids that are directly or indirectly of the same price or submit bids in a manner that only one bid can be accepted. Another such behavior is the horizontal merger, acquisition and takeover of the enterprises with a view to increase market power and achieve the position of dominance in the market.

Vertical conducts against competition is normally practiced within the enterprises itself. First, a firm or enterprise may resort to exclusive dealing by limiting the distributorship or retail sales to only one firm or company and denying such opportunities to other equally competent firms in the markets. Second, the resale price is maintenance by fixing the minimum sales prices to the lower end distributors or dealers. Third, is the discrimination in price based on the ability of consumers to pay for the goods and services and fourth squeeze of profit margin to outside distributors that is a competitor of the internal distributor in order to drive away the former from the market.

Sometimes, the producers or sellers of goods or services take recourse of anti-competitive practices by tying and bundling of goods and services, compelling the customers to purchase such tied items despite that the customer's interest is only to purchase one of such goods or services. Such bundling are generally done between the fast moving or highly demanded items with the slow moving or less demanded items. This has the effect of limiting the choice of the consumers. Another unilateral conduct of the enterprises or the supplier is the predation on prices by misuse of dominant position whereby the enterprises resort to lower the prices below the average variable cost so that all its competitors are driven away from the market. Same enterprises increase the prices of goods and services afterwards that results to recover all losses and make a hefty profit at the end. Besides, market restriction or foreclosure by dividing the geographical markets by the enterprise having dominance position and anti-competitive use of intellectual property rights are some other anti-competitive behavior that require a close scrutiny to identify and establish the case before judicial proceedings.

Competition in Nepal

Nepal has adopted open and liberal economic policy since the dawn of 1990s as it has done away with the licensing system and adopted a number of policy measures to open the economy. The restrictions on import were lifted with the introduction of Open General Licensing (OGL) system. Nepalese currency was made fully convertible in the current account, privatization policy and privatization act were bought out. Other important legislative reforms taken during the period includes; enactment of Industrial Enterprises

Act-1992, Foreign Investment and Technology Transfer Act-1992, Labor Act and announcement of trade policy, industrial policy, tourism policy, among others. Signing of bilateral trade treaty, transit agreements, development of Inland Clearances Depots (ICDs) and initiation of Special Economic Zones (SEZ) project were some landmark events initiated during the last decade of twentieth century. The membership of World Trade Organization (WTO) and two regional trading arrangements added impetus to the process of liberalization and openness of Nepalese trade and economy. Thus, Nepal became a party to the international trading and economic system and such interplay created the obligation of managing challenges and harnessing opportunities emanated from such engagement.

Competition has become a necessary evil for the least developed countries around the world as no countries are in a position to escape from the challenges bought by globalization, economic integration and interdependency among nations. There is growing competition in international economic system for enlarging the market access opportunities of trade, funneling more foreign direct investment and development aid to support the domestic economy and forging collaboration in harnessing the potentials of service trade. Such a growing competition has put the least developed countries in a baffling situation and hence are making plea for support in capacity building, special and differential treatment and level playing field to stand in competition. Nepal is also a party to this bandwagon.

Formulation and adaptation of competition policy and enforcement of such policies through the proper legal instruments is important to ensure fairness, transparency and predictability in business. A fair and just domestic market helps to increase the confidence among the traders and potential investors for investment. Sometimes, the anti-competitive behavior of the enterprises outside the countries often trespasses the national boundary and hence there should be readiness to understand, investigate and settle such cases. Thus, a competition policy and competition regulation is considered as an important instrument for achieving the trade policy objectives of WTO member countries.

In Nepal, the anti-competitive behavior of the firm, enterprises and business are also on the rise and surfaced with the proliferation of economic activities. The most severe type of oligopolistic behavior in the form of cartel and syndicates are found in the transport sector, petroleum transport and distribution, wholesale and retail distribution of food items and also in a number of services including health, education etc. There is a normal tendency among the entrepreneurs of various trades to form association with the stated objectives of promoting the welfare and protecting the right of their members which tacitly turns into a syndicate and seeks all means of maximizing the profit by abusing the collective market power.

Abuse of dominance or market power is another type of behavior prevalent in Nepalese markets. There are some big players in manufacturing (beer, noodles, and alcoholic spirits to name a few) that try to abuse such dominance by increasing the prices of products arbitrarily. Sometimes, the regulatory barriers for entry of new firm in the businesses and the unfavorable business climate in the country help to continue and benefit from the anti-competitive practices by the existing manufacturers and traders.

Bid rigging has been observed as a common problem in the development project and public construction. There are several instances where the bidders collude each other, submit bids in a way that only the bid of their choices is selected for awarding the contract at a normal estimated rate or even higher rate thus undermining the principles of competition.

Among other type of anti-competitive behaviors, bundling of goods and services and tied selling are found practiced during the festival seasons like *Dashain and Tihar* as there would be substantial increase in sales and consumption volume in the markets during such seasons. Producers and traders often take the help of misleading advertisement to sale the sub-standard goods by alluring the consumers to gift and cash prizes. This has an effect of anti-competitive practices.

Legal Framework and Issues

In Nepal, the history of legal framework for consumer welfare and competition promotion is not that old. Rather, it starts with the enactment of Black Marketing and Certain Other Social Offences Act in 1975 and this legislation prohibits the act of black marketing, hoarding, taking excessive profits, fraudulent and deceptive behaviors and mentions the fines and penalties in case of such offences. The Consumer Protection Act 1997 was promulgated with the objectives of protecting public health by maintaining the quality of goods and services in the markets, curbing inflation caused by unfair trade practices and formation of institutions for monitoring and redressing the consumer's grievances. The Act has also defined the six rights of consumers. Consumer Protection Council and Central Monitoring Committee are the two important institutions to take up the tasks related to the implementation and monitoring of the act and related regulations. Some other sector specific acts like food act, standards and measurement act and drug act also serve as shield in protection of consumer's interest.

The Competition Promotion and Market Protection Act (CPMP) 2007 and Regulations 2009 are important legal instruments to protect the consumers from the anti-competitive behavior of the traders or enterprises. The act has broader objectives of; facilitating the national economy to be more open, liberal, transparent and competitive, enhancing national productivity, protecting market from undesirable interferences and maintaining economic interest and decency of the general public by controlling the unfair competition

and trade practices. The act has defined a number of anti-competitive agreements or behaviors that are considered as offence by the act. Such behavior includes, price fixing and fixing the conditions of sales, limiting or controlling quality, quantity of supply or production, allocating market between enterprises, allocating quota in distribution and production and supplying goods and services on a rotational basis. Creation of syndicate system in transport and distribution of goods and services is also considered as offensive behavior under the act.

CPMP Act has also defined the state of abuse of dominance position by a firm or enterprises for exerting the anti-competitive practices. These among others, include; preventing or restraining market entry to the competitors, limiting or controlling production, fixing different purchase or sales prices or prescribing terms and conditions of sales and reducing the quantity or quality of goods and services without reasonable cause. Besides, the act has identified collusive bidding, market restriction, exclusive dealing, tied selling and abuse of intellectual property rights as the anti-competitive offence.

The Act also lays out the provision to constitute a Competition Promotion and Market Protection Board, consisting of 11 members from various stakeholders under the chairpersonship of the Secretary in the Ministry of Commerce and Supplies and elaborated the function and duties of the Board. Similarly, the act has a provision of designating any officer employee of the Government of Nepal to work as the Market Protection Officer in order to carry out the investigation and file cases against anti-competitive activities.

Despite the provisions of various acts and legislations, the presence of anti-competitive behavior in the Nepalese markets is substantial or on rise. Although systematic study of the impact of those acts and regulations on the market are not made, frequent reporting by the news media substantiates this hypothesis. Some relevant issues in this regard are as follows:

Inadequate institutions and human resources: The onus of implementation of the CPMP act mainly lies with the Department of Commerce and Supply Management which has been constrained by the inadequacy of organizational structures limited to few districts and little number of staffs. Besides, the lack of financial resources and necessary support services has stunted the capability of the department to take up the task of inspection market monitoring and investigation of the cases.

Assigning a full -fledged competition commission: The Competition Board assigned by the Act is like a coordination body that includes the members who are ex-officio members and have different responsibilities related to their positions. This kind of institution makes the coordination task easier but not effective in taking up the routine regulatory functions. Hence, it is desirable to form a high powered competition commission like in other

countries. Such an institution should be supported to take up the monitoring, regulations and promotional function on a regular basis and in a effective manner.

Amendment to the acts and regulations: The CPMP Act has the provisions of fines only in case of any offence under the act. Such fines are imposed between ten thousand to five hundred thousand rupees, depending on the degree of offence. Besides, the Act also provides for taking recourse to compensation filing a case in the court by a person who suffers any kind of loss or damage as a result of commission by any person or enterprise of any offence under the act. In absence of the provision of imprisonment in the Act, no disincentives are available to the serious offences. This would require amending the act, particularly the section of fines and punishment to make it tougher but implementable.

Defining rules under the IPR causes: The ultimate objective of competition policy and IPR policy is to enhance the public welfare but in the immediate terms there seems to be conflicting interest between these two policy goals. As competition policy strives for keeping the market open and transparent but the IPR policy grants exclusive right to the innovator or owner. The CPMP Act hence has given special power to the government to frame rules on use of intellectual property rights from the perspective of competition and there is need of delineating the thin line between the use and misuse of IPR on competition. Such rules should be able to prevent the anti-competitive use of IPR on one side and give due protection to the right of the creator or owner at the other.

Coherence of competition elements in other laws: Competition law per se refers the specific laws like the CPMP Act of Nepal or anti-trust law of a particular country, but from a broader perspective, it is a trend and a driver of economic system. In an open market system, all the relevant laws should inculcate the elements of competition and try to avoid the monopolistic or the oligopolistic elements. Hence, there should be a constant watch in formulation, revision and amendment process of the various sector specific policy and regulations in order to achieve coherence in overall policies. Such task can be shouldered to the competition commission.

Conclusion

Competition policy in conventional terms is regarded as the enactment and enforcement of competition laws that regulate anti-competitive practices. In a broader sense, competition policy encompasses more fundamental aspects of economic policy, aiming at the promotion of market principles throughout the entire economy. Moreover, competition policy includes regulatory reform policy which eases market entry barriers and guarantees equal business opportunities to market participants; injecting market principles into the process of privatization of state-run enterprises; advocating principles of competition in order to ensure that sector specific policies follow market principles; and developing a culture of competition by instilling a competition mindset into the players in the market.

Despite that Nepal adopted the liberal and open economic policy since the beginning of 1990, the basic tenets of openness is still to be infused in the economy. Monopolistic and oligopolistic market structures and a concentration of economic power are widely prevalent in the markets. Simple enforcement of competition laws will not suffice to attain successful development of the market economy. Hence, creation of a powerful competition commission or authority should be considered that will disseminate competition principles throughout every corner of the economy as well as enforce competition laws. A developed market economy and balanced growth can only be achieved when all the players--the government, the private sector, and consumers—become competition-minded. For example, the privatization process of public enterprises should ensure that state-run enterprises, operates in a competitive environment and not merely end up changing public monopolies into private monopolies.

The role of three key stakeholders of competition: consumers, businesses and policy makers are vital in effective implementation of competition and related laws. Hence the dialogue among these should be promoted in order to develop common understanding and consensus in dealing with the anti-competitive behavior. Government should also focus on capacity building of the consumer related forums and organization and encourage the enterprises or businesses to follow the fair trading practices.

References:

Investopedia, **Economics Basics: Monopolies, Oligopolies and Perfect Competition**, www.investopedia.com.

Nam-Kee Le, **Paper on the Role of Competition Policy in Economic Reform: Korean Experience,** October 2001.

National Planning Commission, GON, **Three Year Interim Plan (2010-13).**

SAWTEE Nepal, **The Competition Promotion and Market Protection Act Guidelines,** September 2012.

SAWTEE Nepal, **Status of Competition in Nepal**, 2005.

Trade Mainstreaming in Nepal: Current Status, Constraints and Way Forward

Buddhi Prasad Upadhyaya

1. Introduction

Trade is an engine of economic growth in the dynamic and globalized world of twenty first century. It is also key to expand people's horizons, performance and choices. Therefore, integrating and mainstreaming trade into national development planning and strategy can help create a positive impact on overall human development. In addition, trade mainstreaming can be an important tool to achieve Millennium Development Goals (MDGs) by 2015 in most of developing as well as Least Developed Countries (LDCs). It is well understood that the volume of international trade has positive relationship with Gross Domestic Product (GDP) of any country. The following figure describes the percentage changes in trade and GDP of Euro area economies over the past four years justifying the positive relationship of international trade with GDP:

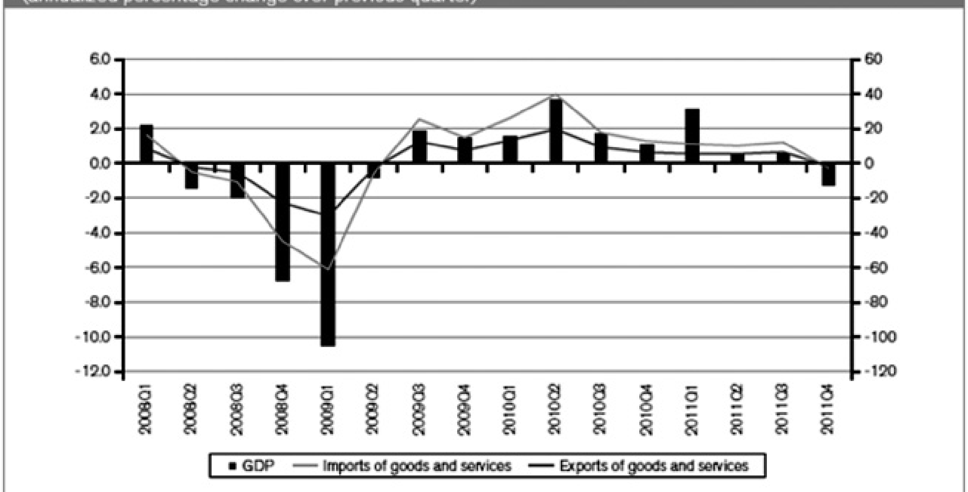

Figure 1.3: **Real GDP growth and trade of euro area economies, 2008-11**
(annualized percentage change over previous quarter)

***Source*: OECD Quarterly National Accounts.**

The existing economic disparity as developed, developing and LDCs among the countries in the world is also a result of the export trade performance of individual country. It can also be justified from the low level of socio-economic development of land locked

National Program Manager, Nepal Enhanced Capacities for Trade and Development (NECTRADE), MoCS. The author can be reached through buddhi57@yahoo.com

countries in comparison to coastal countries, mainly because of the transit constraints that Land Locked Least Developed Countries (LLDCs) are facing to export their products. Trade became a key element to integrate in global market as well as to enhance socio-economic development of any country. For example, WTO accession put Russia in a better position to address its domestic challenges[1]. However, only limited countries are successful to integrate in global economy through international trade, mainly export trade. Those countries that mainstreamed trade in national development process became successful to integrate in the global economy and benefit from it but those who could not, were left far behind in the global scenario and suffered only from the crisis and challenges of the global economy. For instance, South Korea adopted export-led growth policy and developed infrastructure, such as road network from trade perspective and succeeded in short timeframe. On the other hand, the number of Least Developed Countries increased from 25 in 1971 to 49 in 2012[2]. Surprisingly, the population and trade, 49 LDCs comprising 11% of world population account only 1% of world GDP and 1.12% of world trade in 2011[3] raising a question on the globalization of trade.

Membership of World Trade Organization (WTO) provided an opportunity for LDCs to have better access to world market with some special and differential treatment. However, the weak supply-side capacity always remains stumbling bloc for these countries to participate effectively in the global trading system. It clearly suggested international community to help the poor countries and make them able to compete in the world market. As a result, a mechanism namely Enhanced Integrated Framework (EIF) has been established in order to support the LDCs to participate in global economic activities. The experiences also suggest that mainstreaming LDCs in global economy is only possible if trade, especially export trade is mainstreamed and integrated in national development efforts of each country. EIF is working on trade mainstreaming in LDCs through enhancing their capacity to participate in global trading system. In addition, it has also taken initiatives for coordinating Aid for Trade (AfT) and enhancing supply side capacity. Various efforts have been made in global, regional and national levels to persuade different actors in different level towards mainstreaming trade. However, the result is still not visible except for some exemplary cases. Comparing to other LDCs, Cambodia, Nepal, Zambia are some examples, where trade mainstreaming is in progress.

Trade mainstreaming can be understood as a process of assessing any policy and program in the national development efforts from the trade perspective. For example, while developing agriculture policy, an assessment of export of agricultural product

1 DG PASCAL LAMY (2013). **WTO NEWS:** SPEECHES, January 18, 2013, From wto.org

2 The Committee for Development Policy (CDP) (2012). UN-ECOSOC. 2012 Triennial Review

3 Sub-Committee on Least-Developed Countries, WORLD TRADE ORGANIZATION (2012). WT/COMTD/LDC/W/56/Rev.1, 31 October 2012, (12-5968), MARKET ACCESS FOR PRODUCTS AND SERVICES OF EXPORT INTEREST TO LEAST-DEVELOPED COUNTRIES from wto.org

can be carried out and the policy and program can be developed to support export of such product. EIF compendium has defined trade mainstreaming as "integrating trade into national development and poverty reduction strategies and the operationalization of trade coverage thereof, including through incorporation of trade into sectoral strategies, action plans and budget; intra-governmental and government-private sector relations as well as government-donor relations[4]". Likewise, a guideline developed by UNDP has defined trade mainstreaming as a process of integrating trade into national and sectoral development planning, policymaking, implementation and review in a coherent and strategic manner. This means taking trade-related issues into account when planning and executing broader development objectives. It further implies using trade proactively to attain specific national development goals, including poverty reduction[5]. Hence, trade mainstreaming can be understood as an integration of trade issues and opportunities in the entire development efforts and process of a nation from policy to activities and from central to local level of all actors including government institutions, private sectors, development partners and also civil societies.

According to a study carried out by UNDP, trade mainstreaming takes place at three levels[6]. Firstly, at the policy level by setting a vision, strategic goals and action plans and enhancing level of understanding and awareness on how trade contributes development and poverty reduction as well as need of complementary policies in proper sequence. Secondly, at the institutional level by establishing an effective mechanism of stakeholders' engagement including government agencies, private sectors, development partners and also local government as well as civil societies with the skillful management capacity in the institutional setup is equally important. Thirdly, at the international cooperation level, ensuring that trade related aid focuses on priorities that will deliver the strongest impact on development and that aid is aligned to nationally defined priorities. In this regard, donors, governments, the private sector and civil society must work together by internalizing that mainstreaming trade is a joint responsibility of both particular country and development partners.

As trade is considered as the engine of growth, mainstreaming trade ensures that trade contributes to the attainment of development objective of a country including poverty reduction and socio-economic development. At the same time, trade is a cross cutting issue and opportunity, therefore needs complementary efforts. Mainstreaming trade in

4 EIF Secretariat (2011). EIF Compendium. from http://www.enhancedif.org/EN%20web%20pages/Hot%20topics/Trade_mainstreaming.htm

5 United Nations Development Programme, Trade and Human Development Unit (2011). Trade and human development, A practical guide to mainstreaming trade. Palais des Nations, CH – 1211 Geneva 10, Switzerland

6 United Nations Development Programme, Trade and Human Development Unit (2011). Trade and human development, A practical guide to mainstreaming trade. Palais des Nations, CH – 1211 Geneva 10, Switzerland

development process may establish linkages of diverse efforts and also create synergy in overall development management.

2. Current Status of Trade Mainstreaming in Nepal

Trade mainstreaming in Nepal was initiated after the restoration of democratic system in 1990, while the country adopted open economic policy and outward looking development approach by making necessary adjustment in sectoral policy and legal provisions as well. The effort was further expedited through the Nepal's involvement in Enhanced Integrated Framework (EIF) after membership of World Trade Organization (WTO) in 2004. The initiatives taken in macro level such as institutional and policy framework are highly impressive. However, such initiatives in sectoral and also in micro level such as localization of trade agenda in local government bodies and incorporating trade in political agenda are still far behind than expectation.

Trade mainstreaming in Nepal can be highlighted from the four main perspectives, namely policy, institution, international cooperation and working or program level. While discussing from the policy perspective, the main national development policy, namely Three Years Plan (2010/11 to 2012/13) of Nepal has currently incorporated export trade development as a key strategy for achieving the objective of poverty eradication and socioeconomic development of the country. Trade Policy, 2009 and Nepal Trade Integration Strategy (NTIS)-2010 are in Implementation as main policy and strategic documents to work in the area of trade sector development. In addition, major sectoral policies, mainly Industrial Policy-2010 and Tourism Policy-2009 have been developed by incorporating trade issues and opportunities and provisions have also been made from the trade perspective. Similarly, some other policies such as foreign technology transfer and investment policy, foreign aid policy are in the process of reform and trade agenda has been assessed in those policies. Membership in WTO has also contributed to improve sectoral policies and thereby to making them compatible to WTO commitment and provisions. In this background, trade mainstreaming has been gradually started in the national development efforts.

The NTIS which was launched in June, 2010 is not only a trade strategy paper but also a comprehensive document identifying trade as synergy efforts of all socio-economic development. Therefore, it has mainly focused four major areas for trade sector development that comprising a) strengthening trade negotiation capacity especially bilateral negotiation to ensure proper market access, b) focused on removing Non Tariff Barriers (NTB) to trade, meeting SPS requirements, Trade Facilitation, IPRs, Domestic Service Regulations and so on for building domestic trade support institutions, c) inclusive product development of nineteen products for strengthening supply capacity of priority export sectors and d) effective use of AfT and TRTA for mobilizing Overseas

Development Assistance (ODA). The NTIS has recommended 85 Cross Cutting Actions and 171 Product Specific Actions to be implemented within a time frame of three to five years. Likewise, the Trade Policy 2009 has incorporated various provisions to achieve its four main objectives as highlighted in the box below:

Suggested 8 key actions of NTIS

1. Focus on 19 export product, especially on agro-food and service sector.
2. Trade Negotiators are required to increase bilateral and regional trade negotiation for proper market access.
3. Build a competitive export supply capacity in agro-food sector.
4. Creation of Board of Investment to attract FDI.
5. Establish Trade Support Network (TSN), to extend trade information and trade support services throughout the country.
6. Strengthened agreements with labor importing countries.
7. Establish Nepal Business Forum to monitor the progress.
8. Establish mechanism for strengthened coordination and management capacity of AfT and TRTA.

Objectives of Trade Policy 2009

The main objective of the Trade Policy is to support the economic development and poverty alleviation initiatives through the enhanced contribution of trade sector to the national economy.

Other objectives are as below:

1. To create a conducive environment for the promotion of trade and business in order to make it competitive at international level.
2. To minimize trade deficit by increasing exports of value added products through linkages between imports and exports trade.
3. To increase income and employment opportunities by increasing competitiveness of trade in goods and services and using it as a means of poverty alleviation.
4. To clearly establish interrelationship between internal and foreign trade, and develop them as complimentary and supplementary to each other.

Similarly, trade mainstreaming has been streamlined through the institutional mechanism. Ministry of Commerce and Supplies has been assigned as a lead agency to coordinate the overall trade mainstreaming and development process of the country. Likewise, other sectoral ministries/agencies are also working in their related areas to support the trade sector development. A 'Board of Trade' chaired by the Commerce Minister has been set-

up under the existing Trade Policy 2009. This incorporates representatives from various government and also private sector. In addition, an EIF National Steering Committee (NSC) chaired by the Chief Secretary of Government of Nepal (G0N) has also been effective to work as an apex body to oversee trade related programs and provide guidance for the trade mainstreaming and resource mobilization, especially the mobilization of Aid for Trade in Nepal. It consists of Secretaries from key line agencies/ministries, business leaders and also other concerned agencies such as Nepal Rastra Bank and Development Partners represented by donor facilitator. Furthermore, a Trade Advisory Committee chaired by commerce secretary, which incorporates former commerce secretaries and experts has been an effective plateform to discuss the contemporary trade issues and find solutions. Additionally, six EIF Technical Committees (TCs) have been set-up for the implementation of NTIS in sectoral level by utilizing AfT as well as the domestic resources. These TCs further facilitate to include the NTIS action matrix in the annual budget and activities of concerned line agencies. Further, assigning WTO Focal Points in more than fifteen line agencies and regular meeting and interaction with them in different contemporary trade issues have also supported mainstreaming trade in the country. Moreover, a Tier-2 Project Appraisal Committee (TAC 2) chaired by Commerce Secretary to assess Tier-2 project proposal in trade sector development mainly for the implementation of NTIS 2010 is also in place. Besides, a Trade and Transport Facilitation Committee under the chairmanship Commerce Secretary has also been active to support the trade facilitation process. The EIF National Implementation Unit (NIU), led by Joint Secretary of MoCS, is coordinating the overall process and an EIF Tier 1 [Nepal Enhanced Capacities for Trade and Development (NECTRADE)] project is facilitating and supporting the entire process of trade mainstreaming in Nepal through NIU/MoCS. The EIF institutional framework can be summarized by the following figure:

EIF/NTIS Implementation Arrangement in Nepal

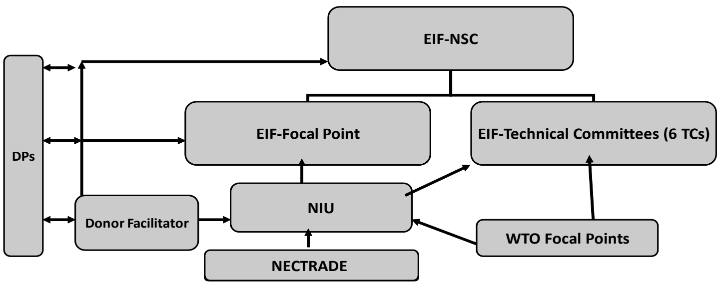

Technical Committees (TCs)	Aras of Coverage	Lead Agency
TC-1	Aid for Trade, and Service Trade	Planning and International Trade Cooperation Division, MoCS
TC-2	Trade Negotiation Capacity Development and Trade Support Institutions	Export Promotion, Trade and Transit Division, MoCS
TC-3	Agriculture and SPS Measures	Ministry of Agricultural Development
TC-4	Manufacturing, TBT, Investment and IPR	Ministry of Industry
TC-5	Customs, and Trade Facilitation	Ministry of Finance
TC-6	Legal Reform	Office of Prime Minister and Council of Ministers

Source: Developed from the NTIS-2010 and decisions of EIF National Steering Committee

Likewise, mainstreaming trade in the area of international cooperation has also taken gradual steps by incorporating trade as a priority area of DPs in Nepalese perspective. MoCS has taken various initiatives to bring development partners in the area of trade. Organizing meeting and interaction together as well as in bilateral basis, conducting donor group consultative meetings in wider level and also having strategic meeting with donor facilitators regularly are some of the modalities that MoCS is following. In addition, representing in EIF Board, Geneva on behalf of the LDCs group and persuading DPs towards giving full priority in trade sector has also contributed to some extent. Furthermore, the mobilization of Nepalese mission abroad through the economic diplomacy to get further support in AfT as well as foreign direct investment is also moving ahead gradually. A donor group has also been established for mobilizing AfT in Nepal and Embassy of Germany as a donor facilitator is also organizing donor group meetings regularly.

As a result of such efforts, the development partners are gradually showing interest to work on NTIS and some initiations have already taken place, mainly in the area of ginger, pashmina, medicinal and aromatic plants, honey, lentil, tea, and silver jewelry as product development and also in different cross cutting issues, such as Sanitary and Phytosanitary Standards (SPS), Technical Barriers to Trade (TBT) and Trade Facilitation (TF). European Commission, World Bank, USAID/NEAT Activities and GIZ have already started their intervention and some other DPs such as DFID, DANIDA, Asian Development Bank are also interested to work in trade sector. Accordingly, some of them have started their necessary process in this regard. EIF Tier 1 (NECTRADE) project is facilitating the overall process of mobilization of AfT in Nepal through NIU and MoCS. Similarly, development of some Tier 2 projects to implement NTIS by mobilizing AfT and setting inclusive implementation framework has also contributed to mainstreaming trade in Nepal. For example, ginger project for establishing washing facilities in eastern region, Pashmina project for Changra Pashmina development in western region and MAPs project for developing medicinal and aromatic plants in mid and far western regions, have shown some good indications of joint efforts between GoN and DPs to be effective in trade sector development.

Another aspect of the trade mainstreaming is in program and activities level. The GoN has been allocating budget under separate heading for the implementation of the NTIS effectively since the Fiscal Year (FY) 2010/11. The budget allocation was NRs. 30 million, NRs. 50 million and NRs. 50 million in the FY 010/11, 011/12 and 012/13 respectively. This is a small amount and is not sufficient for the implementation of the entire activities recommended in the NTIS. However, this is a supportive budget and also an indication of the high level of commitment of government on the NTIS as a main strategic document. It has been a motivating factor for development partners to work on the NTIS. Furthermore, the MoCS has taken various initiatives in the area of trade mainstreaming. Regular meetings

with product associations and adjusting their suggestions and feedback in policy and programs, organizing interaction and awareness program of trade sector development in central and local levels, broadcasting visual program from television on the NTIS products, conducting training and interaction in various aspects and issues of trade and development for the officials working in trade related areas and also regular interaction and orientation with trade journalists are some of the major activities carried out by the ministry with support from the NECTRADE. In addition, capacity development and institutional strengthening program have been running regularly. MoCS is also supporting private sector in organizing and participating trade fairs, product development, capacity development and export trade through Trade and Export Promotion Centre (TEPC) and also NECTRADE. Trade mainstreaming in Nepal has not been limited to only government sector but it has been accelerated to the private sector, who are the real actors, the development partners and also in civil society level. Regular consultations with private sector and development partners have been much effective to work together and to avoid duplication in this area.

3. Challenges and Constraints in Trade Mainstreaming

Mainstreaming trade in developing countries, especially in LDCs is not an easy task. This prevails in Nepal as well. All the ministries have their own responsibilities assigned under the Allocation of Government Business Regulation of GoN, where the responsibility of trade sector development has been fully assigned to the MoCS. In this context, it is pity to say that the Ministry of Finance seems reluctant to allocate adequate budget by analyzing from the trade perspective. By the same token, the National Planning Commission (NPC) very often pays attentions on the priority of political leaders rather than the program and activities that could be supportive for export trade.

A practical guide to mainstreaming trade prepared by UNDP has highlighted five major challenges in mainstreaming trade comprising limited capacity to conduct trade policy analysis in lead trade agencies and key stakeholder groups; human, financial, technical and management constraints to implement trade strategies; weak inter-ministerial action and policy coordination; political culture of limited participation results in weak parliamentary processes; poor accountability in trade negotiations and implementation of trade-related reforms; and mutual accountability of government and development partners[7]. The challenges and constraints highlighted by the UNDP's guideline also prevail in Nepalese perspective. In addition, some other major constraints and challenges in Nepalese context are briefly discussed below:

First, the current development plan has only incorporated export trade development as a major strategy, but this strategy has not been fully supported by other sectoral level

7 United Nations Development Programme, Trade and Human Development Unit (2011). Trade and human development, A practical guide to mainstreaming trade. Palais des Nations, CH – 1211 Geneva 10, Switzerland

of policy, action plan and program. In this background, continuation of trade agenda in upcoming development plan with further elaboration in sectoral policies, action plan and program is a challenge.

Second, trade agenda has not been internalized fully in sectoral government agencies. For example, Ministry of Education may focus on providing free and qualitative education to the Nepalese citizen rather than developing sophisticated educational institutions to attract foreign students in Nepal. Weak inter-agency coordination mechanism and lack of recognition and incentive system to work effectively in the trade sector are also responsible for such constraints.

Similarly, poor institutional efficiency is also an important constraint for the effective trade mainstreaming in Nepal. The Board of Trade as provisioned in Trade Policy 2009 has not been activated yet. Likewise, the frequency of the NSC meeting is also very low mainly because of the insufficient business and also time constraints of the members. In addition, the EIF TCs are also not fully engaged in trade agenda because of the regular work load in their respective agency and also existing reward and recognition mechanism hardly encouraging them to engage in trade agenda and NTIS implementation.

Fourth, trade agenda has not been internalized in political level that has the most important effect in the overall trade mainstreaming process. For example, the government mainly paying attention on increasing revenue and short term populist program such as distributing allowances, food, other materials and also subsidized loan. However, such programs without linking long term economic growth have made Nepalese people more dependent rather than entrepreneur. Such a tendency of surviving and getting short term popularity may lead the country towards high dependency on foreign aid.

Fifth, weak business conducive environment including poor law and order situation, energy crisis, labor problem, weak infrastructure mainly road network and also weak SPS and TBT measures are also hindering trade sector development of the country. Such hindrances are demotivating private sector to work in the area and the process of mainstreaming trade is also lagging behind.

Sixth, trade agenda has not been localized yet. For example, the NTIS-2010, a main strategic document in trade sector development has not been disseminated effectively in the local level mainly in District Development Committees and in Municipalities. As a result, local governments are not taking any account of NTIS action matrix in their annual budget and program.

Likewise, trade has not been incorporated as a priority area for Nepal in the country strategy of many development partners. Many DPs are still focusing on social sector, such

as peace, education, health and so on. It makes their efforts in trade area less effective and needs consent from their headquarters for any minor support in trade area. On the other hand, in some cases the Paris principle, Accra declaration and principle of additionality and predictability have also not been followed effectively by the DPs while mobilizing AfT. Further, the view and understanding on AfT has not been harmonized yet between views expressed in multilateral forum and real practice in capital. This may be mainly because of the weak advocacy and dialogue with development partners in capital as well as in concerned headquarters of DPs.

Eighth, it is well understood that trade sector development needs to be led by private sector. Government is just to facilitate and support the process. However, the private sector in Nepal is also reluctant to participate regularly in the consultation process of trade sector development. In some of the cases, under representation by non professionals from the private sector in the consultation meeting, would also being a major concern. On the other hand, media people are not much well aware of the trade related issues and terminologies. Such a situation sometime misleads the mass and also misinterprets the information and news related to trade.

Finally, limited resource mobilization in NTIS implementation has made the entire effort disappointing mainly because of the high level of expectation from private sector and other stakeholders as many activities being untouched yet. The line agencies/ministries have not fully internalized the NTIS action matrix as their own agenda and responsibility to allocate budget and take necessary initiation for effective implementation.
As a result of the entire constraints in trade mainstreaming in Nepal, the export performance of the country is deteriorating day by day. The following table describes the situation over the past few years:

Export Import Status of Nepal (Amount in '000' Rs.)

F/Y	Exports	Imports	Total Trade	Trade Deficit	Export/ Import Ratio
F.Y. 2008/09	**68,596,852**	**291,000,944**	**359,597,796**	**222,404,092**	**1:4.2**
% in Total Trade	*19.1*	*80.9*			
F.Y. 2009/10	**60,949,603**	**375,605,870**	**436,555,473**	**314,656,267**	**1:6.2**
% in Total Trade	*14.0*	*86.0*			
F.Y. 2010/11	**64,562,444**	**397,535,942**	**462,098,386**	**332,973,498**	**1:6.2**
% in Total Trade	*14.0*	*86.0*	*100*		
F.Y. 2011/12	**74,090,000**	**498,160,000**	**572,250,000**	**424,070,000**	**1:6.7**

% in Total Trade	***12.95***	***87.05***			
F.Y.2012/13 **(First 5 months)**	**31,880,000**	**241,170,000**	**273,050,000**	**209,290,000**	**1:7.6**
% in Total Trade	***11.68***	***88.32***	***100***		

Source: Developed on the basis of data available at the web-site of Trade and Export promotion Centre, Nepal (www.tepc.gov.np)

The trade data highlighted in the table indicates that Nepal is suffering from the huge amount of trade deficit over the past few years and the trend is also increasing rapidly. The situation demands immediate response. In this context, mainstreaming trade in overall development process of Nepal could be one of the best solutions.

4. Way Forward for the effective trade mainstreaming in Nepal

As per the recommendations made by the UNDP through a practical guide to trade mainstreaming, the mainstreaming should be in all three level including policy process, institutional arrangement and international cooperation[8]. The guideline suggests that enhancing level of understanding and awareness of the contribution of trade on the overall socioeconomic development and poverty reduction need to be enhanced in policy process. It can be achieved through the wider level consultation with all stakeholders and also qualitative leadership, strong political will and appropriate institutional framework, analytical skill and effective communication. Likewise, appropriate institutional framework makes trade mainstreaming effective. The institutional set up may need to adjust country specific requirement as well. However, the result orientation and functional mechanism is must to implement policy at hand. Effective reward and incentive mechanism may further support. Finally, international development partners are the key players in facilitating trade mainstreaming not only in national but also in regional level. However, DPs need to incorporate trade in country strategy and also need to recognize the Paris principle and Accra Agenda of Action by focusing country ownership, alignment and coordination. These suggestions are fully related in Nepalese context as well.

A case study of Trinidad and Tobago indicates that a national Aid for Trade strategy with clearly defined aid priorities, objectives and a clear mechanism of monitoring and evaluation of aid flow increases the likelihood of greater aid effectiveness and also support mainstreaming trade in national development process[9]. In this regard, the NTIS 2010 can

8 United Nations Development Programme, Trade and Human Development Unit (2011). Trade and human development, A practical guide to mainstreaming trade. Palais des Nations, CH – 1211 Geneva 10, Switzerland

9 Developed from the LATIN AMERICAN AND CARIBBEAN Case Stories: A snapshot of Aid for Trade on the ground, World Trade Organization, IDB, OECD

be an important strategic document to mobilize AfT and also mainstream trade in the entire development process of Nepal by linking the export performance with the poverty reduction and economic growth.

While discussing in Nepalese perspective, trade mainstreaming is key to address the various problems of Nepalese development process, especially poverty eradication, overall socio-economic development and huge trade deficit of the country. In this context, trade mainstreaming needs to be managed from different dimensions. Some of the important way outs are briefly discussed as below:

First, trade agenda should be integrated in all actors including government, key line agencies, private sector, and other supporting agencies such as Nepal Rastra Bank, development partners, civil society and local governments. Effective policy and functional institutions can be supportive in this regard.

Second, assessing the policy level, trade has been incorporated as a pillar for achieving the objective of national development mainly poverty reduction and socio-economic development in current development plan. However, its continuation in upcoming development plan and incorporation of trade related policy and activities under the each sectoral strategy of the plan are also required. Therefore, meeting with vice chairperson, related member, secretary and other higher officials of the NPC Commission can be fruitful for continuation of trade agenda in upcoming development plan. Additionally, the existing Allocation of Government Business Regulation GoN should also be amended by incorporating trade dimensions in the job assignment of key line ministries.

Third, trade mainstreaming should be supported by sectoral policies to complement trade sector development from different dimensions. Some major policies, such as tourism, industry have incorporated trade agenda. However, many other sectoral policies where export potentiality exists, such as education, health, labor, energy, information and communication technology, engineering etc. have not fully incorporated trade agenda from the export perspectives. Therefore, there is a need for these policies to be further improved by incorporating all provisions in line with the export potentiality and necessary provisions to achieve the potentiality. For example, while developing health policy, in addition to the provision of access to basic health facility for all Nepalese citizen, the potentiality of developing sophisticated health and research centre mainly in major cities and in mountain area to attract foreigners for health service, linking with tourism, can be incorporated to enhance the overall development through export trade of services. Likewise, while developing agriculture policy, in addition to the provision of food security, support and subsidy for agriculture development, some provision of supporting product development for export trade and also strengthening SPS measures for the export

perspective can be introduced. Hence, the sectoral policies in the key areas of export trade should be assessed and analyzed from trade dimension. Quantitative research based policy development is essential to link the policy process with trade sector development. Functional Trade Policy Analytical Wing (TPAW) in MoCS can be supportive in this regard. Furthermore, the Export and Import Act, which is in the reformulation stage, needs to be incorporated some provision of developing and implementing research based export strategies.

Similarly, institutional efficiency can be enhanced by establishing an umbrella/apex body as a permanent mechanism through the upcoming Export Import Act. The body should meet at least in quarterly basis. Further, the TPAW set up in the MOCS needs to be strengthened further to make it fully functional. Providing enough workload, hiring more experts and respecting the research findings and suggestions by reflecting such suggestions in policy decision has become essential. Additionally, EIF TCs should be made fully operational and make them responsible in related areas of NTIS action matrix and other issues by introducing appropriate reward and recognition mechanism within the concern line agency and also in EIF NSC or apex body to be established under the upcoming act. Effective monitoring mechanism can enhance the institutional efficiency further.

Fifth, trade mainstreaming can be further strengthened in the international cooperation level by enhancing dialogue and discussion with development partners in bilateral and multilateral level to incorporate trade as a priority area of support in the country strategy of major DPs. Moreover, strong lobby for following the principle of additionality, predictability, sustainability and other major components of AfT in country as well as in international forum can further contribute to work in the trade sector development with some additional resource mobilization. In addition, MoCS may need to have meeting and discussion regularly with the Ministry of Finance, National Planning Commission, Ministry of Foreign Affairs and other line agencies to make trade agenda as a key area of resource mobilization domestically as well as AfT. As Paris declaration and Accra Agenda of Action have not been followed well while mobilizing ODA, sector wide approach in trade (Trade SWAp) can be an appropriate way out to bring all actors together for harmonized resource mobilization and create synergic result in trade sector development. Ministry of Commerce and Supplies has taken initiatives to develop a modality for effective trade SWAp implementation in Nepal. Once finalized, effective implementation of Trade SWAp will support trade mainstreaming in national development efforts by bringing all actors together and help them working harmonized manner. Trade SWAp also supports harmonized resource mobilization including development assistance (AfT) as well as domestic resources by bringing all actors together. Programs and projects need to be well managed by both DPs and GoN, where successful projects can have positive multiplier effects in the entire development process, which has also been suggested by a

case study of Trinidad and Tobago[10].

Sixth, trade mainstreaming has been equally important at political level. Most of the political parties have their own division to deal with the economic issues. As the economic issue itself has not been focused much, the trade agenda is far behind in the political level. In this context, regular meeting and interaction with political leaders together with private sector are essential. Most of the economic divisions of the political parties focus on the increasing revenue for the state management and introducing some popular distributive programs including social security and others to gain popularity in coming election. However, such idea can be just a short term solution. Therefore, export trade and effective fiscal and monitory policy need to be exercised based on quantitative research to enhance the long term economic efficiency of the country. In this regard, effective TPAW can support to provide research based feedback and suggestions to persuade political leaders and policy makers.

Seventh, incorporating trade related activities and program in annual budget and program of each line agencies is also not less important. In this regard, each ministry needs to assess its annual program and activities from the perspective of trade sector development. For example, the Ministry of Physical Planning, Work and Transport Management can assess its budget allocation in road network from the trade perspective. For this purpose, MoCS needs to organize interactions and orientations for the officials (joint secretaries and under secretaries of planning division) during the budget preparation process. Further, the existing revenue advisory board should develop a modality for analyzing the tax system from trade dimension by considering the long term economic efficiency of the country rather than short term revenue growth.

Likewise, mainstreaming trade in private sector as a key component, can be strengthened by engaging private sector in entire efforts of institutional and policy framework. So, active participation from private sector in all institutional and policy management can be further strengthened by forwarding agenda and necessary documents in advance clearly requesting to come up with concrete position with an approval from their competitive authority. Otherwise, the view may not be shared institutionally. On the other hand, regular meetings with private sector to make them aware on the ongoing trade issues internationally and also to pay more attention on the supply side capacity constraints could also be supportive. Similarly, regular interaction and orientation in central and local level for effective joint efforts can also contribute well. The initiatives taken by NECTRADE/

10 World Trade Organization, IDB, OECD. LATIN AMERICAN AND CARIBBEAN Case Stories: A snapshot of Aid for Trade on the ground

MoCS to have interaction with different product associations should be regular and feedbacks should be reflected in policy decisions. The consultation process can be further institutionalized by collecting official feedback and suggestions in important issues in written form from the private sector.

Ninth, interaction and orientation with Local Development Officers, Executive Officers of Municipalities and other local stakeholders to make trade friendly working culture in local level can also be beneficial. The local government currently representing by District Development Committees (DDCs) and Municipalities are the main means of mainstreaming trade at local level. In this regard, first of all we need to circulate NTIS and Trade Policy to all local governments by requesting them to incorporate activities and programs related to trade sector development in their annual program and activities while preparing budget as well as periodic plan.

Tenth, role of the media also remains pivotal in fostering the motion of trade mainstreaming in the country. Media is the message. Therefore, initiatives taken by the MoCS to have interaction with trade journalists should be in regular basis. Furthermore, orientation and training in trade related issues, provision such as World Trading System and also trade terminologies to the trade journalists have been essential to overcome the misinterpretation and misleading of information in trade related news. Such interaction and training can be organized in central and local level for wider coverage. In addition, trade has not been priority news for most of the editors in media. Therefore, an interaction and orientation program for editors to focus trade sector development can be organized to make trade as an important area of media coverage.

Eleventh, mainstreaming trade can be effective only if it is well understood at working level, mainly among the officials engaged in the development process of the country. In this regard, incorporating the topic of trade mainstreaming in all training packages to be organized for professional and executive level officials of government, private sector and also civil society, can be an important tool to mainstream trade from bureaucratic or working level. Besides, it can be incorporated in course studies of competitive exam for job and university level as well to make people understand development process from trade perspective.

Finally, the global integration is only possible if a country can be integrated in global value chain process. In this regard, regional integration is crucial as European Union developed from the regionalism. So, trade agenda should be mainstreamed in the political level of SAARC region and certain commonalities in trade should be developed and brought in practice within the region. Common customs procedures, regional road network and infrastructure development, regional standardization and certification mechanism can be

some examples. Some cross country experience sharing program in the area of trade mainstreaming can also support the process further.

In conclusion, trade is a cross cutting issue and also an opportunity and needs coordinated efforts from all aspects for its development. The situation can be further clarified from the following figure:

An example of trade as a cross cutting Issue

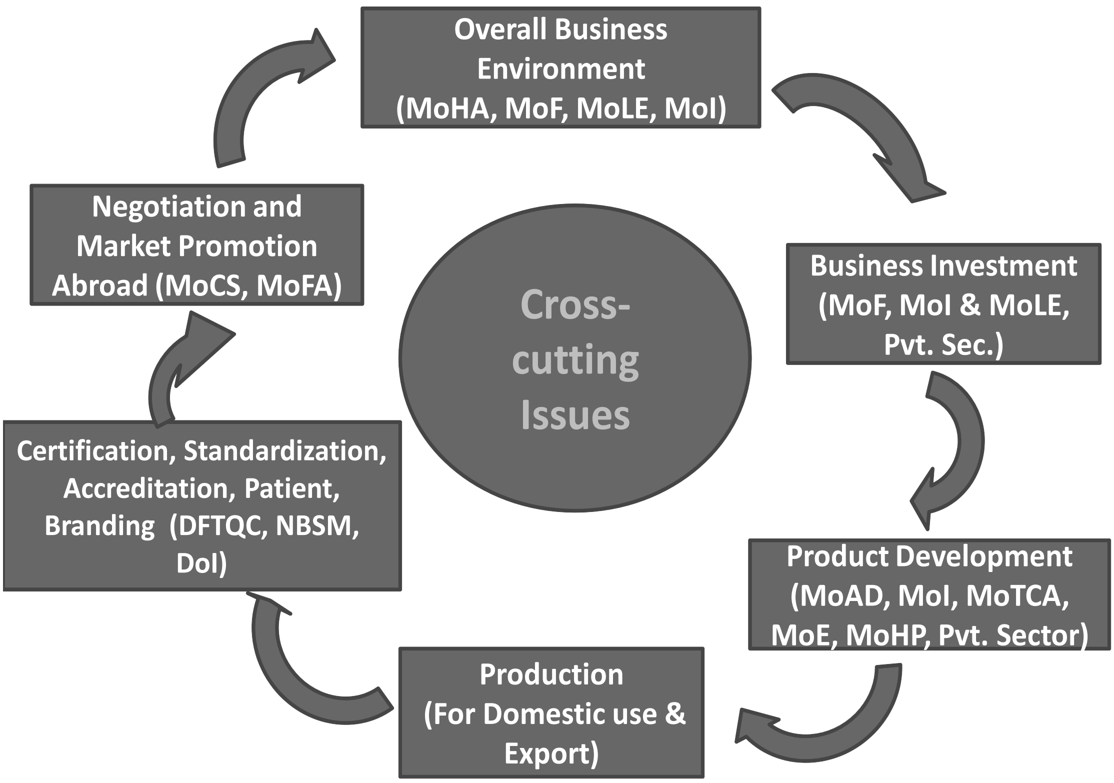

Therefore, mainstreaming trade in policy, institutional, program and activities level of all actors in their central, regional and local level with an effective coordination mechanism for harmonizing entire efforts and avoiding duplication in action is highly required. Timely monitoring and independent evaluation mechanism with some incentive and recognition in order to make functional institutional system is also needed. Hence, coordinated efforts from macro to micro level of all actors including government, private sector, development partners and also local government and civil society are highly desired.

To sum up, integrating trade into national development process is not a responsibility of a single agency. Therefore, well integrated efforts from different actors are essential for effective trade mainstreaming. A modality can be suggested by the following figure:

A Modality for Trade Mainstreaming in National Development Process

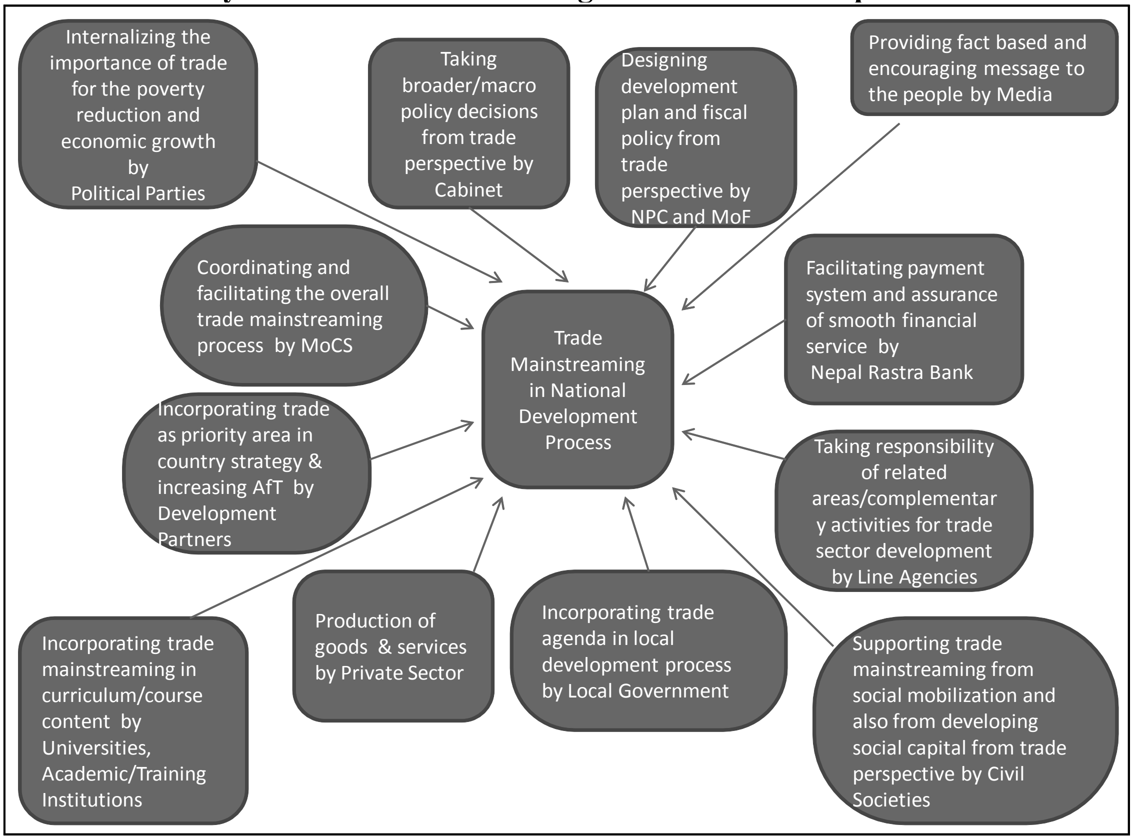

The figure mainly focuses on the integrated actions vertically as well as horizontally. The Council of Ministers, MoF and NPC are the main agencies to create trade supportive environment by taking necessary decisions in policy and institutional set up. Likewise, the Nepal Rastra Bank, concerned line agencies/ministries, private sector, local governments, and DPs are the main actors of trade mainstreaming in development process by internalizing and integrating trade agenda in different sectors. Similarly, MoCS has a lead role of coordinating the entire efforts and process. On the other hand, political parties, civil societies, universities and academic/training institutions and media have also crucial role to play mainly in the area of creating favorable environment and persuading people towards contributing to the national development process from trade perspective.

References :

DG PASCAL LAMY (2013). **WTO NEWS:** SPEECHES —, 18 January 2013 from wto.org

WORLD TRADE ORGANIZATION, Sub-Committee on Least-Developed Countries (2012). WT/COMTD/LDC/W/56/Rev.1, 31 October 2012, (12-5968), Market Access for Products and Services of Export Interest of Least Developed Countries, Geneva, Switzerland

EIF Executive Secretariat (2011). EIF Compendium, from http://www.enhancedif.org/EN%20web%20pages/Hot%20topics/Trade_mainstreaming.htm

World Trade Organization (2001). REPORT ON THE SEMINAR BY THE INTEGRATED FRAMEWORK CORE AGENCIES, The Policy Relevance of Mainstreaming Trade Into Country Development Strategies: Perspectives of Least-Developed Countries, from wto.org

http://www.enhancedif.org/EN%20web%20pages/Hot%20topics/Trade_mainstreaming.htm

United Nations Development Program, Trade and Human Development Unit (2011). Trade and Human Development, A Practical Guide to Mainstreaming Trade,Palais des Nations, CH – 1211 Geneva 10, Switzerland

Government of Nepal, Ministry of Commerce and Supplies (2010). Nepal Trade Integration Strategy 2010, Kathmandu, Ministry of Commerce and Supplies

Government of Nepal, Ministry of Commerce and Supplies (2009). Trade Policy 2009, Kathmandu, Ministry of Commerce and Supplies

Government of Nepal, Ministry of Industry, Kathmandu (2010). Industrial Policy 2010, Kathmandu, Ministry of Industry

Government of Nepal, Ministry of Tourism and Civil Aviation (2010). Tourism Policy 2010, Kathmandu, Ministry of Tourism and Civil Aviation

World Trade Organization, IDB, OECD. LATIN AMERICAN AND CARIBBEAN Case Stories: A Snapshot of Aid for Trade on the Ground

Government of Nepal, National Planning Commission (2011). Three Years Plan, Kathmandu, National Planning Commission

Ministry of Commerce and Supplies (2013). Draft of Export Import Act, Kathmandu

Generalized System of Preference: In Nepalese Perspective

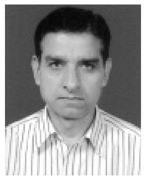

✍ *Tej Singh Bista*

Background

In the early 1960s, growing concerns about the place of developing countries in international trade led many developing countries to call for the convening of a full-fledged conference especially devoted to tackling these problems and identifying appropriate international actions.

The 2nd UNCTAD conference, which was held in New Delhi, India in 1968, adopted Generalized System of preference for developing countries. It is an umbrella that comprises the bulk of preferential schemes granted by developed countries with the following objectives:

- to enhance export earnings
- to promote industrialization
- to speed up economic development

GSP is a formal system of exemption from the more general rules of the World Trade Organization (WTO, formerly known as GATT). It is a system of exemption from the Most Favored Nation principle that obligates WTO member countries to treat the imports of all other WTO members no worse than they treat the imports of their trading partner.

GSP exempts WTO members from MFN for the purpose of lowering tariffs for the developing and least developed countries. The idea of tariffs for the least developing countries was the subject of considerable discussion within UNCTAD in 1964. Granting preferential tariff rates in the markets of industrialized countries was originally presented by Mr. Raul Prebish the first Secretary General of UNCTAD.

Under the GSP schemes selected products originating in developing countries are granted reduced or zero tariff rates. The least developed countries receive special and preferential treatment for a wider coverage of products and deeper tariff cuts. In 1971 the GATT contracting parties approved a waiver to Article I of the General Agreement for 10 years in order to authorize the GSP scheme. Later, the contracting parities decided to adopt the Enabling Clause, decision of the Contracting Parting of 28 November, 1979 entitled "Differential and more favorable treatment, reciprocity and fuller participation of developing countries", creating a permanent waiver to the most-favored-nation clause

✍ Deputy Executive Director, Trade and Export Promotion Centre

to allow preference- giving countries to grant preferential tariff treatment under their respective GSP schemes.

Currently, there are 11 GSP schemes available from different developed countries. The following countries grant GSP preferences to the developing and least developed countries: The European Union, Australia, The United States of America, Belarus, Canada, Japan, New Zealand, Norway, the Russian Federation, Turkey and Switzerland.

Main Characteristics of GSP

- **It is Unilateral**: All the schemes are introduced in a way that they totally depend on preference giving countries. It is neither bilateral nor multilateral agreement. It is not an agreement.
- **It is non- discriminatory**: Whatever facilities are included in the scheme by preference giving country are applicable for all preference -receiving countries. But, there are some exceptions for the least developed countries. To make competitive with the developing countries, more friendly schemes have been introduced for LDCs.
- **It is non- reciprocal:** There is nothing to do with give and take in this scheme. All the schemes are non-reciprocal and preference -giving countries decide at their own and they do not ask for any reciprocity.

Main Components of GSP

There are some rules of the schemes of different preference- giving countries which are applicable while applying for the benefit under this scheme. The main components of the GSP are as follows:

1. **<u>Rules of Origin (RoO)</u>**

   This is one of the most important components of each Scheme. It is categorized in the following way.

   i) **Wholly obtained Product:** Any product obtained without the use of materials of imported products is called a wholly obtained product. Even a minimal content of materials, parts, or components of imported origin makes the finished products loose its qualification of wholly obtained. Following categories are considered as wholly obtained products.
      - Mineral products extracted from the soil or sea bed
      - Vegetable products harvested in the country
      - Live animals born and raised in the country
      - Products obtained by hunting and fishing
      - Waste and scrap resulting from manufacturing operations
      - Goods produced from above products

ii) Sufficient manufacturing working or processing: Need for sufficient working or processing arises only when a product is manufactured, either wholly or in part, from materials or parts of imported origin.

- **Process criteria:** It is followed by European Union, Japan, Norway and Switzerland. In general, sufficient working or processing criteria are met when the conditions prescribed for the product in a list by the importing country are fulfilled.
- **Percentage Criteria:** It is applied by Australia, Belarus, Canada, New Zealand, Russian Federation and USA. Some countries apply in terms of maximum value (in percentage term) of imported materials or parts, whereas countries like USA, Canada, Australia and New Zealand apply in term of minimum value (in percentage term) of the domestic materials which must be used in the manufacture of the export product.

  Almost all preference-giving countries allow the beneficiary countries the use of imported materials to make finished product for export. But percentage level differs from country to country. For example, Different countries are allowing foreign materials percentage to make a finished product for their GSP Scheme which are as follows.

  In the EU 70%
  In Canada 60%
  In Australia 50% of the total factory works
  In USA 65%

2. **Cumulation:** Cumulation allows a product to be manufactured and finished in beneficiary country with a labor, materials, parts and components from other beneficiary countries. Cumulation is applied in two ways by the preference giving countries.
   - **Regional Cumulation**: Here member countries of regional group (e.g. SAARC) are regarded as one for determining origin status. Products originating in any of the member countries of the recognized regional group, if used in further manufacture in other member countries of the same regional group, are treated as originating in the country. For example: If Nepal imports any material, parts or component from any country of SAARC region and finished in Nepal that confers the originating status as if it is produced in Nepal. This rule is applied in Japan, Norway, United States, EU and Switzerland.
   - **Global Cumulation:** Here all beneficiary countries are regarded as one; single area for determining origin. In other words value added and/ or manufacturing process in various beneficiary countries are added together in order to meet the origin requirement for products being exported by the country where the last working or processing was carried out. Australia, Canada, New Zealand, Russian Federation and Belarus allow global cumulation.

- **Extended Cumulation:** European Union provides extended cumulation to the beneficiary countries when those beneficiaries use the raw materials, parts or component of those countries with which the European Union have free trade agreement. Turkey, Switzerland and Norway are also included in the scheme.

3. **Documentary Evidence:**

It differs from country to country but most of preference giving countries require following documents.

- Certificate of origin form A (combined declaration and certificate certified by the exporter)
- Commercial Invoice
- Airway bill
- Bill of lading
- GSP Form A signed by the competent authority (for Nepal Custom Authority at export point)
- Packaging list

Some of the Schemes where Most of the Nepalese Export is Concentrated: Although all the schemes are equally important for Nepal. However, on the basis of our export value as well as volume a few of them seems to be quite important. A brief description of these schemes is explained below.

The US GSP Scheme:

The US Generalized System of Preferences was instituted on January 1, 1976, by the Trade Act of 1974. It is designed to promote economic development of developing countries by providing preferential duty-free entry for up to 4,975 products when imported from one of 128 designated beneficiary countries and territories. Products that are eligible for duty-free treatment under GSP include: mostly manufactured items; many types of chemicals, minerals and building stone; jewelry; many types of carpets; and certain agricultural and fishery products. According to the data provided by the GSP expert of United States Trade Representative (USTR) recently in Kathmandu, Nepal exported NRs 550 million of goods under GSP scheme to USA in the year 2011, which is about 8% of Nepal's total export to USA.

Products which are not eligible for the GSP duty-free treatments are: mostly textiles and apparel; watches; and footwear, handbags, and luggage products.
The current scheme of the US GSP started from January 1st, 2011 and will continue until July 31, 2013.

GSP-Eligible Articles

To be eligible for duty-free treatment pursuant to GSP, an import must meet the following requirements.

(1) It must be included in the list of GSP-eligible articles;
(2) It must be imported directly from a BDC (Beneficiary Developing Country).
(3) The BDC must be eligible for GSP treatment for that article;
(4) The article must be the growth, product, or manufacture of a BDC and must meet the value-added requirements;
(5) The exporter/importer must request duty-free treatment under GSP by placing the appropriate GSP Special Program Indicator (SPI) before the HTSUS number that identified the imported article on the appropriate shipping documents (CBP Custom Border Protection, Form 7501).

The US Rules-of-Origin Requirements

In order to be GSP-eligible for an imported article, it must be the growth, product, or manufacture of a BDC, and the sum of the cost or value of materials produced in the BDC plus the direct costs of processing must equal at least 35 percent of the appraised value of the article at the time of entry into the United States. CBP is charged with determining whether an article meets the GSP rules of origin.

An importer, exporter or producer who is uncertain about whether a particular imported article satisfies the rules of origin requirements, may check CROSS, CBP's searchable on database, http://rulings.cbp.gov, to see if CBP has issued a ruling on the same or a similar product, or may contact CBP for a binding ruling.

Imported materials can be counted toward the 35 percent value-added requirement. This means that the imported material must undergo a substantial transformation in the BDC, which means that the imported material is transformed into a new and different constituent material with a new name, character and use. Then the constituent material must be transformed in the BDC into a new and different finished article with a new name, character and use. Inputs from member countries of GSP-eligible regional associations will be treated as single-country inputs for the purpose of determining origin.

The EU's GSP Scheme

The EU's generalized scheme of tariff preferences offers lower tariffs or completely duty-free access for imports from 178 developing countries and territories into the EU market. The EU's scheme grants special benefits to the 48 least developed countries and to the countries implementing certain labor or environmental standards. The EU grants the preferences without asking for concessions from the beneficiary countries.

Five arrangements are available for beneficiary countries under the EU GSP:

1. The general arrangements
2. The special incentive arrangements for the protection of labor rights
3. The special incentive arrangements for the protection of the environment
4. The special arrangements for the least developed countries
5. The special arrangements to combat drug production and trafficking

Nepal is enjoying EU GSP Scheme under the fourth point i.e. special arrangement for the LDCs. All 'dutiable' products (up to 8200 tariff lines, except Chapter 93, arms and ammunition) are included in these special arrangements for LDC's which grant duty free access to the EU market.

EU Rules of origin for LDCs

As per the new notification no 1063/2010 of EU regarding the change of rules of origin, it seems that all LDCs are going to benefit and **can export duty free to EU even if only stage of processing (i.e. garment making in case of apparel) has happened in that country.** Consequently, these countries will be able to import fabrics from any country in the world and export apparel duty free to the EU. A maximum content of 70% of non-originating material can be used for getting the GSP benefit. However, this percentage will differ from product to product.

Value addition of minimum 30%

Following operations are not allowed as 30% value addition criteria.

- preserving operations
- breaking-up and assembly of packages
- washing, cleaning; removal of dust, oxide, oil, paint
- ironing or pressing of textiles and textile articles
- simple painting and polishing operations
- husking and partial or total milling of rice; polishing and glazing of cereals and rice;
- sharpening, simple grinding or simple cutting
- slaughter of animals.
- affixing or printing marks, labels, logos
- simple placing in bottles, cans, flasks, bags, cases, boxes

EU's New Provisions of Registered Exporter System (REX)

A new self-certification system called registered exporter system (REX) by exporters will replace the system of certification of origin by public authorities on 1 January 2017. A so-called registered exporter system (REX) will be introduced for that purpose. From 2017 onwards, exporters will directly provide their customers with statements on origin.

Exporters will be registered with the competent authorities of the beneficiary countries in order to facilitate targeted post-export controls. European Commission's service will assist and guide for the implementation of the required IT system. For this purpose, beneficiary country will need to establish an electronic record of registered exporters to communicate the EC by the beneficiary country's competent governmental authority.

The European Commission will establish a central data-base of registered exporters, through which operators will be able to check before declaring goods for release of free circulation that their supplier is a registered exporter in the beneficiary country.

Japan's GSP Scheme:

Japan's GSP started on August 1, 1971, and the current scheme remains effective until March 31, 2021. Beneficiaries are designated by Cabinet Orders from countries/territories requesting for preferential treatment, subject to meeting the following criteria:

- Economy of the country or the territory must be in the stage of development.
- The territory must have its own tariff and trade system.
- The country or the territory desires to receive preferential tariff treatment under the GSP scheme.
- The beneficiaries must be prescribed by a Cabinet Order as a country or a territory to which such preferences may appropriately be extended.

Product coverage depth of tariff cuts:

Japan grants GSP treatment for selected agricultural, fishery and selected industrial products to the developing countries. In 2007, Japan extended the list of products for LDCs up to 8,859 tariff lines. Various tariff reductions, including duty-free treatment, apply to the certain agricultural and fishery products covered by the scheme and all industrial products are, in principle, given duty-free treatment while GSP rates on some sensitive items are 20, 40, 60 or 80 percent of Most-Favored-Nation rates. Special preferential treatment is granted to all LDCs with duty free and quota free treatment.

Japanese Rules of Origin and Origin Criteria:

To be eligible for the preferential tariff treatment, the goods exported from a preference-receiving country must be recognized as originating in that country under the origin criteria of the Japanese GSP scheme.

Those goods which are wholly obtained in preference receiving country get origin status or in the case of the goods produced partly from the materials or parts which are imported from other countries, or of unknown origin, such goods are considered as originating in a preference-receiving country if those materials or parts used have undergone sufficient working or processing in that country.

Direct Consignment and Documentary Evidence

In principle, the goods must be transported directly to Japan without passing through any territory other than the exporting preference- receiving country. However, with regard to goods transported to Japan through the territories of countries other than the exporting preference-receiving country, they are entitled to preferential treatment, if

(a) They have not undergone any operations in the transit countries other than temporary storage requirements, and

(b) The temporary storage has been carried out in a bonded area under the supervision of the customs authorities of those transit countries etc.

C) Certificate of Origin (Combined declaration and certificate) Form A must be submitted to the Japanese customs authorities on importation of the goods into Japan.

d) Bill of lading.

e) A certification by the customs authorities or other government authorities of the transit countries.

Australian GSP Scheme:

In 1966, Australia became the first country to introduce tariff preferences for developing countries. Now, the Australian System of Tariff Preferences (ASTP) applies to all products. The current policy of the Australian Government is to restrict it to specified LDCs and specified South Pacific island territories.

Tariff Cuts:

Australian System of Tariff Preferences (ASTP) is based on the general principle of a five percentage point margin of preference. Where the General Tariff (GT) rate is less than 5 per cent, the ASTP rate is zero. In cases where a specific rate of duty applies, the ASTP rate is set at the GT rate less 5 percent of the value of the goods. For example:

a) GT rate 5 percent; ASTP rate free;

b) GT rate 20 percent; ASTP rate 15 per cent;

c) GT rate $5 per kilogram; developing country (DC) rate $5 per kilogram, less 5 percent of the value of the goods.

All the handicraft items exported to Australia are allowed duty-free entry. For this, goods must have confirmed the handmade status.

Australian Rules of Origin: The following two rules of origin are applied to confer the originating status of the product exported to Australia from preference receiving country.

a) The final process of manufacture must have been carried out in the preference receiving country.

b) At least half of the total factory or works cost of the goods must consist of the value of labor and/or materials of one or more developing countries.

Transportation and Documentation:
Australian GSP scheme does not require direct transportation of shipment and regarding other documents those have been kept to a minimum. Exporters in developing countries have the option of:

a) Completing a declaration of origin on the face of the normal commercial invoice for the goods; or
b) Using the normal commercial invoice plus a completed GSP Form A

Canadian GSP Scheme:
Canada started its GSP Scheme from July 1, 1974 in favor of developing countries. To facilitate the economy of developing countries, Canada has included more than 4000 tariff line product in the scheme and LDCs are enjoying duty free entry in the that market. Selected agricultural and industrial products are included in the scheme.

Depth of Tariff cuts:
Tariff for LDC products enjoy duty free entry into Canadian market.

Products that are excluded from the scheme:
Some products, such as certain textiles, footwear, products of the chemical, plastic and allied industries, are excluded from the scheme.

Canadian provision of rules of origin:
Canadian system of GSP confers following criteria for the purpose of rules of origin:

- Wholly obtained goods within the country.
- Goods with import content, but the value of the imported content amount should not exceed the 60% of the ex-factory price of the good.

Documentary evidence:

- Canada requires direct consignment of the goods to be exported to Canada under the GSP system.
- Exporters statement of origin and commercial invoice is necessary
- Special Certificate for Handicraft Goods.

Swiss GSP Scheme
Switzerland started its Generalized System of Preference for the developing and least developed country from March 1, 1972 and grants tariff preferences to the imports of those countries.

Since its revision of GSP scheme in 2007 and 2009, the least-developed countries (LDCs) are granted duty free- and quota-free facility into the Swiss market.

From 1 May 2011 onward Swiss GSP scheme has simplified its origin criteria and made it identical to those of the EU's GSP for products of chapters 25-97 of the Harmonized System.

Turkish Scheme of GSP:
Turkey initiated GSP scheme by harmonizing with EC's GSP on 1 January 2002 and grants preferential treatment to selected developing countries and least developing countries.

Product coverage
LDCs have Duty Free and Quota-Free (DFQF) access to Turkish market for all industrial products falling under chapters 25-97 (except chapter 93) and for some agricultural products. Turkey provides cumulation facility to the products originating in the regional groups; for Nepal it is SAARC and cumulation of the products of Norway, Switzerland and European Union. Bilateral cumulation can also be enjoyed while manufacturing the product to be exported to Turkey.

The Russian Federation GSP:
The Russian Federation GSP scheme excludes following Products: Chapter 20: Preparations of vegetables, fruit, nuts or other parts of plants. Chapter 22: Beverages, spirits and vinegar, most of the items of articles of apparel and clothing accessories in Chapter 62. Footwear, gaiters and the like; parts of such articles in chapter 64 are also not in the GSP preference list. Natural or cultured pearls, precious or semi-precious stones, precious metals, metals clad with precious metal and articles thereof; imitation jewelry; coin. Clocks and watches and parts thereof are also excluded from the Russian Federation's scheme.

New Zealand started preferential Scheme from January 1, 1972; **Norway** started providing GSP facility from 1972 and **Belarus** from 2003. These countries have relaxed schemes for the products of the least developed countries.

GSP in Nepalese Perspective:
Nepal has been utilizing the facilities of Generalized System of Preference of different countries since a very long time back. Nepal enjoys more facilities in comparison of other developing countries due to LDC status.

From 2000 to the end of 2010 European Union provided even special treatment Derogation from the rule of origin to the Nepalese garment products on 29 categories and 272 products. This facility was limited only to Nepal, Cambodia and Laos. Despite such facility we

could not increase our export to the European countries. Now, the EU has started more LDC friendly scheme called Everything But Arms (EBA) and origin criteria for LDCs have also been relaxed. EU has introduced 70/30 percent criteria for LDCs products. This means that LDCs can use 70% of the imported materials to make a finished product to confer it as an origin status of that country. Due to this system our export to the EU has been increasing to the EU market.

Canada, Japan, Switzerland, Turkey and Norway have also provided LDC friendly scheme and Duty Free and Quota Free facilities. The USA has increased the list of its preferential products under this scheme. Australia reduced the number of preference receiving countries but LDCs are in its list.

Thus, the question arises why we are unaware of such facilities? The most important answer is lack of proper information among the business communities about the schemes. Most of the exporters or freight forwarders fill the GSP form just thinking that it is a document needed for the export purpose only. But, if we take the example of the USA scheme to get the preferential tariff rates on imports, the US importer must claim GSP facilities to the US customs ports only after that Nepalese exports get duty free treatment. Therefore, awareness about the schemes of different countries among the exporters is very important to get the real benefit which supports the competitiveness in those markets.

Against this background, Trade and Export Promotion Centre (TEPC) is the only one government organization for Trade Promotion so far in the country. It has been actively involved in creating awareness and disseminating relevant knowledge on GSP schemes among the business communities and exporters. But, at the present context every product related organization, Federation of Nepalese Chambers of Commerce and Industries (FNCCI), other business organizations need to organize GSP awareness program up to their members to get the real benefit from the GSP Scheme.

References:

- UNCTAD handbooks on GSP
- GSP Scheme of EU and official Journal of the European Union
- Ministry of Foreign Affairs, GSP of Japan
- A report about EU GSP of Mr. Sandeep Agarwal of Denim Industry, Bangladesh
- www.unctad.org, www.ustr.gov

Corporate Social Responsibility: An Integral part of Business Practices

✍*Mina Aryal*

Abstract

The concept of Corporate Social Responsibility (CSR) is about embedding business with society. It is about making corporations and its business practices ethically, legally, environmentally and socially responsible, accountable and sustainable. It is an approach of balancing economic and social interests of the business and shifting the focus from shareholders to stakeholders.

CSR is different from the charity. Since the businesses produce both benefits and costs to the society, it should take the responsibility for the costs produced in the society. Nobel Laureate Muhammad Yunus, during his recent trip to Nepal, emphasized on social business, that is, the business need to address social problems.

The paper deals with conceptual part of the CSR and focuses on the guiding principles of it including the principle of United Nations Global Compact. The paper also highlights on differences between charity and CSR, benefits of the CSR, practices of CSR in trade and investment, CSR in Nepalese context, problems and issues of CSR and finally some suggestions for integrating CSR in business practices.

Conceptualizing the CSR

The concept of corporate social responsibility (CSR) is concerned with the relationship of the corporations/enterprises to the society where it operates. CSR can simply be defined as a concept whereby companies integrate social and environmental concerns in their business operations and interactions with their stakeholders on a voluntary basis. According to Lord Holme and Richard Watts (2000), CSR is the continuing commitment by business to behave ethically and contribute to economic development while improving the quality of life of the workforce and their families as well as of the local community and society at large. Similarly, Frederick has defined CSR as a harmonious balance among stockholders, employees, customers, and the public at large (Frederick, 2006).

The World Bank Group defines CSR as the commitment of businesses to contribute to sustainable economic development by working with employees, their families, the local community and society at large to improve their lives in ways that are good for business and for development. Similarly, the Organization for the Economic Cooperation and Development (OECD) has defined CSR as business's contribution to sustainable

✍ Section Officer, Government of Nepal

development including returns to shareholders and accountability towards stakeholders. Here, the stakeholders are corporate stakeholders —a person, group, organization, member or system— who affects or can be affected by an organization's actions.

A number of words such as corporate responsibility, responsible business, sustainable business, corporate citizenship, corporate social performance, responsibility of the corporation towards the society etc. have been used interchangeably for the CSR. It is built-in mechanism for socially responsible, environmentally acceptable and legally approved business. In another sense, it is about operating business in a way that regards ethical, legal, environmental, commercial and social norms, values and standards that finally leads towards faster growth, higher profits, better society and cleaner environment. In another way, CSR is about how companies manage the business process to produce an overall positive result and impact to the society as well as profit to the business.

The concept of CSR also plays a vital role in managing globalization more positively. As noted by various scholars of business management, CSR is also a process of doing any business or conducting any organization in socially accepted manner.

Principles of CSR

Promoting accountability: accountability principle comprises three dimensions in business operation (i) compliance with standards, codes, rules and obligations (ii) transparency in process, output and outcome and (iii) responsiveness or the willingness and ability of a company to meet expectations of the stakeholders.

Promoting ethical behavior: ethical behavior can be maintained by developing of ethical code of conducts, providing training on ethical standards, conducting ethical audits and so on. For example, a company's code of conduct or social standard may prohibit using child labor.

Adopting Precautionary approach to environmental issues: Business needs to consider wise, optimal and sustainable use of natural and other resources. Maintaining worker's safety and health standards also is a part of sustainability.

Respecting Human Rights: as the Universal Declaration of Human Rights characterizes human rights as the indivisible and applicable to all human beings regardless of gender, race, or country of origin; companies also need to respect those rights as the guiding principles of conducting business.

The United Nations Global Compact and CSR

The then UN Secretary-General Kofi Annan advised world business leaders, in 1999, to

embrace and enact the United Nations Global Compact which comprises following **Ten principles** of human rights, labor and environmental sustainability.

Principle One: "Businesses should support and respect the protection of internationally proclaimed human rights."

Principle Two: "Businesses should make sure they do not violate human rights."

Principle Three: "Businesses should uphold the freedom of association and the effective recognition of the right to collective bargaining."

Principle Four: "Businesses should uphold the elimination of all forms of forced and compulsory labor."

Principle Five: "Businesses should uphold the effective abolition of child labor."

Principle Six: "Businesses should uphold the elimination of discrimination in respect of employment and occupation."

Principle Seven: "Businesses should support a precautionary approach to environmental challenges."

Principle Eight: "Businesses should undertake initiatives to promote greater environmental responsibility."

Principle Nine: "Businesses should encourage the development and diffusion of environmentally friendly technologies."

Principle Ten: "Businesses should work against corruption in all its forms, including extortion and bribery."

CSR is Different than the Charity

CSR is not only about spending money but about how you make that money. Indeed, CSR is not simply a charity or philanthropy. Understanding CSR as charity is totally narrow and incomplete outlook, which impedes to both societies and corporations from getting benefits of the CSR. Charity encompasses to provide some funds or to provide direct help that may be cash or kind to the needy or disadvantaged groups. Charity is separate activities of the organization/corporation. Normally, charity and philanthropic activities come into practice once the company makes profit, whereas the CSR is holistic, very broad and comprehensive, sustainable, accountable and integrated approach of the businesses / corporations. Moreover, charity is giving without any long term views but CSR is a vision to bring sustainable change in a society and to reap benefits by enhancing reputation and brand loyalty of the business. Similarly, charity is one shot activity and normally depends upon the profit of the business or corporation while CSR is continuous process and does not matter with how big the business is and how much profit the company is making.

Benefits of the CSR

As explained above, the concept and approach of CSR is comprehensive and long-term oriented which offers a range of advantages to both business and whole society. Some of the important ones are as follows:

- Reduces social problems: through the responsible business practices a number of social and environmental problems such as poverty, inequality, inadequate health and education services, water and air pollution, forest degradation and so forth can be minimized. For instance, Mohamad Yunus, founder of Grameen Bank and pioneer of micro credit in Bangladesh focused on poor families specially women by which 100 million families were lifted from the poverty.
- Supports to materialize the concept of governance and good governance: as the governance is the style of management where the government, market/business and the third sector (NGOs and civil society) need to work together for national development by transparent, responsible, accountable and sustainable way.
- Strengthens environment protection and sustainable development agenda: through enhanced accountability of the corporations towards the nature and environment, compliance of environment related rules and standards are strengthened and sustainable development can be achieved.
- Supports to institutionalize rule of law: the CSR concept is a vital to institutionalize rule of law as it enhances the compliance of the policies, rules and regulations of the government.
- Enhances good reputation as a responsible business: due to socially responsible business process and activities, the corporations can have brand loyalty and reputation on their products and services.
- Boosts continuous and sustainable growth: by adopting CSR concept from the very beginning of the business, the company can have continuous and sustainable growth.
- Reduces cost through retention of the employees: by adopting CSR as an integral part of the business, corporations can reduce cost by reduction of cost of frequent recruitment and selection of new staff, and cost of training and re-training. Due to reputation of the company there would be very high rate of retention.
- Enhances productivity: due to having chances to work in the reputed organization, the employees might always be loyal, dedicated, motivated, and have high morale which leads to higher productivity.
- Enhances good reputation and relationship in the society: because of socially responsible business manner, the company can have very good relation and reputation in the society.
- Protects consumers' rights: by providing qualitative and environment friendly products and services, the business can protect and ensure the rights of the consumers.

CSR Practices in Trade and Investment

Today trade is considered as an engine of economic growth and development. Indeed, there are different arguments among the economists on the responsibility of business. Economists such as Milton Friedman have argued that main purpose of a corporation is to maximize profits to its shareholders, thus, they shouldn't have other obligations to the society. Moreover, they argue that free market brings improvements in health, longevity, employment and economic growth. However, on the other, economists who focus on social responsibility of the business view that CSR is essential since the business gives both benefits and cost to the society. In addition, they argue that CSR is directly needed for the sustainability of the business.

CSR has now been a mainstream approach to business. In 1999, the U.S. Department of State established an Award for Corporate Excellence (ACE), by considering the importance of CSR in the trade, in order to recognize the contributions of the businesses to improve lives of people at home and abroad. In recent years, CSR is increasingly becoming as one of the major strategies for several companies. It is becoming an important approach for businesses throughout the globe, that is, company's business model should be socially responsible and environmentally sustainable.

In 2005, former UN Secretary General Kofi Annan endorsed the Principles for Responsible Investment (UNPRI) which was developed by an international group of institutional investors. The UNPRI reflects environmental, social and corporate governance (ESG) issues in investment practices. The principles are as follows:

1. We will incorporate ESG issues into investment analysis and decision-making processes.
2. We will be active owners and incorporate ESG issues into our ownership policies and practices.
3. We will seek appropriate disclosure on ESG issues by the entities in which we invest.
4. We will promote acceptance and implementation of the Principles within the investment industry.
5. We will work together to enhance our effectiveness in implementing the Principles.
6. We will each report on our activities and progress towards implementing the Principles.

   http://www.unpri.org/principles/

The OECD also has developed guidelines for multinational enterprises. The guidelines are not legally binding, however, there is a provision of National Contact Points (NCPs) as a mechanism for implementing the guidelines effectively. In order to mitigate adverse

impact and increase positive impacts of business to the society, the guidelines focus on the contribution of business to economic, environmental and social progress, human rights, local capacity building, good corporate governance and self regulatory practices.

CSR in Nepalese Context

If we reflect on news highlights of a week , we may have read news that —the quality of the most of the milk in the market is of substandard, most of the sweets sold in the market at the time of major festivals are unhygienic, vegetables available in the market contain unacceptable level of pesticides, rice distributed in remote and hilly areas by international organizations also do not meet standard quality, meat and meat products have poor quality, mineral water is contaminated and contains filth in it, chemical pesticide use is in rise, street food consumption increases burden of diseases, one of the most popular *Gundpank* shops used rotted sweets for making its product and so forth. These are the banal examples of lack of CSR in our business practices.

In the developed economy CSR is widely respected in practice, however, there are also questions and concerns. However, in Nepal, it is in its infancy stage. In our context, CSR is very much considered as "giving" through charitable donations and conducting “philanthropic” activities. Due to lack of clarity on concepts and low level of awareness about CRS, philanthropic approach has been overwhelmed as a component of the CSR. However, in recent days, in Nepal, there are some imperative initiatives regarding concept and practice of CSR. Some of the initiatives have been mentioned herein as examples.

Federation of Nepal Chamber of Commerce and Industries **(FNCCI)** has created CSR Forum in 2008 as a means to exchange ideas. It is vital in our context as first we should have clear concept and understanding about the CSR so that we could be able to distinguish CSR from charity in order to enhance the contribution of private sector in the economic development. Furthermore, it has developed "Business Code of Conduct" for its members in order to make them transparent, environmentally sensitive, and conduct business in a fair manner. Similarly, **Jyoti Group** has been focusing on people to encourage a sound work-life balance by providing the facilities such as canteen, transport and infrastructure, sports, meditation, health-care and schools for staff and their families, in order to help them to concentrate on their professional responsibilities.

Yeti Airlines is engaging in some CSR program by delivering Aid Goods, bringing emergency patients to hospitals, carrying waste from tourist areas to central waste management plants and so on. The company is being able to create goodwill in the communities where it operates by protecting nature to sustain its business because the tourists travel to the mountains as long as they enjoy a well-preserved and clean environment. Accordingly, Hotel Association Nepal (**HAN**) has started developing a

waste reduction and collection project in Thamel. The project includes awareness-building among HAN members on waste reduction, avoidance of plastic and other non-degradable waste and so forth.

SBI bank Ltd. extended its support, few years ago, in Jajarkot and its neighboring districts in the Mid Western Region to control diarrhea epidemic that took life of more than hundreds and affected thousands. Moreover, The Bank has been providing assistance to disaster control operations and social affairs as part of its CSR initiatives in the past too. http://www.nepalsbi.com.np/csr.php

Dehi me dadami te' (As you give me, I give you in return). This quote from an ancient text sums up **Dabur Nepal's** commitment towards nature. Dabur Nepal Pvt. Ltd. is a joint venture company established in the year 1989 in Banepa, Kavre district of Nepal. This is an eco-friendly project of CSR nature in Nepal, and the initiative is integrated with the company's business vision.

Problems in Integrating CSR in Nepalese Context

In the Nepalese context, due to lack of ful acknowledgement of the concept of the CSR by the business community and its stakeholders, most business people think that CSR raises cost rather than benefits. Because of shortsightedness of the business sector, very weak monitoring and supervision by the government on the environmental and societal aspects of the business, low level of education and awareness among general public, poor access to information and communication technologies and other physical infrastructures, there are several problems in integrating CSR in business practices . Some of them are as follows:

Political instability: Political stability is a must for the investment and business. Nepalese business sector has been plagued by a decade long political conflict followed by a half decade long political transition. It has caused relatively less conducive environment for the business. Due to this context, the concept of CSR has not been a concern for the business community at large.

Poor investment and business climate: There are a number of facts and proofs that Nepal lacks conducive investment environment. For example, according to the World Bank Group's "Doing Business Report, 2012" Nepal ranked 107 out of 183 countries. The report ranks countries based on performance in ten indicators i. e. starting a business, dealing with construction permits, getting electricity, registering property, getting credit, protecting investors, paying taxes, trading across borders, enforcing contracts, and resolving insolvency. Similarly, according to the Business Confidence Index (BCI) of the Federation of Nepalese Chambers of Commerce and Industry (FNCCI) Nepal stands

at just 39.7, this indicates low private sector confidence in the business environment of the country.

Poor Corporate culture and business ethics: Even though the Government of Nepal has been taken private sector led economic policy for a long time, many private companies in Nepal, in the eyes of general public, are still reflected as profit oriented, unethical, tax avoider, syndicator, and so forth. Moreover, they are in poor condition in terms of transparency, accountability, sustainability and long term orientation.

Weak monitoring and evaluation system: effective government's monitoring and evaluation system over the business sector plays a vital role in the countries like ours where private sectors are in infant stage and have poor compliance of rules and regulation including corporate culture.

Low level of awareness about consumer's rights: The consumers are taken as "king of the business" and they play a vital role in ethical and responsible business by using the products of socially, environmentally and ethically responsible company. However, in countries like ours, the level of awareness of the consumers about their rights is very low.

Rampant corruption: There is strong perception in the general people that there is corruption everywhere —in the government, private sector, I/NGOs, community organizations and so on. This perception of corruption has further been proved by the Corruption Perception Index (CPI) of Transparency International (TI) where, as of 2012, Nepal received only 27 points out of hundreds. This indicates rampant corruption in the country.

Impunity: Problem of impunity is in increasing trend in recent years in Nepal. This has been more severe during the transition. Moreover, vacancy in the constitutional and oversight agencies as well as in the judiciary has escalated the problem further.
Others: poverty, inequality, water and air pollutions, discrimination, workers' rights, over politicized trade unions, weak compliance of rules by the partners of the governance (the government, the business sector and the NGOs/civil society) and so on are other issues regarding the concept and practice of the CSR.

Suggestions for the Improvement
As explained above, there are several problems and issues concerning the CSR in Nepalese context. To gain momentum in streamlining concept of the CSR in business practices, some major suggestions have been mentioned herein. They are:

Ensure political stability, rule of law and conducive business environment: Investors always focus on security of their investment as it is very difficult to withdraw and divest

the capital. This is why, it is very important for them to have political stability, no politicization in the unions and ensure of rule of law in practice.

Strengthen Public private partnership (PPP): main purpose of PPP is to reduce risk for the private sector and share responsibility and reduce burden for the public sector. If public and private sector work together, there is high possibility of adopting transparency, accountability, sustainability and responsibility while doing business/work.

Strengthen the monitoring and evaluation system: independent and effective monitoring and evaluation system is core for corruption control, establishing rule of law, protecting consumers' rights, ensuring that companies/enterprises are doing their business responsively and accountably, and government is providing conducive business environment.

Adopt CSR from the very beginning of the business processes: Due to poor investment and business environment most private companies don't want to give priority to the CSR by considering that it increases cost. The formal President of FNCCI Mr. Kush Kumar Joshi believes that responsible business practices need to adopt first in order to solve conflicts and increase revenues (FNCCI, 2009).

Ensure the right of the consumers: In the USA, in 1963, the then President John F. Kennedy made an effort to protect the rights of the consumers through introducing "bill of rights." The rights are: the right to safety, the right to be informed, the right to choose, the right to be heard. These rights, among others, are incorporated in Nepal's 'Consumers' Protection Rights Act, 2054". Thus, effective implementation of the act is highly needed.

Focus on good corporate governance: Most companies of Nepal lack sustainability and long term orientation in their business and focus on profits. Without positive impact in people's perception and life, the business couldn't florish. Similarly, compliance of all rules and regulations is highly needed to the good corporate governance.

Adopt Blue Ocean Strategy: The blue ocean strategy is about providing services in the needy areas where there is no competitor and people are waiting to welcome the business. The blue ocean strategy is related to CSR concept as on the one hand it provides profits to the business and on the other it provides services to general people.

Focus on Social Business: Social business is any business which has a social rather than financial objective. According to Nobel Laureate Muhammad Yunus, the company must cover all costs and make profit, at the same time achieve the social objectives, such

as, healthcare, housing, financial services for the poor and nutrition for malnourished children, providing safe drinking water, introducing renewable energy, etc. in a business way. During his recent visit to Nepal Nobel laureate on behalf of Yunus Centre and Binod Chaudhury, president of Chaudhury Group, announced a collaboration to create a $1 million social business fund for Nepal to fund creative social businesses that will tackle the problems faced by Nepal in the areas of energy, healthcare, women's empowerment and environmental protection.

Conduct mass awareness of the concept and practice of the CSR: since there is very low level of awareness and understanding of the concept of the CSR, there is need to have massive awareness program from the government and civil society to the business and people in general. It is very important to have clear understanding first in order to materialize it.

Incorporate the "CSR" in the school and college syllabus: there is need to incorporate CSR topic in a High School syllabus. It is very important to have understanding about the CSR from the school education.

Develop an organizational code of conduct: each organization whether it is small and/ or large should have code of conduct related to their business/work.

Focus on information and communication technologies (ICTs): since ICTs enhances transparency, accountability, effectiveness and efficiency in the business process of the corporations, responsibility towards society increases accordingly.

Conclusion

The CSR is a broader perspective of doing business. It not only enhances the reputation, quality and brand loyalty of the business but also contributes to increase overall productivity of the company by boosting the morale and motivation of the employees, reducing the cost of recruitment, training and retraining for the employers. Moreover, it is beneficial directly to the company and to the society as a whole. Since businesses run in the society, they produce both costs and benefits to the society; they have to be responsible for the cost produced.

Undeniably, consumers are the king of the business. In this globalized and IT revolutionalized era, consumers are much more aware than ever before they were. Consumers are in search of their dignity, respect, and are aware with consumers' rights, standard goods and services, brand concern and aware over the societal and environmental issues. Thus, any sizes of business need to be socially, environmentally and ethically responsible and responsive.

Good corporate culture, respect to business ethics, long term vision in the business community, conducive business environment, effectiveness of rule of law in the country, awareness in customers and other stakeholders are the most important factors to materialize the concept of the CSR in business practice. Thus, the businesses community, the government, civil society and the consumers need to think seriously for integrating CSR more effectively in policy and practices of business.

References :

Aryal Mina (2010). Blue ocean strategy. Retrieved from http://www.ekantipur.com/2010/04/20/oped/blue-ocean-strategy/312672.html

FNCCI (2009). Who cares wins .Corporate Social Responsibility-Bulletin © by FNCCI CSR Forum , Issue No 1, January 2009

Frederick, W. (2006). Corporation, be good! The Story of Corporate Social Responsibility. Indianapolis: Dog Ear Publishing.

Kotler Philip and Lee Nancy (2005). CSR- Doing the Most Good for Your Company and Your Society, John Wiley and Sons Inc, 2005.

Lord Holme and Richard Watts (2000). Making Good Business Sens. The World Business Council for Sustainable Development, 1 Jan 2000.

OECD (2001). Corporate Social Responsibility: Partners for Progress. OECD Publications, 2Rue Andre- Pascal, 75775 Paris Codex 16, France

OECD Guidelines for Multinational Enterprises 2011 Edition. OECD Publication, 2011.

United Nations Global Compact. Retrieved from http://www.unglobalcompact.org/AboutTheGC/TheTenPrinciples/index.html

Yunus Centre (2007).Social Business. Retrieved from: http://www.muhammadyunus.org/Social-Business/social-business/

ljZjJofkLs/0f / g]kfnsf] cGt/f{i6« Jofkf/ Ps ljZn]if0f

✍तोयनारायण ज्ञवाली

सारांश :

आजको विश्वमा विश्वव्यापीकरण र अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारका सबल पक्ष, कमजोर पक्ष, फाइदा र बेफाइदाका बारेमा निकै चर्चा, परिचर्चा बहस र समीक्षा हुने गरेको छ । सामान्यतया वस्तु, सेवा तथा बौद्धिक सम्पत्तिको व्यापार, पूँजी, जनशक्ति, विचार एवं प्रविधिको प्रवाहका माध्यमबाट विश्व अर्थतन्त्रसँग मुलुकको अर्थतन्त्रको आबद्धता नै विश्वव्यापीकरण हो । विश्वव्यापीकरणले गर्दा एक देशको वस्तु, सेवा, पूँजी, प्रविधि र जनशक्तिको पहुँच अर्को देशमा सहजतापूर्वक हुनथाल्यो जसले गर्दा एकातिर आर्थिक वृद्धि र आर्थिक विकासको गति तीव्र हुनथाल्यो भने अर्कोतर्फ धनी र गरिब बीचको असमानता झन्-झन् फराकिलो हुँदै गयो । समकालीन विकास साहित्यहरूको अध्ययनबाट के निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भने आय वितरणका दृष्टिले विश्वव्यापीकरणबाट असमानता बढेको भए तापनि आय, साक्षरता र आयुजस्ता मानव विकासका सूचकहरूमा भने समग्रमा विश्वव्यापीकरणले गर्दा प्रगति भएको छ । विश्वव्यापीकरण, उदारीकरण र निजीकरणको प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता र नीतिगत सावधानीका साथ अघि बढेका राज्यहरूको विकास नियन्त्रित अर्थव्यवस्थामा भन्दा उच्च दरमा भएको पाइन्छ । विश्वव्यापीकरण र उदारवादी आर्थिक संरचनाले विश्व अर्थतन्त्रमा नयाँ प्रणाली स्थापना गऱ्यो भने अर्कातर्फ विश्वव्यापीकरणको प्रक्रियाबाट अति कम विकसित मुलुकहरूले तुलनात्मक रूपमा फाइदा लिन नसकेको अवस्था स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ । यसको उदाहरणको रूपमा ग्रामीण र कृषि क्षेत्र उपेक्षित हुँदै गएको, घरेलु उद्योगहरू विस्थापित भइरहेको, धनी र गरिबबीचको आय असमानता बढ्दै गएको, बेरोजगारी र गरिबीको अवस्था डरलाग्दो रूपमा बढेको र ग्रामीण क्षेत्र सेवा र सुविधाबाट वञ्चित हुँदै गएको अवस्था अति कम विकसित देशहरूमा देख्न पाइन्छ । विश्वका ४९ अतिकम विकसित देशहरूको निर्यात विश्व व्यापारमा औसत एक प्रतिशत रहेबाट पनि विश्वव्यापीकरण र उदारीकरणबाट सृजित हुने सम्भावना र अवसरहरू यी देशहरूमा पुग्न नसकेको वा यी देशहरूले विश्वव्यापीकरणबाट यथोचित फाइदा लिन नसकेको सहजै आकलन गर्न सकिन्छ ।

१. **विश्वव्यापीकरण**

विश्वव्यापीकरण एक यस्तो प्रक्रिया हो जसले सामान्यतया वस्तु, सेवा, पूँजी, प्रविधि, संस्कृति र जनशक्तिको विश्वभर हुने विस्तार वा फैलावटलाई जनाउछ । वस्तु, सेवा, पूँजी, प्रविधि, संस्कृति र व्यक्तिको विश्वव्यापी पहुँच र विश्वव्यापी विस्तार हुँदै जाने प्रक्रिया नै विश्वव्यापीकरण हो ।

✍ सहसचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार ।

विश्वव्यापी रूपमा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय निर्भरता र आबद्धता बढ्दै जानुलाई समेत विश्वव्यापीकरणको सन्दर्भमा बुझ्न सकिन्छ । राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक क्रियाकलापमा भौगोलिक बन्धन कम हुँदै जानु समेत विश्वव्यापीकरण हो । विश्वव्यापीकरण भनेको राज्यको सीमा नाघेर गरिने पूँजी, सेवा, वस्तु, प्रविधि र श्रमको सहज प्रवेश वा आवागमन हो । उदारीकरणको व्यावहारिक कार्यान्वयनका कारणले गर्दा विश्वव्यापीकरणको विकास र विस्तारमा सहयोग पुगेको हो । एक अर्कामा एकीकृत र निर्भर रहेको विकसित विश्व अवस्था नै विश्वव्यापीकरणको अवस्था हो । सन् १९८० देखि प्रयोगमा आउन थालेको साथै आर्थिक सीमा विहिन संसारको रूपमा र विकासको उन्नत अवस्थाको रूपमा विश्वव्यापीकरण रहेको छ । विश्वव्यापीकरणको सन्दर्भमा तुलनात्मक लाभ, अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरू, उन्नत यातायातका साधनहरू, बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरू, बढ्दो विश्वव्यापी पहुँच, स्वतन्त्र अर्थव्यवस्था, औद्योगिकीकरण र सूचना र प्रविधिको बढ्दो प्रयोगले प्रवर्द्धकको कार्य गरिआएका छन् । विश्वव्यापीकरणका सन्दर्भमा यो प्रक्रिया दिगो र समावेशी हुन सकेन भन्ने चिन्ता र चासो समेत निरन्तर बढ्दैछ । समग्रमा विश्वव्यापीकरणले आम गरिबको र सीमान्तकृत वर्गको पक्षमा काम गर्न सकेन भन्ने विषय समेत जोडदार रूपमा उठिरहेको छ । यो चिन्ता र चासो रहँदा रहँदै पनि आजको विश्वमा कुनै पनि मुलुक विश्वव्यापीकरणको प्रक्रियाबाट पूर्णरूपमा अलग रहन सम्भव देखिदैन । विश्वव्यापीकरणले विकासको उन्नत अवस्थालाई समेत इंगित गर्दछ । जहाँ पूँजी, प्रविधि, श्रम, कच्चा पदार्थ, सूचना, यातायात, वितरण पद्धति विश्वस्तरमै एकीकृत र अन्तरनिर्भर समेत रहेका हुन्छन् । विश्वव्यापीकरणले पहुँच, प्रतिस्पर्धा र खुलापनलाई एकैसाथ अघि बढाएको छ ।

२. **विश्वव्यापीकरणका मूलभूत विशेषताहरू**

- वस्तु, सेवा, पूँजी, प्रविधि, श्रम, सूचना तथा संस्कृतिको विश्वव्यापी आवागमन
- खुलापन, अवसर, प्रतिस्पर्धा र पहुँचको तीव्र विकास
- तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धात्मक लाभको खोजी र उपयोग
- उदारीकरण र निजीकरणको व्यावहारिक प्रयोग र कार्यान्वयन
- गुणस्तरीय वस्तु र सेवाको छनौटको अवसरमा वृद्धि
- शिक्षा, स्वास्थ्यका क्षेत्रमा नयाँ खोज र उपयोग
- विकासका नयाँ मुद्दाहरूको उठान र बहस
- आधुनिक, नियममा आधारित र स्वतन्त्र बजार प्रणालीको प्रवर्द्धन
- आधुनिक सूचना र सञ्चार प्रणालीको तीब्र विकासमा सहयोग
- बहुराष्ट्रिय कम्पनी, उदारीकरण र निजीकरण, तुलनात्मक लाभ, सूचना र प्रविधि, उन्नत यातायातका साधन र वैदेशिक लगानी जस्ता विषय र पक्षले विश्वव्यापीकरणलाई मुख्यरूपमा प्रवर्द्धन गरेको स्थिति ।

- विश्वव्यापीकरणमा वातावरणीय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक र प्राविधिक आयाम भएता पनि विश्वव्यापीकरण भन्नासाथ मूलतः आर्थिक पक्षलाई बढी बुझिने ।

३. विश्वव्यापीकरणका फाइदा र अवसर

समकालीन विश्वका चर्चित विकासका मुद्दाहरूमध्ये विश्वव्यापीकरण एक हो । विश्वव्यापीकरणका फाइदा र बेफाइदा दुवैमा पर्याप्त बहस गर्न सकिन्छ । यसका फाइदा वा अवसरका रूपमा बढ्दो प्रतिस्पर्धा, रोजगारीका थप अवसर, बढ्दो लगानी, नयाँ प्रविधि, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा सहजता, नियममा आधारित अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, बढ्दो ज्ञान तथा प्रविधिको प्रयोग आदिलाई मुख्य रूपमा लिन सकिन्छ । यसैगरी विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धाको कारणले गुणस्तरीय वस्तु र सेवाको प्राप्ति कम मूल्य र कम समयमा सम्भव भएको छ । वस्तु र सेवामा बढ्दो प्रतिस्पर्धाले एकातिर गुणस्तरमा निरन्तर सुधार भएको छ भने अर्कोतर्फ छनौटका अवसरमा समेत वृद्धि भएको छ । घरेलु कम्पनीहरूसमेत यथास्थितिमा रहँदा टिक्न नसक्ने हुँदा ती कम्पनीले समेत वस्तु र सेवाको स्तरीयता र गुणात्मकता बढाउन बाध्य भएका छन् । यसैगरी योग्य र दक्ष जनशक्तिको रोजगारीका लागि विश्वबजार खुल्ला भएको छ । विश्वको एक स्थानमा विकसित प्रविधि तत्काल अर्को स्थानमा प्रयोग गर्न सम्भव भएको छ । तुलनात्मक लाभका आधारमा लगानी विश्वको एक स्थानबाट अर्को ठाउँमा जान निकै सजिलो भएको छ । यसैगरी वस्तु व्यापार, सेवा व्यापार र व्यापारसम्बद्ध बौद्धिक सम्पत्तिको सन्दर्भमा निकै महत्वपूर्ण कामहरू भएका छन् । शिक्षा र स्वास्थ्यको क्षेत्रमा समेत गुणात्मक परिवर्तन भएको स्थिति छ । समग्रमा एक स्थानको पूँजी, जनशक्ति, प्रविधि, वस्तु, सेवा र ज्ञान तुरुन्तै अर्को स्थान वा देशका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्न पाउनु विश्वव्यापीकरणले गर्दा सम्भव भएको हो । उदाहरणका लागि एप्पल कम्पनीको ११२ ग्रामको आइफोन फाइभ विश्वभरका जनताले एकसाथ प्रयोग गर्न पाउने भएका छन् । यसको बिक्रीबाट अमेरिकाको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा ०.५ प्रतिशतसम्म वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ । तर नेपालजस्ता अति कम विकसित र भू-परिवेष्टित देशहरूले विश्वब्यापीकरणको यो प्रक्रियाबाट फाइदा लिन नसकिरहेको अवस्थामा यो प्रक्रियाबाट फाइदा लिन नीतिगत सुधार, तुलनात्मक लाभको उपयोग, संगठनात्मक सुदृढीकरण र प्रतिस्पर्धी क्षमताको विकास गर्नु अत्यावश्यक भएको छ ।

४. नेपालमा विश्वव्यापीकरणका सन्दर्भमा भएका केही मुख्य प्रयासहरू

नेपालमा सन् १९८७ मा International Monetary Fund (IMF) को structural Adjustment Program (SAP) बाट शुरु भएको आर्थिक उदारीकरण र सुधारका प्रयाससँगै विश्वव्यापीकरणको प्रयास मुख्य रूपमा अघि बढेको पाइन्छ । सन् १९९० देखि सरकारले विशेषतः उदारीकरण, निजीकरण र खुल्ला बजार अर्थतन्त्रमा जोड दिनुका साथै राज्यको आर्थिक भूमिकामा ल्याएको सङ्कुचनले विश्वव्यापीकरणका आधारभूत तथा देशभित्र प्रवर्द्धन गर्न विशेष बल पुगेको पाइन्छ । यसै गरी वाणिज्य नीति र औद्योगिक नीतिका प्रावधानहरूले वस्तु व्यापार, सेवा व्यापार र लगानीका क्षेत्रलाई थप उदार बनाउँदै लगे भने

नेपालले सन् २००४ मा विश्व व्यापार संगठन र साफ्टा र बिमस्टेकजस्ता क्षेत्रीय व्यापार संगठनहरूको सदस्यता लिएबाट नेपालको व्यापार बढी एकीकृत र अन्तरनिर्भर हुँदै अघि बढ्यो । शिक्षा, स्वास्थ्य एवं सूचना प्रविधि र यातायातको क्षेत्रमा भएको विकास र विस्तारले समेत विश्वव्यापीकरणको सन्दर्भलाई अघि बढाउन सहयोग पुग्यो । यस क्रममा नेपालको समष्टिगत आर्थिक नीतिअन्तर्गतका औद्योगिक नीति, व्यापार नीति, वित्त नीति, मौद्रिक नीति तथा अन्य नीतिहरूमा भएका मुख्य परिवर्तन र सुधारहरू देहायबमोजिम छन् ।

- नेपालले लिएको उदारीकरणको नीतिसँगै वस्तुको आयातमा रहेका बन्देज र शर्तहरूलाई न्यून गरिएको छ भने उद्योग र व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गर्दा अपनाउनुपर्ने प्रक्रियाको समेत सरलीकरण गरिएको छ ।
- बैङ्कहरूले कारोबारको सन्दर्भमा निक्षेपमा दिने र कर्जामा लिने ब्याजदरलाई बजारले निर्धारण गर्ने गरी स्वतन्त्र छोडिएको छ । यसैगरी नेपाली मुद्राको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्राहरूसँगको विनिमय दरलाई पनि बजारले निर्धारण गर्ने गरी छोडिएको अवस्था छ ।
- निजी क्षेत्रमा वाणिज्य बैङ्क तथा अन्य वित्तीय संस्थाहरू स्थापना गर्ने नीतिलाई खुकुलो र प्रक्रियाको समेत सरलीकरण गरिएको छ ।
- मुद्रा नियन्त्रणमा अनिवार्य नगद मौज्दात अनुपातबाहेक अन्य सबै प्रत्यक्ष उपकरणहरू खारेज गरी अप्रत्यक्ष उपकरणहरू लागू गरिएको छ ।
- कर प्रणालीमा सुधार गरी करका धेरै र उच्चदरहरू घटाएर न्यूनतम पारिएको छ । करको दायरा फराकिलो पारी करका न्यून दरहरूबाट बढी राजस्व परिचालन गर्ने नीति अपनाइएको छ । यसैगरी नेपालले विश्व व्यापार संगठनमा गरेको प्रतिबद्धता अनुसार कर व्यवस्थापनको कार्य भइरहेको छ ।
- परम्परागत होटल कर, बिक्री कर, ठेक्का कर र मनोरञ्जन करको सट्टामा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाइएको छ ।
- आयकरका दरहरूको संख्या घटाइएको छ भने उच्चतम दर ३५ प्रतिशतमा सीमित गरिएको छ, भन्सारका दरहरू ५, १०, १५, २०, ३० र ८० गरी जम्मा ६ वटा दरमा कायम गरिएको छ भने उच्चतम दर पनि घटाएर ८० प्रतिशतमा झारिएको छ ।
- रणनैतिक महत्व नभएका र सरकारी क्षेत्रमा राख्नुनपर्ने उत्पादन तथा बिक्री वितरणजस्ता व्यापारिक क्रियाकलापहरूमा सरकारको संलग्नता घटाई निजी क्षेत्रलाई क्रियाशील पार्ने उद्देश्यले सरकारी संस्थानहरूको निजीकरण गर्ने कार्य अघि बढाइएको छ ।
- सरकारको मुख्य प्राथमिकताका क्षेत्रहरू गरिबी निवारण, पूर्वाधार निर्माण र सामाजिक सेवाका क्षेत्रहरूमा सरकारी लगानी बढाउन सरकारले विभिन्न आर्थिक क्रियाकलापहरूमा दिई आएको अनुदानलाई घटाउँदै आएको छ ।

- विशेषगरी वस्तु व्यापारभन्दा सेवा व्यापारको क्षेत्रमा लगानीलाई उदार बनाइएको छ भने शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार, यातायात आदि क्षेत्रमा लगानी बढाउन निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरिएको छ । विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता लिने क्रममा ११ सेवा क्षेत्र र करिव ६७ वटा उपक्षेत्रमा ५१ देखि ८० प्रतिशतसम्म विदेशी लगानी खुल्ला गरिएको छ ।
- प्रशासन यन्त्रमा प्रतिस्पर्धी र छरितोपना ल्याउनका लागि सानो, दक्ष र उत्प्रेरित किसिमको प्रशासनयन्त्रको निर्माणमा जोड दिइएको छ ।
- सरकारी क्षेत्रबाट मूल्य तोकिदै आएका कतिपय वस्तु वा सेवालाई बजारले नै मूल्य तोक्ने गरी बजारमा छाडिएको अवस्था छ र केही सीमित वस्तुको मूल्य मात्र सरकारले तोक्ने गरेको छ ।
- वैदेशिक व्यापारमा रहेका इजाजतपत्र प्रथा, प्रक्रियागत कठिनाइ, विदेशी मुद्राको नियन्त्रण आदि अवरोधहरूलाई हटाई परिमाणात्मक बन्देज र बन्देज लगाएका वस्तुहरू बाहेक अन्य वस्तुको हकमा सरलीकरण गरिएको छ ।
- नेपाली मुद्रालाई चालु खातामा पूर्ण परिवर्त्य गरिएको छ ।
- नेपाल विश्व आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकमा १४४ देशहरूमध्ये ११० औं स्थानमा रही विगतको अवस्थामा केही सुधार भएको छ ।
- विश्वव्यापीकरणको चर्चा गर्दा मुख्य रूपमा विभिन्न आयाम र पक्षहरूको सन्दर्भ आउँछ । विभिन्न आयामहरूको चर्चा गर्दा वस्तु र सेवाको व्यापारको विषय मुख्य रूपमा आउने गर्दछ । विश्वव्यापीकरणको सन्दर्भलाई जोडेर यहा नेपालको वैदेशिक व्यापारको चर्चा गरिएको छ ।

५. नेपालको वैदेशिक व्यापार

५.१. नेपालको वैदेशिक व्यापारको पृष्ठभूमि

सन् १९५० सम्म नेपालको वैदेशिक व्यापार मुख्यतः भारत तथा तिव्वत (चीन) सँग मात्र सीमित थियो । वि.सं. २००७ को राजनैतिक परिवर्तन पश्चात् नेपालको बाह्य मुलुकहरूसँग भएको सम्बन्ध विस्तारसँगै अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा समेत विस्तार र विविधता आउन थालेको हो । पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार करिव १८१ मुलुक/स्वतन्त्र भन्सार क्षेत्रहरूसँगै नेपालको वैदेशिक व्यापार हुने गरेको छ । यसमा १२७ देशहरूसँग आयात तथा निर्यात दुवै र ४२ देशहरूसँग आयात व्यापार मात्र एवं १२ देशहरूसँग निर्यात व्यापार मात्र हुने गरेको छ ।

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको सन्दर्भमा विभिन्न देशसँग विभिन्न समयमा भएका द्विपक्षीय सन्धि सम्झौताहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन । तिनमा सन् १८५६ को अप्रिलमा तिब्बतसँग भएको थापाथली सन्धि, सन् १९२३ मा तत्कालीन ब्रिटिश इन्डियासित भएको मैत्री सन्धि र सन् १९५० को जुलाईमा भारतसित भएको ऐतिहासिक व्यापार तथा पारवहन सन्धि विशेष उल्लेखनीय छन् ।

भारतसित भएको सन्धिले भारतमा नेपालको निर्यात व्यापारलाई विस्तार गर्न र भारतबाट पारवहन सुविधा उपभोग गर्न मार्ग प्रशस्त गर्‍यो । सो सम्झौता शुरुमा १० वर्षका लागि र त्यसपछि प्रत्येक ५/५ वर्षमा नवीकरण गर्ने गरी भएकोमा सन् १९७८ मा सो सम्झौतालाई प्रतिस्थापन गरी व्यापार, पारवहन तथा अनधिकृत व्यापार नियन्त्रण सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै तीनवटा सन्धि/सम्झौता भई सो बमोजिम सन् १९९० सम्म भारतसित व्यापारिक कारोबार हुँदै आएको थियो । सन् १९९० मा मुलुकमा भएको राजनीतिक परिवर्तनसँगै सन् १९९१ मा उक्त सन्धि/सम्झौताहरूमा नवीकरण गरिएको थियो । सन् १९९६ मा भारतसित गरिएको नयाँ व्यापार सन्धिले भारतसित नेपालको निर्यात व्यापारमा उल्लेख्य सुधार ल्याउन ठूलो योगदान गरेको थियो । पछि सन् २००२ मा सो सन्धिमा पुनरावलोकन गरियो । यसैबीच सन् २००७ मा सो सन्धिलाई नवीकरण गरियो । पछि सन् २००९ को अक्टोबरमा भारतसित ७ वर्षका लागि लागू हुने गरी नयाँ व्यापार सन्धि भई हाल यसै अनुसार भारतसितको व्यापार सञ्चालन हुँदै आएको छ । भारतसित सन् २००६ मा नवीकरण गरिएको पारवहन सम्झौता भने सन् २०१३ जनवरी ५ सम्म बहाल रहेकोमा भर्खरै मात्र नवीकरण भै सन् २०२० जनवरी ५ सम्म कायम हुने रहने स्थिति रहेको छ । भारतसित गरिएको व्यापार तथा पारवहनसम्बन्धी सन्धि/समझदारी अनुसार २७ वटा व्यापारिक नाकाहरू र १५ वटा पारवहन नाका उपलब्ध छन् । यसैगरी उत्तर तर्फको छिमेकी मुलुक चीनसित २२ नोभेम्बर १९८१ मा व्यापार तथा भुक्तानी सम्झौता भएकोमा सन् १९९४ मा दुई पक्षीय सडक यातायात सम्झौता, सन् २००२ मा चीनको स्वशासित प्रदेश तिब्बतसित व्यापार तथा अन्य सम्बन्धित विषयमा सम्झौता भएको थियो । सन् २००९ मा नेपाल चीन-तिब्बत व्यापार सहजीकरण सम्झौता तथा सन् २०१० र २०१२ मा गरी ७७८७ वस्तुहरूमा शून्य भन्सार सम्बन्धी सम्झौता सम्पन्न भएको छ । यी सन्धि/सम्झौता अनुसार चीनतर्फ विभिन्न ६ वटा व्यापारिक नाका उपलब्ध छन् । यसैगरी अर्को छिमेकी मुलुक बंगलादेशसित सन् १९७६ मा व्यापार तथा पारवहन सम्झौता सम्पन्न भएको थियो । यसैगरी नेपालले विभिन्न १७ वटा मुलुकहरूसँग दुई पक्षीय व्यापार सम्झौता गरी मुलुकको व्यापारलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विस्तार र विविधीकरण गर्ने प्रयास निरन्तर अघि बढाएको छ ।

यसैगरी क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीयस्तरमा भएका सन्धि सम्झौताहरूले पनि नेपालको वैदेशिक व्यापारलाई अगाडि बढाउन थप सहयोग गरेको देखिन्छ । खासगरी अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार मञ्चमा आफ्नो उपस्थितिका लागि नेपाल १४७ औं सदस्यको रूपमा सन् २००४, अप्रिलमा विश्व व्यापार संगठनमा प्रविष्ट भयो । सोही वर्ष नेपाल साफ्टा र बिमस्टेक जस्ता क्षेत्रीय व्यापार सञ्जालमा आबद्ध भएको हो । यसैगरी अर्को क्षेत्रीय व्यापार संरचना आफ्टामा नेपाल पर्यवेक्षक सदस्य रहँदै आएको छ । यी क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय व्यापार सम्झौताहरूमा आबद्धतासँगै नेपालको वैदेशिक व्यापारका क्षेत्रमा नयाँ अवसर एवं चुनौतीहरू सिर्जना भएका छन् ।

यसै क्रममा बहुपक्षीय तथा क्षेत्रीय व्यापार सञ्जालबाट सिर्जित लाभहरूलाई मुलुकको आर्थिक विकासका लागि उपयोग गर्न एवं चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न नयाँ व्यापार नीति, २००९ तथा नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० लागू गरी प्रतिस्पर्धीत्मक एवं तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरू पहिचान गरी सोको प्रवर्द्धनका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याइएका छन् । यी विविध प्रयासहरूको बाबजुद नेपालको वैदेशिक व्यापारको स्थिति सन्तोषप्रद भने देखिँदैन । निर्यातको तुलनामा आयात उच्च दरले वृद्धि हुनु, व्यापार घाटा वर्षेनी ठूलो परिमाणमा बढ्दै जानु र आयात निर्यातको अनुपात दिनानुदिन फराकिलो हुँदै जानु सीमित वस्तु र सीमित देशमा मात्र निर्यात व्यापार केन्द्रित हुनु आदिले मुलुकको वैदेशिक व्यापारको स्थिति दिनानुदिन जटिल र चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको देखिन्छ ।

५.२. नेपालको वैदेशिक व्यापारको अवस्था

नेपालको वैदेशिक व्यापारको प्रवृत्ति अध्ययन गर्दा सीमित देशहरू र सीमित वस्तुमा निर्भर रहेको देखिन्छ । निर्यात र आयात दुवैमा वृद्धि भए तापनि आयातमा भएको तीब्र वृद्धिले व्यापार घाटा निरन्तर बढिरहेको छ । मुलुकको पछिल्लो पाँच वर्षको वैदेशिक व्यापारको स्थिति निम्नानुसार देखिन्छ ।

तालिका-१

(रकम रु. अर्वमा)

आ.व.	निकासी	वार्षिक परिवर्तन %	पैठारी	वार्षिक परिवर्तन %	कुल वैदेशिक व्यापार	वार्षिक परिवर्तन %	व्यापार घाटा	वार्षिक परिवर्तन %	निर्यात-आयात अनुपात
२०६४/६५	५८.४७	–०.८	२३७.०३	२१.१	२९५.५०	१६.०	१७८.५६	३०.४	१:४.१
२०६५/६६	६८.६०	१७.३	२९१.००	२२.८	३५९.६०	२१.७	२२२.४०	२४.६	१:४.२
२०६६/६७	६०.९५	–११.१	३७५.६१	२९.१	४३६.५६	२१.४	३१४.६६	४१.५	१:६.२
२०६७/६८	६४.५६	५.९	३९७.५४	५.८	४६२.१०	५.९	३३२.९८	५.८	१:६.२
२०६८/६९	७४.०९	१४.८	४९८.१६	२५.३	५७२.२५	२३.८	४२४.०७	२७.४	१:६.७

स्रोतः व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र

आ.व. २०६८/६९ मा नेपालको कुल वैदेशिक व्यापार अघिल्लो वर्षको तुलनामा २३.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५७२.२५ अर्व पुगेको छ । कुल निकासीमा १४.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु ७४.०९ अर्व तथा कुल पैठारीमा २५.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४९८.१६ अर्व पुगेको देखिन्छ । कुल व्यापारमा निकासी तथा पैठारीको योगदान क्रमशः १२.९ प्रतिशत र ८७.१ प्रतिशत रहेको छ । आ.व. २०६७/६८ मा निकासी–पैठारी व्यापारको अनुपात १:६.२ भएकोमा आ.व. २०६८/०६९ मा उक्त अनुपात १:६.७ रहेको छ ।

नेपालको व्यापारघाटा निरन्तर रूपमा वृद्धि हुने क्रम जारी रहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा अघिल्लो वर्षको तुलनामा व्यापार घाटा २७.४ प्रतिशतले वृद्धि भई नेपालको कुल व्यापारघाटा

रु.४२४.०७ अर्व पुगेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसित तुलना गर्दा कुल व्यापार घाटाको अंश आ.व.२०६७/६८ मा २४.३ प्रतिशत रहेकोमा आ.व.२०६८/६९ मा सोमा वृद्धि भई २७.२ प्रतिशत रहन पुगेको छ ।

आ.व. २०६८/०६९ मा नेपालबाट निकासी भएका प्रमुख १० वस्तुहरू:

तालिका-२

क्र.सं.	**निकासी भएको वस्तु**	**मूल्य (रु. अर्बमा)**	**निकासी भएका प्रमुख देशहरू**
१	फलाम, स्टिल र तिनका उत्पादन	११.३२	भारत
२	धागो (पोलिष्टर तथा अन्य)	६.३२	भारत
३	ऊनी गलैंचा	६.००	संयुक्त राज्य अमेरिका, जर्मनी, संयुक्त अधिराज्य
४	टेक्सटाइल	५.२२	भारत
५	तयारी पोशाक	४.०६	संयुक्त राज्य अमेरिका, संयुक्त अधिराज्य, फ्रान्स,
६	अलैंची	३.५०	भारत
७	जुस	३.०७	भारत
८	मसुरोको दाल	२.६८	बंगलादेश
९	जुटबाट निर्मित बोरा र झोला	२.३४	भारत
१०	ऊनी तथा पश्मिना सल, मफलर	१.९१	जर्मनी, संयुक्त राज्य अमेरिका, फ्रान्स

प्रमुख निकासी हुने वस्तुहरूमा तामा तथा तामाका सामान, चिया, टुथपेष्ट, छाला, जडीबुटी, टोपी, चाउचाउ, नेपाली हातेकागज, अदुवा, चाँदीका गरगहनाहरू, हस्तकलाका सामानहरू आदि छन् ।

नेपाली वस्तु निकासी हुने प्रमुख मुलुकहरूमा भारत, संयुक्त राज्य अमेरिका, जर्मनी, बंगलादेश, संयुक्त अधिराज्य, फ्रान्स, चीन, इटाली, क्यानडा, जापान, टर्की र भुटान प्रमुख छन् ।

आ.व. २०६८/०६९ नेपालमा पैठारी भएका प्रमुख १० वस्तुहरू:

तालिका-३

क्र.सं.	**पैठारी भएको वस्तुहरू**	**मूल्य (रु. अर्बमा)**	**पैठारी गरिएका प्रमुख देशहरू**
१	पेट्रोलियम पदार्थ	९७.०४	भारत
२	फलाम तथा स्टील र तिनका उत्पादनहरू	४९.६४	भारत
३	मेशिनरी तथा पार्ट्स	२६.३४	चीन, भारत
४	सुन	२५.७७	संयुक्त अरब इमिरेट्स

५	यातायातका साधन र तिनका पार्टपुर्जा	२३.९२	भारत
६	इलेक्ट्रिक र इलेक्ट्रोनिक सामग्रीहरू	२१.३१	चीन, भारत
७	औषधी	१३.७२	भारत, स्वीटजरल्याण्ड
८	अन्न	१३.४१	भारत
९	पोलिथिन ग्रानुएल्स	१०.९०	भारत, साउदी अर्रेविया, संयुक्त अरब इमिरेट्स,
१०	दूरसञ्चार सामग्री तथा पार्ट्स	१०.१९	चीन, दक्षिण कोरिया

पैठारी भएका अन्य वस्तुहरूमा कच्चा भटमासको तेल, रासायनिक मल, धागो (पोलिस्टर, सेन्थेटिक), तयारी पोशाक, सिमेन्ट क्लिङ्कर, रसायन, कच्चा पाम आयल, तामा र तामाका सामग्री आदि छन् ।

नेपालले वस्तु पैठारी गर्ने प्रमुख मुलुकहरूमा भारत, चीन, युएई, थाइलैण्ड, इण्डोनेशिया, अर्जेन्टिना, मलेसिया, दक्षिण कोरिया, संयुक्त राज्य अमेरिका, साउदी अरब, जापान र युक्रेन आदि छन् ।

नेपालमा उत्पादनको पर्याप्त सम्भावना हुँदा हुँदै पनि केही कृषिजन्य वस्तु अत्यधिक रूपमा पैठारी भैरहेका छन् । यसरी पैठारी भइरहेका प्रमुख कृषिजन्य वस्तु र तिनको औसत मूल्य तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

आयात भएका कृषिजन्य प्रमुख वस्तुहरू (आ.व. २०६८/६९):

तालिका-४

क्र.सं.	पैठारी भएका केही प्रमुख कृषि वस्तुहरू	मूल्य (रु.अर्व)
१	कच्चा भटमासको तेल	१०.१३
२	कच्चा पाम आयल	३.७०
३	मकै	३.८६
४	भटमास	२.१९
५	जुट तथा जुटका सामग्री	२.२९
६	सुपारी	१.६६
७	चामल	९.२९
८	सुर्तीजन्य उत्पादन	१.९३
९	चिनी	०.५७
१०	जनावरको आहारा	१.४४
११	आलु चिप्स	०.३९
१२	फलफूल	१.९०

१३	तोरी	१.६३
१४	कच्चा सूर्यमुखी तेल	२.७१
१५	गेडागुडी	२.४२
१६	माछा, मासु	०.६०
१७	जीवित जनावर	२.५६

नेपालमा विलासिताका र अनुत्पादक मुख्य वस्तुहरू उच्च परिमाणमा पैठारी भैरहेका छन् । तिनलाई यथोचित तरिकाले व्यवस्थापन नगरिकन व्यापारघाटा घट्ने देखिँदैन । यसरी तत्कालै व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिएका प्रमुख अनुत्पादक/विलासितका वस्तु र तिनको औसत मूल्यलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१. मदिरा र अल्कोहलजन्य वस्तुहरू रु. १.२१ अर्व
२. चुरोट, सुर्ति तथा खैनी रु. १.९३ अर्व
३. शृंगार सामग्री तथा आभुषण रु. २.९१ अर्व
४. सुन तथा चाँदी रु. ३०.१५ अर्व
५. नन् अल्कोहलीक वेभरेज (इनर्जी ड्रिंक्स) रु. ०.७५ अर्व
६. फर्निचरहरू रु. १.२० अर्व

(स्रोत : व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र, आ.व.२०६८।६९)

५.३ नेपालको व्यापार घाटा निरन्तर बढ्दै जानुका केही मुख्य कारणहरू

आन्तरिक कारण (Supply Side related issues)

- तुलनात्मक लाभको उपयोग गर्न नसकिनु, उदाहरणका लागि नेपाल जलस्रोतमा धनी भएता पनि ऊर्जाको अपेक्षित उत्पादन हुन नसक्दा अरबौ रुपियाँ पेट्रोलियम पदार्थमा ऊर्जाका लागि खर्चिनु परेको स्थिति छ ।
- कृषि र उद्योगको कमजोर अवस्था जसले गर्दा कृषिजन्य उत्पादन र औद्यौगिक वस्तुको आयातले व्यापार घाटा दिन प्रतिदिन बढिरहेको छ । उदाहरणका लागि भटमास, मकै र चामलको उत्पादन बढाउँदा करिव २५ अर्व व्यापार घाटा कम हुन्छ ।
- निर्यात भएका मुख्य वस्तुहरू (गलैंचा, पश्मिना, फलाम तथा स्टिलजन्य उत्पादन) कच्चा पदार्थ आयात गरी कम मूल्य अभिवृद्धि गरी निर्यात भएको अवस्था यसले के देखाउँछ भने हामीले निर्यात गरेका वस्तुहरूको स्थानीय कच्चा पदार्थसँगैको सम्वन्ध कमजोर छ ।
- निर्यात भएका वस्तुहरूको निर्यात आधार निकै साँघुरो रहेको छ अर्थात निर्यात हुने गलैंचा, गार्मेन्ट, पश्मिना, चिया, कफी र ह्याण्डिक्राफ्ट जस्ता वस्तुको निर्यातयोग्य क्षमता अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा माग बढेको अवस्थामा पनि तत्काल बढाउन कठिन छ ।

- निर्यातयोग्य वस्तुहरू कृषिमा आधारित रहेको र ती वस्तुहरूको मूल्य अभिवृद्धि र गुणस्तर निकै कमजोर रहेको, खासगरी हालका दिनमा कृषि मजदूरको अभावका कारण समेत कृषि उत्पादनमा कमी आइरहेको अवस्था ।
- अप्रशोधित र कम मूल्य अभिवृद्धि भएका वस्तुको बाहुल्य-जस्तैः अलैंची, अदुवा, चिया आदि ।
- नयाँ र बढी मूल्य अभिवृद्धि हुने वस्तुको खोजी, विकास र बजारीकरणमा पर्याप्त काम गर्न नसकिएको अवस्था जस्तै- यार्सागुम्बा लगायतका जडिबुटी ।
- निर्यात गरिने वस्तुको प्रयोगशाला परीक्षण तथा गुणस्तर प्रमाणीकरण (Certification) को समस्या ।
- प्रमुख भन्सार नाकाहरूमा गुणस्तरीय क्वारेन्टाइन परी क्षण प्रयोगशालाको अभाव ।
- तटवर्ती राज्यको भन्दा भूपरिबेष्टित राज्यको निर्यातजन्य वस्तुको कारोवार लागत उच्च हुने अवस्था त्यसमा पनि तुलनात्मक रूपमा नेपालको कारोवार लागत निकै बढी रहेको ।
- कृषि र उद्योगको क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमिकहरूको वैदेशिक रोजगारीमा जाने बढ्दो प्रबृत्ति ।
- तुलनात्मक लाभ भएका पर्यटन लगायतका सेवा व्यापारको सन्दर्भमा उल्लेख्य काम गर्न नसकिनु ।
- पेट्रोलियम पदार्थको बढ्दो खपत तथा सुन, चाँदी, मदिरा, चुरोटजस्ता अनुत्पादक वस्तु तथा बढ्दो विप्रेषण आयका कारण विदेशी सामानको उपभोग गर्ने प्रवृत्तिको विकास
- नेपालका विशिष्ट उत्पादन जस्तै अलैंची, चिया, कफी, गलैंचा, पश्मिना आदिको ब्रान्डिङ गरी व्यापक प्रचार प्रसारका साथ अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा विक्री वितरण गर्न नसकिनु ।
- निकासी उद्योगहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने उद्देश्यले ल्याइएको निर्यातमा नगद प्रोत्साहन कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न नसक्नु ।
- बढ्दो ऊर्जा सङ्कटका कारण औद्योगिक क्रियाकलापमा आएको शिथिलता ।
- कमजोर श्रम सम्वन्ध र शान्ति सुरक्षाका कारण लगानी मैत्री वातावरणको कमी ।
- निर्यातलाई लक्षित गरी व्यापार पूर्वाधार संरचनाहरूको विकास गर्न नसकिनु जस्तै- विशेष आर्थिक क्षेत्र, निर्यात प्रशोधन क्षेत्र साथै प्रमुख भन्सार नाकाहरूको स्तरोन्नति गर्न नसकिनु ।

बाह्य कारण (Demand Side related issues)

- विश्वव्यापी आर्थिक संकटका कारण नेपालका प्रमुख निर्यात बजारहरूबाट मागमा अपेक्षित वृद्धि हुन नसक्नु,
- अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा भइरहेको इन्धनको मूल्य वृद्धि र पारवहनजन्य विषयले नेपाली उत्पादनको लागत उच्च हुनु,
- विकसित देशमा निर्यातको सन्दर्भमा पूरा गर्नुपर्ने मापदण्ड र उच्च क्वारेन्टाइन परीक्षण लगायतका विषयहरू पूरा गर्न नसकिनु,

- विगतमा पाई आएको कोटा र सहुलियतपूर्ण बजार पहुँच सुविधाको कटौती जस्तै : अमेरिकाले गार्मेन्ट्सको निर्यातमा दिँदै आएको MFA को सुविधा ।
- विकसित मुलुकहरूबाट प्राप्त Every thing But Arms / Generalizde System of Preferences लगायतका सुविधाको पूर्ण र प्रभावकारी उपयोग गर्न नसकिनु ।
- तुलनात्मक लाभ भएका वस्तुको विकास, नयाँ निर्यात बजार र नयाँ निर्यातयोग्य वस्तुको पहिचान र विकास गर्न नसकिनु,
- अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा वस्तु र सेवाहरू बढी प्रतिस्पर्धी बन्दै गइरहेकोमा नेपाली वस्तु र सेवा सो अनुसार प्रतिस्पर्धी हुन नसक्नु ।
- सेवा व्यापारको क्षेत्रमा विदेशी लगानी अपेक्षित मात्रामा आकर्षित गर्न नसक्नु ।
- कोलकाता बन्दरगाहको अतिरिक्त अन्य उपयुक्त बन्दरगाहलाई उपयोगमा ल्याउनेतर्फ कार्य अघि बढेको भएतापनि हालसम्म प्रयोगमा ल्याउन नसकिएको अवस्था ।

६. **निष्कर्ष**

विश्वव्यापीकरणको गति र गहनता विगतमा भन्दा आगामी दिनमा निश्चित रूपमा बढने देखिन्छ । तुलनात्मक लाभ, प्रतिस्पर्धी क्षमता र निरन्तर अध्ययन, अन्वेषण विना विश्वव्यापीकरणका अपेक्षित फाइदा प्राप्त गर्न कठिन छ । नेपाल जस्ता देशहरूले मुलुकको बढ्दो व्यापार घाटालाई सम्बोधन गर्न तुलनात्मक लाभ उच्च भएका कृषि, गैर कृषि तथा सेवाजन्य व्यापारको क्षेत्रमा लगानी केन्द्रित गर्दै तथा औद्यौगिक सुरक्षाको उचित प्रबन्ध मिलाइ वैदेशिक लगानी र प्रविधिलाई उच्च मात्रामा आकर्षित गर्नु आवश्यक छ । विशेषगरी आय तथा रोजगारीको अवसरमा वृद्धि, स्थानीय उत्पादनको प्रवर्द्धन एवं व्यवसायीकरण, श्रमशक्ति र सीपको संरक्षण र परिचालन, कृषि, उद्योग र वाणिज्य क्षेत्रको समानान्तर विकास, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा नेपाली वस्तु र सेवाको पहिचान र पँहुच विस्तार जस्ता पक्षमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । नेपालको वैदेशिक व्यापारमा आयातको तुलनामा निर्यात निकै कम भई हरेक वर्ष व्यापार घाटा बढ्दै गएको अवस्था छ । यस परिप्रेक्ष्यमा व्यापारलाई आर्थिक विकासको संवाहकका रूपमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्र र विकास योजनामा मूलप्रवाहीकरण गर्दै स्वदेशी उत्पादनलाई विश्व बजारमा गुणस्तरीय र प्रतिस्पर्धी बनाई निकासी व्यापार निर्देशित आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नेतर्फ समग्र प्रयासहरू केन्द्रित हुनुपर्ने देखिन्छ । यसो गर्न सकेमा मात्र मुलुकको समग्र व्यापारजन्य क्षमतामा सुधार भै सरकार र निजी क्षेत्रले चाहेका व्यापार र विकासका मुद्दाहरूलाई अघि बढाउन सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीः

Understanding the WTO, 2008, World Trade Organization, Information and External Relations Division, Geneva.

Background Material for WTO Training Activities, 2010, World Trade Organization, Institute for Training and Technical, Cooperation, Geneva, Switzerland.

The Doha Round Texts and Related Documents, World Trade Organization, Information and External Relations Division, Geneva.

Making Globalization Work, 2007, Joseph Stiglitz,

The Collapse of Globalism and the Reinvention of the World, Saul, John Ralston (2005) Penguin Books.

The End of Poverty, 2005, Sachs, Jeffrey Penguin Books

Globalization and its Discontents, Joseph Stiglitz, 2002

वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट प्रकाशित व्यापार र विकास पत्रिकाका विभिन्न अङ्कहरू

वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट प्रकाशित विश्व व्यापार सङ्गठन र नेपाल पुस्तिकाका विभिन्न संस्करणहरू

विश्व व्यापार सङ्गठन : एक परिचय, २०६५, सावती, साउथ एशिया वाच अन ट्रेड, इकोनोमिक्स एण्ड इन्भायरोन्मेन्ट (SAWTEE), काठमाण्डौ ।

www.wto.org

www.unctad.org

www.wb.org

www.mocs.gov.np

cfly{s cfa4Ls/0fsf]k|qmofdf o'/f]kLo ;3+ M s] ;fs{]o ;af6 lz Iff lng ;S5 <

गोपीनाथ मैनाली[✍]

पृष्ठभूमि :

वर्तमान विश्वमा कतिपय साना राष्ट्र विखण्डनतर्फ अभिमुख छन् भने ठूला र सम्पन्न कहलिएका यूरोपीय राष्ट्रहरू पुनः एकीकरणको अभियानमा लागेका छन् । साना र नवप्रजातान्त्रिक मुलुकहरूमा स्वायत्तताको नाममा राष्ट्रिय विखण्डनको आवाज तीव्र भैरहेको समयमा हरेक दृष्टिकोणमा विकसित महादेश यूरोपका सम्पन्न मुलुकका नागरिकहरू 'साझा यूरोपीय पहिचान' का लागि एकीकरणको दिशामा तीव्रतर छन् । यो अभियान शीतयुद्धको समयमा हुने गरेको जस्तो राजनैतिक र सामरिक गठबन्धन नभई आर्थिक र सांस्कृतिक एकीकरणको अभियान हो । यसलाई समकालीन विश्वमा 'यूरोपीय संघ' भन्ने गरिन्छ भने समान स्वार्थ भएका सार्क लगायत अल्पविकसित मुलुकहरूले यसबाट शिक्षा लिएर आफ्ना समस्याको क्षेत्रीयस्तरमा समाधान खोज्न सक्नेछन् ।

कसरी विकसित भयो यूरोपीय संघको अवधारणा ?

सन् १६४८ देखि नै यूरोपमा वेष्टफेलिया प्रणालीअन्तर्गत राष्ट्रहरूबीच सम्मेलन गरी राजनीतिक तथा सामरिक विषयमा सन्धि गर्ने गरिन्थ्यो । यूरोपेली मुलुकहरूमा सो समयभन्दा अघिदेखि नै रहेको साम्राज्यविस्तारको महत्त्वाकाङ्क्षाले उत्पन्न हुने गरेको विवाद निरूपणका लागि कहिले भियना सम्मेलन, कहिले पवित्र गठबन्धन, कहिले हेग सन्धि जस्ता प्रक्रियाबाट प्रयासहरू हुँदै आएका थिए । तत्कालीन समयमा यूरोपका शक्ति (विश्वकै शक्ति) का रूपमा चिनिएका मुलुकहरू- इटाली, अष्ट्रिया, फ्रान्स, पोर्चुगल, स्पेन, प्रसिया (जर्मनी), नेदरल्याण्ड, स्पेन, बेलायत आदि प्राकृतिक स्रोतको कब्जा, सामुद्रिक मार्ग र व्यापार विस्तारका लागि आपसमा विवाद र कलह गरी नै रहन्थे । यथार्थमा यी विषयहरू साम्रज्यवादको विस्तारमा केन्द्रित थिए । यूरोप तुलनात्मक रूपमा चेतनाको विस्तार र राजनैतिक प्रणालीको विकास भएको महादेश भएकाले अमेरिका, अफ्रिका तथा एशियाका मुलुकहरूमा रहेको प्राकृतिक स्रोत तथा व्यापारका लागि यूरोपीय मुलुकहरूको आँखा गाडिएको थियो भने यी मुलुकहरू ती महादेशका स्रोतसाधनमाथि पहुँच विस्तार गर्नका लागि सभा, सम्मेलन, सन्धि र सम्झौतामार्फत समझदारी र सन्तुलन कायम गर्दथे । अन्य महादेशका मुलुकहरूको सङ्गठित रूपमा उनीहरूमाथि कुनै आँखा नलागाओस् भन्ने तर्फ पनि यूरोपीय मुलुकहरू सचेत थिए । सन् १८१५ मा आइपुग्दा राजनैतिक र सामरिक उद्देश्य पूरा गर्नका लागि यूरोपेली संघ (Concert of Europe) समेत बनाउन सफल भए । तर आपसी शक्ति संघर्ष र साम्राज्य विस्तारको प्रतिस्पर्धाले यो संघ लामो

[✍] सहसचिव, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय

समयसम्म संघात्मक धारणाको स्थायी संयन्त्र बन्न भने सकेन । साथै, यूरोपभित्र पनि साना राष्ट्रहरू शक्ति राष्ट्रबाट स्वाधीन हुन थाले ।

तर दोस्रो विश्वयुद्धको अन्त्यपछि स्थायी शान्तिको अन्तर्राष्ट्रिय प्रशासनका लागि सन्फ्रान्सिस्को सम्मेलन (सन् १९४५) पछि स्थापित संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्रको धारा ५२ देखि ५४ सम्मका व्यवस्थाले आर्थिक तथा सामाजिक विकास र भाइचारा वृद्धि गर्ने उद्देश्यले क्षेत्रीयस्तरमा सङ्गठनहरू खोल्न सकिने उदार प्रावधान समेटेकाले विभिन्न महादेशका समान स्वार्थ भएका राष्ट्रहरू आपसमा संघ तथा सङ्गठन बनाउन व्यस्त रहे । अरब लिग, अफ्रिकी एकता सङ्गठन, अमेरिकी राष्ट्रहरूको सङ्गठन, आशियान र यूरोपीय आर्थिक समुदाय यसका केही उदाहरणहरू हुन् ।

अहिले हामीले बुझ्ने गरेको यूरोपीय संघ यसअघिको यूरोपीय आर्थिक समुदाय (European Economic Community) को विकसित रूप हो । सन १९५७ मा तात्कालीन संघीय गणतन्त्र जर्मनी, फ्रान्स, इटाली, बेल्जियम, नेदरल्याण्ड्स र लक्जेम्बर्गले सन्धि गरी आर्थिक विकास र सहयोगको क्षेत्र विस्तार गर्ने उद्देश्यले सन् १९५८ देखि यूरोपीय आर्थिक समुदायको स्थापना गरे । यूरोपीय आर्थिक समुदाय सदस्यहरूबीच व्यापारिक तथा आर्थिक गतिविधिलाई समुदायभित्र समान रूपमा अपनाउन प्रतिबद्ध थियो जसको आशय व्यापार उदारीकरणमार्फत जीवनस्तरको सुधार गर्नु थियो । सदस्य राष्ट्रहरूवीच समान सांस्कृतिक पृष्ठभूमि रहेको र कुनै न कुनै आर्थिक विशेषता सम्पन्न भएकाले पनि 'साझा यूरोपेली बजार' बनाउने अवधारणालाई सजिलै कार्यान्वयन गर्न सकियो । अर्को शब्दमा भन्दा यो क्षेत्रीय आर्थिक गठबन्धन (Regional Economic Block) थियो जसले आफूभित्र वस्तु तथा सेवाहरूको गतिशीलतालाई प्रवर्द्धन गर्न सीमाशुल्क र अन्य अवरोधहरू न्यूनीकरण गर्ने लगायत बाह्य विश्वसँग गरिने आर्थिक व्यवहारलाई समेत समान रूपमा अपनाउन पुग्यो ।

म्याष्ट्रिच सन्धिपछिको यूरापीय संघ

सन् १९५८ मा स्थापित यूरोपीय आर्थिक समुदायको पृष्ठभूमिमा रहेर नै हालको यूरोपीय संघको विकास भएको हो । सन् १९९२ मा नेदरल्याण्ड्सको सुन्दर व्यापारिक शहर म्याष्ट्रिचमा जर्मनी, फ्रान्स, पोर्चुगल, वेल्जियम, इटाली, नेदरल्याण्ड्स, लक्जेम्बर्ग, अष्ट्रिया लगायतका १२ राष्ट्रले हस्ताक्षर गरी यूरोपीय आर्थिक समुदायलाई यूरोपीय संघमा परिणत गरेको घोषणा गरे । यसलाई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा म्याष्ट्रिच सन्धि भनिन्छ । 'Maastricht Treaty' पछिको 'यूरोपीय संघ' राज्यहरूको संघात्मक प्रणालीतर्फ प्रवेश गरिसकेको छ भने राज्यहरू आफ्नो सार्वभौम शक्तिलाई संघतह (Supra-national level) मा समर्पण गरिरहेका छन् । संघको कार्यालय पनि यूरोपीय आर्थिक समुदायको कार्यालय रहेकै स्थान ब्रसेल्समा छ ।

यूरोपीय आर्थिक समुदायले यूरोपलाई आर्थिक आबद्धीकरण (Economic integration) गर्ने सफलता प्राप्त गरिसकेकाले म्याष्ट्रिच सन्धिको कार्यान्वयनमा भावनात्मक सहयोग सबै सदस्यबाट स्वाभाविक रूपमा देखिन पुग्यो । यस सन्धिअघि सदस्य राष्टबीच आर्थिक आबद्धीकरणका विभिन्न चरणहरू जस्तै सौविध्यपूर्ण व्यापार, स्वतन्त्र व्यापार, भन्सार युनियन, साझा बजार र मौद्रिक एवं वित्तीय नीतिको सामान्यीकरणलाई पार गरिसकेकाले यूरोपीय संघका राष्ट्रहरूको अर्थतन्त्र एक भैसकेको थियो । वस्तु तथा सेवाहरूको स्वतन्त्र प्रवाह मात्र होइन, उत्पादनका साधनहरू, लगानीजस्ता पक्षहरूमा आर्थिक-गैह्रआर्थिक कुनै अवरोध बाँकी थिएन । जब म्याष्ट्रिच सन्धि भयो, त्यसपछि सन् २००३ देखि आर्थिक कारोवारका लागि एकल मुद्रा प्रचलनमा ल्याउने काम भयो । संघमा त्यतिबेला कायम भएका १५ मध्ये ११ राष्ट्रले एकल मुद्रामान 'यूरो' (Euro) अपनाए । सदस्यहरूले यसअघि प्रचलनमा ल्याएका राष्ट्रिय मौद्रिक मानक गिल्डर, फ्रैंक, क्रोनर, पेसो, मार्क सबैलाई एकसाथ यूरोले विस्थापन गऱ्यो । हाल यूरो अपनाउने मुलुक (Euro Zone) मा १७ मुलुक पुगिसकेका छन् भने निकट भविष्यमा केही राष्ट्र थपिने सम्भावना देखिएको छ । केही अघि टर्की र पोल्याण्ड पनि संघमा सदस्य बनेका छन् । केही मुलुकहरू प्रवेशको तयारीमा छन् । हाल यूरोपका विभिन्न २७ वटा देशहरू यूरोपेली संघमा आबद्ध छन् ।

संघको संरचना र कार्यप्रणाली

एउटा सार्वभौम राज्यमा जे जति संरचनाहरू हुन्छन्, यूरोपीय संघमा ती सबै विशेषताहरू पाउन सकिन्छ । राज्यहरू Supra-national structure मा गइरहेका छन् । त्यसैले उनीहरूसँग संघको छुट्टै विधायिका छ । यसले सदस्य राष्ट्रहरूले राज्य तहमा लागू गर्ने नीति कार्यसूचीलाई निर्दिष्ट पार्दछ । सदस्य राष्ट्रहरूले संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने सांसदहरू पठाउँदछन् । कुल सदस्य संख्या र राज्यहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने संख्या पनि बढ्दो क्रममा रहेकाले हालको ४३४ सांसद संख्या नै अन्तिम हो भन्न सकिदैन । यूरोपेली संसदमा ठूला राष्ट्रहरू फ्रान्स, जर्मनी, इटाली, स्पेन र बेलायतको प्रतिनिधित्व संख्या अरुको भन्दा बढी छ । दोस्रो महत्वपूर्ण अङ्ग यूरोपेली आयोग (European commission) हो यो संघको सबै क्रियाकलापको मुटुमा रहने कार्यकारिणी निकाय हो । आयोगले संघले गरेका सन्धि, सम्झौता र संसद्का निर्णयहरूको कार्यान्वयन गर्दछ । तर यसका लागि आयोगले एक्लै काम भने गर्दैन, सदस्य राष्ट्रका सरकारसँग साझेदारी गरेर कार्यान्वयन गर्दछ । आयोगले खास विषयमा निर्णयका लागि प्रस्ताव बनाई परिषद्मा पेश पनि गर्दछ भने कतिपय विषयहरू त्यहाँ मार्फत संसद्मा समेत प्रस्तुत हुने गर्दछन् । आयोगमा १५ सदस्य राष्ट्रबाट २० जना कार्यकारी आयुक्त रहने गर्दछन् जसमा ठूला राष्ट्रहरूका रूपमा रहेका फ्रान्स, जर्मनी, इटाली, स्पेन र बेलायतबाट दुई-दुई जना र अन्यबाट एक-एक जना प्रतिनिधित्व हुन्छ । तर आयोगमा प्रतिनिधित्व गरेपछि उनीहरूको दलीय तथा राष्ट्रिय अस्तित्व भने रहँदैन । यी आयुक्तहरू सदस्य राष्ट्रका राष्ट्रिय जीवनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका उच्च प्रशासक, पूर्व मन्त्री, सांसद् र पदाधिकारीमध्येबाट पठाइन्छ । आयोगसँग २३ जना महानिर्देशक र

विशेषीकृत पदाधिकारी अन्तर्गत करिब १५ हजार कर्मचारीको स्थायी संरचना छ। जहाँ सदस्य राष्ट्रका ११ भाषालाई सामान्य कामकाजी भाषा र ६ भाषालाई प्रमुख भाषाको हैसियत प्रदान गरिएको छ।

तेस्रो महत्वपूर्ण अङ्ग यूरोपेली परिषद (European Council) हो जुन संघको स्रोत साधन जुटाउने र विनियोजन गर्ने अङ्ग हो। संघका सदस्यहरूको सापेक्षिक योगदानका आधारमा सदस्य राष्ट्रहरूको मताधिकार निश्चित गरिएको छ। संघका सदस्य राष्ट्रहरूले गर्ने राजकीय आयको खास प्रतिशत संघको कार्यप्रणालीका लागि जाने स्वचालित परम्परा कायम गरिएको छ।

उल्लिखित प्रमुख अङ्गहरू बाहेक यूरोपेली न्यायालय, यूरोपेली अम्बुड्स्म्यान, यूरोपेली लेखापरीक्षण अदालत, यूरोपेली लगानी बैंक, यूरोपेली केन्द्रीय बैंक, यूरोपेली सामाजिक समिति आदि निकाय पनि म्याष्ट्रिच सन्धिका प्रावधानलाई मूर्त रूप दिन सतत क्रियाशील छन्। यसर्थ हामी भन्न सक्छौं कि यूरोप विस्तारै संघीय राज्य प्रणाली (federal system) तर्फ लम्किरहेको छ। यस विषयको मेरो प्रश्नमा यूरोपेली संघकी एकजना निर्देशकले त्यसो होइन, यूरोपीय पहिचानका लागि आबद्धीकरणको आदर्श (उच्चतम) अभ्यास मात्र गरिएको भन्ने उत्तर दिन पुगिन्। उनका अनुसार पूर्व सोभियत संघको जस्तो Confederation को निर्माण भएको भन्नु यूरोपीय संघको अवधारणालाइ नबुझ्नु सरह छ। बरु यो संरचनाले राज्यतहमा संघका नीतिलाई Harmonized गर्ने गर्दछ। उत्तर जसरी दिए पनि संघ बाहिरका एशियाली अफ्रिकालीहरू यसलाई आबद्धीकरणभन्दा माथि संघीकरण गरिरहेका छन्।

के उपलब्धि दिएको छ त संघले ?

यूरोप परापूर्व कालदेखि नै गोलार्द्धका अन्य क्षेत्रभन्दा विकसित मुलुक हो। भूपरिवेष्टित लक्जेम्बर्ग होस् वा समुद्रमुनिको नेदरल्याण्ड्स वा अन्य साना ठूला राष्ट्र, सबै नै विकासको सम्मानित स्तर हासिल गरिसकेका मुलुक हुन्। त्यसैले आर्थिक विकासको गति पक्डिन अझ भनौं गरिबी र अभावबाट माथिको स्तर कायम गर्न तम्सिरहेको एशिया-अफ्रिका वा ल्याटिन अमेरिकाका क्षेत्रीय सङ्गठनभन्दा हरेक आयाममा यूरोपीय संघ फरक देखापर्दछ। न एशिया, अफ्रिका र ल्याटिन अमेरिकाको जस्तो राजनैतिक संवेदनशीलता एवं आपसी विवाद नै यूरोपीय संघका मुलुकहरूबीच देख्न सकिन्छ। अर्कोतर्फ यस अघि नै साझा बजारको अवधारणाले मूर्त रूप पाइसकेकोले आपसी प्रतिस्पर्धा र ईर्ष्याभाव पनि संघका सदस्यहरूबीच विरलै देखिएको छ।

यूरोपीय संघको सबैभन्दा ठूलो परिणाम नै 'यूरोपेली भावना' को विकास हो। यसले 'यूरोपेली पहिचान' 'यूरोपेली समझदारी' र 'यूरोपेली स्तर' कायम गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान गरिसकेको छ। अब उनीहरू भन्न थालिसकेका छन् 'European Citizenship'। अर्थात् संघ अन्तर्गतका सदस्य राष्ट्रका नागरिकहरू राज्यतहका नागरिक पनि हुन् भने यूरोपेली संघका नागरिक पनि (भलै कि नागरिकताको प्रमाणपत्र

जारी किन नगरिएको होस्) । यसर्थ यूरोपेलीहरू क्रमशः यूरोपेली नागरिक भावनामा बेस्सरी कस्सिँदै छन् । बेल्गी वा डच नागरिकतालाई यूरोपीय संघीय पहिचानले प्रतिस्थापन गर्दैछ । राज्यका सीमानाहरू पूर्णतः भत्किसकेका छन् । आर्थिक र व्यापारिक सीमामात्र होइन, राजनैतिक सीमा पनि करिब करिब भत्किइसकेको छ । निर्वाचनको मताधिकार बाहेक एक राष्ट्र र अर्को राष्ट्रको नागरिकबीच कुनै विभेदता नै देखिँदैन । एउटा फ्रेञ्चले 'डोइचे वाहन' को सहुलियत सहजै उपयोग गरिरहेको हुन्छ भने जर्मन नागरिक 'फ्रेञ्च मेट्रो' को सुविधाबाट कत्ति पनि वञ्चित छैन । संघभित्रको कुनै नागरिकले अर्को राज्यमा सम्पत्ति आर्जन गर्न र पेशा व्यवसाय अपनाउन कानूनी वा सामाजिक अवरोध नै छैन । ब्रिटिश पेट्रोलियम र शेलले जसरी बेलायतमा काम गरिरहेको छ त्यसरी नै जर्मनी वा नर्वेमा गर्न सक्छ । फिलिप्स र अल्काटेलले हल्याण्डमा गर्ने व्यवसाय जसरी इटालीमा पाउँछ त्यसरी नै टेलिफोनिकाले हल्याण्डमा गरिरहेकै छ । डेनिस हाइनेकेन अब डच लिम्बर्ग र वेल्गी जुपेलेनेरसँग भाइचारा गरिरहेको छ । हल्याण्डको राष्ट्रिय ध्वजावाहक रोयल डच एयरलाइन्स (के एल एम) को सञ्चालन नै एयर फ्रान्सले गरिरहेको छ । ब्राण्ड र उत्पादनलाई यसको र उसको भनेर छुट्याउनु नै आवश्यक छैन । यूरोपको उत्पादन हो होइन मात्र अहं कुरा हो । बेल्जियमको प्रोफेसरले नेदरल्याण्ड्समा घरजम गरेर जर्मनीको कोलन शहरमा अध्यापन, अनुसन्धान गर्नु सामान्य हो । सांस्कृतिक पहिचान पनि एकै भएकाले संघको सफलता सहज भएको हो ।

बाह्य मुलुकबाट प्रवेश पाउने सामानहरूमा यूरोपीय संघभित्र समान शुल्कको व्यवहार गरिन्छ । त्यसो त कुनै विदेशी नागरिकले पन्ध्र मुलुकका कुनै डिपार्टमेण्ट स्टोरबाट खरिद गरेका सामानको कर फिर्ता सुविधा कुनै पनि मुलुकको विमानस्थलबाट मिनेट भरमै लिन सक्छ । अष्ट्रेलिया, बेल्जियम, डेनमार्क, फिनल्याण्ड, फ्रान्स, जर्मनी, ग्रीस, आयरल्याण्ड, इटाली, लक्जेम्बर्ग, नर्वे, नेदरल्याण्ड्स, पोर्तुगल, स्पेन र स्वीडेनमध्ये एकदेशबाट जारी भएको प्रवेशाज्ञा पाउने व्यक्तिले ती सबै मुलुकमा समान विनारोकटोक सहज रूपमा आवत जावत गर्नसक्छ । त्यति मात्र होइन संघभित्र प्रवेश गर्न वा बाहिर जान बाहेक अन्य समयमा विदेशीले कुनै पहिचानपत्र बोक्नु पनि आवश्यक छैन यदि उसले अवैध काम गरेको छैन भने । परिचय पत्र वा राहदानी त्यतिबेला नै खोजिन्छ जति वेला उसबाट कानूनको उल्लङ्घन हुन्छ ।

यूरोपीय संघमा आबद्ध १५ मुलुकसँग ४० करोडभन्दा बढी जनताबीच दह्रिलो रूपमा भावनात्मक एकीकरण भएको छ । संघको वास्तविक सफलता नै यूरोपीय पहिचान र उच्च भाइचाराको विकासमार्फत यूरोपीय जीवनस्तर कायम गर्नु हो । त्यसैले निकै सानो मुलुक लक्जेम्बर्ग र निकै ठूलो मुलुक जर्मनीका नागरिकहरूका भावना संघभित्र समान रूपमा सम्बोधित छन् । त्यसैले कुनै राज्यको नागरिकमा उच्चताभाष र कुनै राज्यको नागरिकमा लघुताभाष अलिकति पनि देखिँदैन । संघको संरचना र यस अन्तगर्तका सङ्गठनहरूमा सबै सदस्यको सम्मानजनक प्रतिनिधित्व र समान व्यवहार छ । फ्रैंकफर्टस्थित संघको केन्द्रीय बैंकले संघका लागि मौद्रिक नीति तर्जुमा गर्दछ । अब इटालियन लिराको अवमूल्यन

हुने छैन न मार्क वा क्रोनरको उच्चमूल्याङ्कन नै । सबै स्थानीय मौद्रिक एकाइलाई यूरोले विस्थापन गरिसक्यो । त्यसैले अब मूल्य पनि यूरोपीयस्तरमा कायम छ । अब खास वस्तु खरिद गर्न खास शहरमा जाने बानी संघका नागरिकमा बस्न थालेको छ । कोलन र म्यास्ट्रिच यूरोपका वर्ष बजार बन्न थालेका छन्, पेरिस र ओस्लोका उपभोक्ताहरू त्यसै गर्दछन् । यसले मूल्य एकरूपता त कायम गर्छ नै यसभन्दा बढी जीवनशैलीलाई पनि समानस्तरमा राख्ने आधार तयार पारेको छ । जसले निकट भविष्यमै टर्की र ग्रीस पनि फ्रान्स र स्वीडेनको स्तरमा पुग्ने छन् । किनकि समान अवसर र समान मूल्यस्तरले केही तल मूल्यस्तर भएका मुलुकहरू पनि संघभित्र आबद्ध भएपछि स्वतः माथि पुग्ने सम्भावना रहन्छ । नेपाली समाजको थकाली परम्परामा कमजोर थकालीलाई अन्यले सहयोग गरेर माथि पुऱ्याएजस्तै संघभित्रका कमजोर मुलुकहरू पनि स्वतः माथिल्लो जीवनस्तरमा पुग्ने स्वचालित संरचना संघले दिएको छ । त्यसैले संघको सदस्यता नलिएका मुलुकहरू संघमा आबद्ध हुने तीव्र इच्छामा छन् ।

संघ अन्तर्गतका मुलुकहरूको बाह्य विश्वसँग समान दृष्टिकोण छ । यसर्थ विदेशी मुलुक तथा संघ-संस्थामा यूरोपेली मुलुकहरूले एकै खाले व्यवहार गर्ने गर्दछन् । मध्यपूर्वको विषयमा फ्रान्स र जर्मनीको बोली उस्तै हुन्छ किनकि यूरोपेली संसद, आयोग र परिषद्का नीतिखाकाभित्र रहेर नै उनीहरूले विदेश व्यवहारलाई व्यवस्थित गरेका छन् । नेपालको लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा तत्कालीन अध्यक्ष फिनल्याण्डले दिएको वक्तव्य अरू राष्ट्रहरूको पनि वक्तव्य सरह थियो । संघले संघ बाहिरका १०० मुलुक र दर्जनौं क्षेत्रीय सङ्गठनहरूसँग वार्ता तथा सन्धि गरिसकेको छ । विकासोन्मुख मुलुक र संघका सदस्य राष्ट्रहरूबीचको संवादसूत्रको काम पनि संघले गरेको छ । त्यसो त संघका सदस्यहरू विकासोन्मुख मुलुकहरूसँग प्रत्यक्ष सहयोग गर्न वा संघमार्फत सहकार्य गर्न पनि स्वतन्त्र छन् तर स्वतन्त्र रूपमा गरिने विकास साझेदारीमा संघको अवधारणा र सिद्धान्तले निर्देशात्मक भूमिका खेल्ने गर्दछ । उदाहरणका लागि नेपालमा यूरोपीय संघको सहयोग कार्यक्रम पनि सञ्चालित छ र सदस्यहरूका स्वतन्त्र सहयोग निकाय डानिडा, फिनिडा, नोराड, एसएनभी,जीटीजेड, डिफिडजस्ता निकाय पनि मानव विकासका विभिन्न पक्षमा सहकार्य गरिरहेका छन् । त्यस्तै WTO, ASEAN, AFTA आदि बहुराष्ट्रिय निकायसँग संघले सदस्य राष्ट्रहरूका तर्फबाट वार्ता गर्दछ । कुनै बहुराष्ट्रिय निकायमा यूरोपीय संघका सबै मुलुक एकसाथ प्रवेश गर्दछन् । जस्तो कि विश्व व्यापार सङ्गठन (WTO) मा देखिन्छ ।

यसर्थ हामी भन्नसक्छौं कि म्यास्ट्रिच सन्धिपछिको यूरोपीय संघले यूरोपलाई भावनात्मक रूपमा नै आबद्ध गरिसकेको छ । स्वास्थ्य, शिक्षा, वातावरण, सामाजिक सुरक्षाजस्ता देशगत नीतिहरू पनि समान छन्, विकास क्रियाकलापलाई समान रूपमा अपनाउन Trans-European Networks (TENs) अपनाइएको छ । यूरोपेली मौद्रिक पदाधिकारीको रूपमा छुट्टै संघीय बैंक छ । ठूला शक्ति राष्ट्र, सामरिक विषय र साना गरिब राष्ट्रलाई गरिने व्यवहारमा पनि समानता छ । समान विदेश नीति, समान

न्यायप्रणाली र प्रहरी नीति पनि अपनाइएकाले अब यूरोप भन्नु संघीय राज्य र सदस्यहरू संघीय प्रणालीका राज्यहरूजस्तो देखिएका छन् ।

संघीय प्रणाली चुनौतीमुक्त छ त ?

यूरोपीय संघका सामु अवसर र सफलता मात्रै छन् भन्नु पनि संघका विषयमा सतही बुझाई मात्र हो । यसभित्र ठूला चुनौतीहरू पनि छन् । म्याष्ट्रिच सन्धिको प्रमुख आशय यूरोपीय पहिचान कायम गर्नमा केन्द्रित छ । तर यूरोपको परिभाषा के हो ? यूरोजोन मा प्रवेश गरेका सदस्य मात्र यूरोपको परिभाषामा पर्दछ वा यस परिभाषाले यूरोपीय संघका सदस्य सबै राष्ट्रलाई समेट्दछ ? वा यूरोप महादेशका सबै मुलुक नै यूरोपको बृहत् परिभाषामा पर्दछ ? यसमा स्पष्टता देखिँदैन । यूरोपीय संघका अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध विभागका पदाधिकारीहरू यस विषयमा जवाफ दिन सक्तैनन् र केही अन्यौल रहेको स्वीकार्छन् । उनीहरूको जवाफमा पनि फ्रान्सेली, बेलायती, जर्मन र इटालीको स्वर समवेत छैन । म्याष्ट्रिच सन्धिको प्रमुख साझेदार मुलुक बेलायत अहिले पनि भिसा अवरोधमा अडिग छ भने साझा मुद्रामानमा पनि प्रवेश गर्न चाहिरहेको छैन । आफ्नो मुद्रा पौण्डमा रहेको वजन वर्चस्व कायम गर्न खोजेको आरोप यूरो जोनका सदस्यले उसमाथि लगाउने गरेका छन् । बेलायती मनोविज्ञानले संघलाई आफू विरुद्धको मञ्च हुनसक्ने खतरा देखिरहेको छ भन्ने अड्कलबाजी पनि नदेखिएको होइन । पोल्याण्ड, टर्की, ग्रीसजस्ता राष्ट्रहरूको प्रवेशले यूरोपेली स्तर र समझदारी तत्काल हासिल गर्न सकिन्छ र ? भन्ने प्रश्न पनि संघभित्र देखिन्छ । संघको आन्तरिक संरचनाभित्र नजानिंदो रूपमा जर्मनहरूको हावी छ । जर्मन अर्थतन्त्र पनि तुलनात्मक रूपमा विस्तार भएको, जनसंख्या र क्षेत्र पनि अरूको भन्दा कैयन् गुणा ठूलो भएकोले संघमा आबद्ध हुँदा साना अन्य सदस्यलाई भन्दा आफूलाई घाटा परिरहेको छ भन्ने अनुभूति पनि जर्मनहरूमा छ । दीर्घकालमा उसको अर्थतन्त्रले तुलनात्मक फाइदा विस्तार गर्ने भित्री सपना जर्मनहरूले देखेका होलान्, जुन स्वाभाविक पनि हो । त्यसैले जर्मनहरू संघलाई गति दिन बढी नै लागिपरेका छन् । साथै, जर्मनहरू यूरोपीय संघभित्र 'जर्मन पहिचान' कायम गराउन चाहन्छन् । जुन यूरोपीय पहिचान (European Citizenship) का लागि अवरोध पनि हो । बेलायत सामरिक महत्त्व राख्न चाहन्छ । त्यसैले ऊ अमेरिकी सुरक्षा र विदेशनीतिसँग समान स्वरमा छ तर अन्य सदस्यहरू यसमा असंलग्न हुन चाहन्छन् जुन उनीहरूको दृष्टिकोणमा यूरोपीय पहिचान हो । संघभित्र सांस्कृतिक रूपमा समानता भए पनि भाषिक समानता छैन । संघका क्रियाकलापहरू ६ भाषामा अनुवाद हुने प्रणाली ब्रसेल्सस्थित कार्यालयमा छ । तर यसले सबै मुलुकको प्रतिनिधित्व गरिरहेको भने छैन जुन सम्भव पनि छैन । सेवा र वस्तुको प्रवाह तथा मानिसहरूको स्वतन्त्र आवत जावतले आपराधिक जोखिम पनि विस्तार गरिरहेको छ । मुसलमानहरू रणनीतिक रूपमा यूरोपको उपयोगमा लागेका छन् कारण उनीहरूको जनसंख्याको अनुपात बढ्दै छ । तर यूरोपको जनसंख्या वृद्धिदर घट्दो क्रममा रहेको र विस्तारै एजिङ्ग समस्या भित्रिन लागेकाले अन्ततः आप्रवासीको समस्या त आउने होइन भन्ने देखिएको छ । अमेरिकी नीतिमा आएको परिवर्तन (विशेषतः अरब र मुसलमानहरूलाई हेर्ने दृष्टिकोण) ले कतिपय अमेरिकीहरू पनि यूरोप भूमिलाई सुरक्षित सम्झी

बसाई सर्ने क्रममा छन् । संघका साना राष्ट्रका लागि यो पनि चुनौती हुनसक्छ । संघमा संयुक्त अधिराज्य, जर्मनी, फ्रान्स, स्पेन र इटालीले ठूला सदस्यको दर्जा पाएका छन् । परिणामतः आयोग, संसद, परिषद् र कर्मचारी संरचनामा पनि उनीहरूको सापेक्षिक प्रतिनिधित्व वजनदार छ । जसले लक्जेम्बर्ग, फिनल्याण्ड, अष्ट्रिया र बेल्जियमजस्ता साना राज्यलाई हीनताबोधमा नपुऱ्याउला भन्न सकिँदैन । यूरोपीय संघको झण्डामा बाऱ्ह तारा अङ्कित छन् जुन म्याष्ट्रिच सन्धिका प्रमुख पक्षहरूको साङ्केतिक प्रतिनिधित्व हो । तर सदस्यको विस्तारले यसमा पनि भावनात्मक असर पार्छ कि ? साथै, संघको आर्थिक तथा सामरिक सबलता वढ्दै जाँदा (दोस्रो युद्धका पराजित शक्तिको बोलबोला रहेकाले) विगतको बदलाभाव त जन्मने होइन ? अन्य मुलुकका मानिसहरूले आशङ्का गरिरहेका छन् । यूरोप भीमकाय आर्थिक संरचना त हुँदै हो, उसको आर्थिक सबलता वढ्ने क्रम पनि निरन्तर भएकाले अन्य व्यापारिक तथा आर्थिक मञ्च-संस्थामा उसको सबल प्रस्तुतिले अन्ततः गरिबी, रोग, द्वन्द्व र अशिक्षामा रहेका विकासोन्मुख मुलुकका प्राथमिकतालाई विश्वमञ्चबाट त अलग्याउँदैन ? यी यस्ता प्रश्न र आशङ्का हुन् जसको उत्तर तत्कालमा पाइँदैन । यो त भावी दिनमा संघले गर्ने व्यवहारले देखाउने कुरा हो ।

संघबाट अरूले के शिक्षा लिन सक्दछन् त ?

एशिया तथा अफ्रिकाका मुलुकहरू पनि कुनै न कुनै रूपमा क्षेत्रीय गठबन्धनमा आबद्ध भै आर्थिक आबद्धीकरणको यात्रा गरिरहेका छन् । समकालीन विश्वमा कुनै पनि मुलुक एक वा सोभन्दा बढी क्षेत्रीय आर्थिक सहयोग सङ्गठनको सदस्य नभएर एक्लै रहनु सम्भव छैन । म्यान्मारजस्तो राजनैतिक मञ्चमा एक्लिएको मुलुक पनि आर्थिक मुद्दामा अरू मुलुकहरूसँग सहकार्य गरिरहेको छ । आर्थिक एकीकरणका प्रयासहरूमा व्यापार, लगानी, मौद्रिक तथा वित्तीय प्रक्रियाहरू प्रमुख छन् । यसर्थ, कुनै पनि मुलुक क्षेत्रीय सहयोगको लहरबाट पृथक् बस्न नसक्ने भएकाले यूरोपीय मुलुकको आर्थिक सफलताको इतिहासबाट उनीहरूले प्रशस्त शिक्षा लिन सक्दछन् । सम्भावना र स्वार्थमात्र समान नभै समस्या पनि समान भएका सार्क मुलुकहरूले पनि यसबाट प्रशस्त शिक्षा लिएर भावी कार्यदिशा निश्चित गर्न सक्दछन् । किनकि सार्कले स्वतन्त्र व्यापार सन्धि पहिले नै गरिसकेको छ तर भौतिक, आर्थिक र मनोवैज्ञानिक अवरोध कायमै भएकाले एजेण्डाहरू थातीमा छन् । त्यसैले यूरोपीय संघबाट हामी प्रशस्त सिक्न सक्छौं ।

सन्दर्भ सामग्री :

- यूरोपेली आयोगको कार्य प्रणालीको अवलोकन एवं अन्तर्क्रिया, यूरोपेली आयोगको कार्यालय, ब्रसेल्स, नोभेम्बर १०,२००६
- निजामती सेवा पत्रिकाका विभिन्न अङ्कहरू, लोकसेवा आयोग, काठमाडौं ।
- Profile Europen Commission, Maastricht School of Management, Maastricht, The Netherlands, 2006

Gf]kfndf sDkgL k|zf;g M cj;/ / r'gf}tL

✍दामोदर रेग्मी

विषय प्रवेश :

देशमा उद्योग, व्यापार, व्यवसायलगायतका क्षेत्रहरूमा लगानी प्रवर्द्धन गरी आर्थिक विकासमा गतिशीलता ल्याउन, कम्पनीको स्थापना, सञ्चालन तथा प्रशासनलाई बढी सक्षम, सरल र पारदर्शी बनाई व्यावसायिक बनाउन तथा सुशासन अभिवृद्धि गर्ने लगायतका दायित्व निर्वाह गर्ने महत्वपूर्ण उद्देश्यका साथ २०४९ साल माघ महिनामा "कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय"को स्थापना भएको हो । यो कार्यालय स्थापना हुनुभन्दा अगाडि कम्पनी दर्ता र प्रशासनसम्बन्धी कार्यहरू विभिन्न निकायहरू (क्रमशः उद्योग विभाग, वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभाग, घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, कृषि विभाग लगायतका निकायहरू)बाट सम्पादन हुने गरेकोमा कम्पनी ऐनको प्रयोग तथा पालनामा एकरूपता ल्याउने उद्देश्यबाट सबै प्रकारका कम्पनी प्रशासनसम्बन्धी कामकारबाहीहरू समान र एकै किसिमले एउटै निकायबाट सम्पादन गर्न २०४९ साल माघ महिनामा विभागीय हैसियतमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको स्थापना भएको हो । नेपालमा कम्पनी ऐनको इतिहास हेर्दा सर्वप्रथम कम्पनी ऐन, १९९३, कम्पनी ऐन, २०११, कम्पनी ऐन, २०५३, कम्पनी अध्यादेश, २०६२ हुँदै हाल कम्पनी ऐन, २०६३ लागू भएको स्थिति छ ।

उद्योग, व्यापार, व्यवसायलगायतका क्षेत्रहरूमा लगानी प्रवर्द्धन गरी आर्थिक विकासमा गतिशीलता ल्याउन, कम्पनीको स्थापना, सञ्चालन तथा प्रशासनलाई बढी सक्षम, सरल र पारदर्शी बनाई व्यावसायिक सुशासन अभिवृद्धि गर्ने लगायतका दायित्व निर्वाह गर्ने सन्दर्भमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय कम्पनीका संस्थापक र सर्वसाधारणलाई सुलभ र प्रभावकारी सेवा उपलब्ध गराउने दृष्टिकोणका साथ अगाडि बढेको छ ।

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको कार्यक्षेत्र

- नयाँ दर्ता हुने कम्पनीहरूलाई छिटो, छरितो र प्रभावकारी सेवा उपलब्ध गराउने ।
- कम्पनी ऐन बमोजिम आवश्यक क्रियाकलाप र कागजातहरूको माध्यमबाट समेत अनुगमन गर्ने ।
- कम्पनीसम्बन्धी जानकारी र कागजातहरू सम्बद्ध पक्ष, सर्वसाधारण सदस्य र सरोकारवालालाई उपलब्ध गराउने ।

✍ सहसचिव, नेपाल सरकार

- कम्पनी प्रशासनका क्षेत्रमा आइपरेका चुनौतीहरूलाई स्पष्ट र प्रभावकारी रूपमा समाधान गर्दै कम्पनी प्रशासनसम्बन्धी सेवाहरू उपलब्ध गराउने ।

कार्यालयको उद्देश्य

कम्पनी ऐनबमोजिम शेयरको विक्रीबाट पूँजी उठाई सीमित दायित्वका आधारमा त्यसबाट कुनै उद्योग व्यवसाय गर्न चाहने व्यक्ति वा समूहले प्रा.लि.तथा प.लि.कम्पनी दर्ता गर्न चाहेमा उक्त ऐन बमोजिम कम्पनी दर्ता गरिदिई ती कम्पनीहरूलाई आर्थिक तथा कानूनी अनुशासनमा राखी सञ्चालन गर्न लगाई औद्योगिक तथा व्यापारिक प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याई पूँजी बजारको विकासमा थप टेवा पुऱ्याउने कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको उद्देश्य रहेको छ ।

क) कम्पनी संस्थापना

- प्राइभेट लिमिटेड कम्पनी,
- पब्लिक लिमिटेड कम्पनी,
- मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनी
- विदेशी कम्पनीको शाखा कार्यालय संस्थापना गर्ने
- विदेशी कम्पनीको सम्पर्क कार्यालय संस्थापना गर्ने ।

ख) कम्पनी प्रशासन

- प्रबन्धपत्र तथा नियमावली संशोधन (नाम परिवर्तन, उद्देश्य संशोधन, ठेगाना परिवर्तन, पूँजी वृद्धि, शाखा कार्यालय थप, संचालक सख्या परिवर्तन आदि) को अभिलेख
- शेयर तथा संचालक लगत र विवरण पत्र अभिलेख
- कम्पनी गाभ्ने (Merger) को स्वीकृति
- कम्पनीको खारेजी (स्वैच्छिक, अनिवार्य)
- उजुरीको छानबिन तथा निर्देशन
- विवरण, सूचना तथा जानकारीहरूको संकलन र अभिलेख ।
- दामासाही प्रशासनसम्बन्धी कार्य गर्ने ।

ग. अन्य कार्यहरू

- कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम प्राइभेट लिमिटेड, पब्लिक लिमिटेड, मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनीहरू दर्ता गर्ने ।
- पब्लिक लिमिटेड कम्पनीहरूको विवरण पत्र प्रकाशित गर्नुपूर्व जाँचबुझ गरी अभिलेख राख्ने ।

- शेयर पूँजी बढाउन र कम्पनीहरूको नाम परिवर्तन वा संशोधन गर्ने लगायत प्रबन्धपत्र नियमावलीमा अन्य संशोधन गर्न स्वीकृति दिने ।
- दर्ता भएका कम्पनीहरूले कम्पनी ऐन बमोजिम कार्य गरे, नगरेको अनुगमन गर्ने, छानविन गर्ने र आवश्यकतानुसार निरीक्षकसमेत खटाउने ।
- कम्पनी ऐन, २०६३ को सम्बन्धमा राय परामर्शहरू उपलब्ध गराउने ।
- प्रबन्धपत्र एवं नियमावलीमा आवश्यकता अनुसार संशोधनको अभिलेख राख्ने ।
- कम्पनीहरूको अद्यावधिक अभिलेख राख्ने ।
- कम्पनी ऐनअनुसार कम्पनीको खारेजीसम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- कम्पनी ऐन, २०६३ विपरीत हुने गरी काम कारवाही भएको कुरा शेयरवालाको उजुरी तथा अन्य तरिकाबाट जानकारी हुन आएमा आवश्यक कारबाही गरी नियमित गराउने ।
- कम्पनीहरू गाभ्नेसम्बन्धी काम कारवाही गर्ने ।
- कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम तोकिएका विवरण, सूचना तथा जानकारीहरू निर्धारित समयमा दाखिला गर्न लगाउने र नगर्ने कम्पनीलाई तोकिएबमोजिम जरिवाना तथा खारेजीसम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- उल्लिखित कार्यहरू बाहेक कम्पनी ऐन, २०६३ ले निर्दिष्ट गरेका अन्य कार्यहरू सम्पादन गर्ने
- नेपाल सरकारबाट समय समयमा भए गरेका निर्देशन अनुसार अन्य काम कारबाही गर्ने ।

कम्पनी के हो

(क) कम्पनी : कम्पनी भन्नाले उद्योग व्यवसाय गर्न चाहने व्यक्ति वा समूहले कम्पनी ऐन, २०६३ अनुरूप प्रा.लि. तथा प.लि.को रूपमा संस्थापन गरेका अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित र संगठित संस्थालाई बुझिन्छ । यसले व्यक्तिसरह चल-अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्न, राख्न, बेचबिखन गर्न वा अन्य किसिमले व्यवसाय गर्नसक्छ साथै यसले आफ्नो नामबाट नालिस उजुर गर्नसक्छ ।

(ख) प्राइभेट कम्पनी :उपर्युक्त बमोजिम संस्थापित बढीमा ५० जनासम्म शेयरधनीहरूको प्राइभेट कम्पनी हो । साथै, एकल शेयरधनी भएको कम्पनी पनि प्राइभेट कम्पनीमा पर्दछ ।

(ग) पब्लिक कम्पनी : उपर्युक्त बमोजिम संस्थापित कम्पनीमध्ये प्राइभेट कम्पनी बाहेकको कम्पनी पब्लिक कम्पनी हो जसमा कम्तीमा ७ जना संस्थापक रहनुपर्ने र चुक्तापूँजी कम्तीमा रु.१ करोड भएको हुनुपर्दछ ।

(घ) मुनाफा विवरण नगर्ने कम्पनी :कुनै उद्देश्य प्राप्तिको लागि आर्जित मुनाफा वा बचत गरेको रकमबाट लाभांश वा अन्य कुनै रकम सदस्यहरूलाई वितरण वा भुक्तानी गर्न नपाउने गरी कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम संस्थापित कम्पनी मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनी हो जसमा कम्तीमा ५ जनासम्म संस्थापक रहने र यस्तो कम्पनीले आफ्नो नामको पछाडि सामान्यतया कम्पनी लिमिटेड वा प्रा.लि.जस्ता शब्दहरू लेखिरहनु पर्दैन ।

कम्पनी दर्ताको लागि आवश्यक कागजपत्रहरू

नेपाली नागरिक शेयरधनी रहने (मुनाफा वितरण नगर्ने समेत) गरी संस्थागत हुने कम्पनीको सम्बन्धमा :

- रु.१० को टिकट टाँसिएको बमोजिमको निवेदन ।
- प्रबन्धपत्र २ प्रति ।
- नियमावली २ प्रति ।
- संस्थापक शेयरधनीहरूको नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि ।
- प्रा.लि.कम्पनीको हकमा सर्वसम्मत सम्झौता भएको रहेछ भने त्यस्तो सम्झौताको प्रतिलिपि ।
- पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको हकमा कम्पनी संस्थापना गर्नुअघि संस्थापकहरूबीच कुनै सम्झौता भएको रहेछ भने सोको प्रतिलिपि ।
- कुनै निकायको पूर्व स्वीकृति वा इजाजत आवश्यक पर्ने भए त्यस्तो निकायको स्वीकृति वा इजाजत ।
- संस्थापक नेपाली कम्पनी (कानूनी व्यक्ति) भएमा कम्पनी दर्ता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि, नयाँ संस्थापना हुन लागेको कम्पनीमा के, कति र कसरी लगानी गर्ने तथा संस्थापक कम्पनीको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्तिको नाम खुलाइएको सञ्चालक समितिको निर्णयको प्रतिलिपि र प्रतिनिधिको नागरिकता प्रमाणपत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि ।

विदेशी नागरिक संस्थापक तथा शेयरधनी रहने गरी स्थापना हुने संयुक्त लगानी वा पूर्ण विदेशी लगानी हुने कम्पनीको लागि आवश्यक थप कागजपत्र ।

- प्रचलित कानून बमोजिम सम्बन्धित निकायबाट नेपाल राज्यभित्र लगानी गर्न अनुमति पाएको इजाजतको प्रतिलिपि,
- संयुक्त लगानी हुने औद्योगिक कम्पनीको हकमा उद्योग विभागबाट स्वीकृत तथा संयुक्त लगानी सम्झौताको प्रतिलिपि,
- विदेशी व्यक्ति संस्थापक भएमा निजको राहदानी (पासपोर्ट)को प्रमाणित प्रतिलिपि र कानूनी व्यक्ति (कम्पनी) भए कम्पनी दर्ता प्रमाणपत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि तथा कम्पनीले लगानी गर्ने

सम्बन्धी निर्णयको प्रतिलिपि र कम्पनीको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्तिको मनोनयन पत्र एवं निजको राहदानीको प्रमाणित प्रतिलिपि ।

प्राइभेट फर्म र साझेदारी फर्मलाई कम्पनीमा परिणत गरी कम्पनी दर्ता गर्न आवश्यक थप कागजपत्र

- प्राइभेट फर्म/साझेदारी फर्मलाई कम्पनीमा परिणत गर्ने सम्बन्धमा संस्थापकहरूबीचको सम्झौता ।
- नवीकरण गरिएको फर्म दर्ता प्रमाणपत्र ।
- आयकर दर्ताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि र कर फछ्र्यौटको प्रमाण वा सहमति ।

प्राइभेट लिमिटेडलाई पब्लिक लिमिटेडमा र पब्लिक लिमिटेडलाई प्राइभेट लिमिटेडमा परिणत गर्न आवश्यक

- रु.१० को टिकटसहितको निवेदन ।
- साधारण सभाको निर्णयको प्रतिलिपि ।
- कम्पनीमा कम्तीमा २५ प्रतिशत शेयर पब्लिक कम्पनीले खरिद गरेको कागजात ।
- कम्पनीले कुनै पब्लिक कम्पनीको कम्तीमा २५ प्रतिशत शेयर खरिद गरेको कागजात ।
- प्रस्तावित ३ महले प्रबन्धपत्र र नियमावलीको १/१ प्रति ।
- संस्थापक थप हुने भए नागरिकता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि ।

पब्लिक लिमिटेडलाई प्रा.लि.मा परिणत गर्न आवश्यक थप कागजपत्र :

- रु.१० को टिकटसहित अनुसूची ४ बमोजिमको निवेदन ।
- साधारण सभाको निर्णयको प्रतिलिपि ।
- पूँजी खुलेको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन ।
- शेयरधनी संख्या ७ भन्दा कम भएको कारणबाट पब्लिक लिमिटेडबाट प्रा.लि.मा परिणत हुने भएमा सो सम्बन्धी कागजात ।
- प्रस्तावित ३ महले प्रबन्धपत्र र नियमावलीको १/१ प्रति ।
- संस्थापक थप हुने भए नागरिकता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि ।

विदेशी कम्पनीको दर्ता, शाखा कार्यालय र सम्पर्क कार्यालय स्थापनासम्बन्धी :

- निवेदन ।
- व्यवसाय वा कारोवार सञ्चालनको लागि अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट प्राप्त अनुमतिपत्र ।
- व्यवसाय वा कारोवार सञ्चालनको लागि अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट प्राप्त अनुमतिपत्र ।

- कम्पनी संस्थापनको अधिकारपत्र, प्रमाणपत्र, प्रबन्धपत्र तथा नियमावलीको प्रतिलिपि र सोको नेपाली अनुवाद ।
- कम्पनीको मुख्य कार्यालय र कारोवार गर्ने मुख्य ठेगाना, कम्पनी संस्थापना भएको मिति, जारी पूँजी र मुख्य उद्देश्य खुलेको विवरण ।
- कम्पनीका सञ्चालक, प्रबन्धक, कम्पनी सचिव वा प्रमुख पदाधिकारीको नाम, ठेगाना र निजहरूको नागरिकतासम्बन्धी विवरण ।
- म्याद सूचना जारी हुँदा कम्पनीको तर्फबाट बुझिलिने आधिकारिक व्यक्तिको नाम ठेगाना खुलेको विवरण ।
- नेपाल राज्यमा व्यवसाय वा कारोवार गर्ने भए प्रस्तावित लगानी र कारोवारको विवरण ।
- नेपालराज्यमा व्यवसाय वा कारोवार गर्ने मुख्य स्थान र ठेगाना ।
- नेपालमा व्यवसाय वा कारोवार शुरु गर्ने प्रस्तावित मिति ।
- कम्पनीको सञ्चालक वा निजको प्रतिनिधिले कम्पनीको तर्फबाट गरेको घोषणा
- अख्तियारनामा ।

शाखा थपको अभिलेख गर्न :

- अख्तियारनामा ।
- कम्पनीको अनुरोधपत्र ।
- सञ्चालक समितिको निर्णय प्रतिलिपि ।
- हाल थप समेत कायम रहने शाखा विवरण ।

कम्पनी दर्तामा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू :

- प्राइभेट लिमिटेड कम्पनीको हकमा कम्तीमा एक जना र बढीमा ५० जनासम्म र प.लि.कम्पनीको हकमा कम्तीमा ७ जना संस्थापक शेयरधनीहरू हुन आवश्यक छ । तर कुनै पब्लिक लिमिटेड कम्पनी संस्थापक भई अर्को पब्लिक लिमिटेड कम्पनी संस्थापना गर्दा ७ जना संस्थापकहरूको आवश्यकता पर्दैन ।
- प्रबन्धपत्र र नियमावली यथाशक्य नेपाली कागजमा अथवा टिकाउ खालको कागजमा एकातर्फमात्र टाइप गरिएको हुनुपर्दछ ।
- प्रबन्धपत्र र नियमावली शुद्ध तथा स्पष्ट नेपाली भाषामा तयार गरिएको हुनपर्दछ । विदेशी लगानी हुने कम्पनीको हकमा प्रबन्धपत्र र नियमावली शुद्ध तथा स्पष्ट अंग्रेजी भाषामा तयार गरिएको हुनुपर्दछ तर ती दुवैको नेपाली रूपान्तर पनि पेश गर्नुपर्दछ ।
- प्रबन्धपत्र र नियमावलीको प्रत्येक पानामा तलतिर सबै संस्थापक शेयरवालाहरूले दस्तखत गरेको हुनुपर्दछ । प्रबन्धपत्र र नियमावलीको अन्तिम प्रकरणमा संस्थापक शेयरवालाहरूको

पूरा नाम, ठेगाना, लिन कबुल गरेको शेयर संख्या र दस्तखतको साथसाथै प्रत्येक संस्थापकको दस्तखत मुनि स्पष्ट बुझिने गरी ल्याप्चे सहीछाप हुनुपर्दछ । संस्थापक शेयरवालापिच्छे एकजना साथीको पूरा नाम, ठेगाना र दस्तखत हुनु आवश्यक छ ।

- नयाँ कम्पनी दर्ता हुँदा त्यस्तो कम्पनीको शेयर पुरानो कम्पनीले खरिद गर्ने प्रावधान राखिएमा पुरानो कम्पनीको आर्थिक अवस्था चित्रण भएको प्रमाण पेश गर्नुपर्छ ।
- कम्पनी दर्ता गर्न आउँदा संस्थापक शेयरधनीहरूमध्ये कम्तीमा १ जना शेयरधनी कार्यालयमा स्वयं उपस्थित भई सनाखत गर्नुपर्दछ ।

कम्पनी संस्थापना तथ्याङ्क

विवरण	**आ.व. ०६५।०६६**	**आ.व. ०६६।०६७**	**आ.व. ०६७।०६८**	**आ.व.२०६८।०६९**
प्राइभेट लिमिटेड	९४८६	१०००७	१०३२३	१०१४५
पब्लिक लिमिटेड	७६	८६	५७	३४
मुनाफा वितरण नगर्ने	५४	७२	८४	५२
जम्मा	**९६१६**	**१०१६४**	**१०४६४**	**१०२३१**

राजस्व संकलनको प्रवृत्ति

आर्थिक वर्ष	**राजस्व**
आ.व. ०६४।०६५	रु. १४,९३,४१,५२७।-
आ.व. ०६५।०६६	रु. २१,२६,५५,९१६।-
आ.व. ०६६।०६७	रु. २४,०१,६०,८९५।-
आ.व. ०६७।०६८	रु.२४,५७,४३,६३२।-
आ.व. ०६८।०६९	रु. २५,२६,६८,०००।-

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा सुधार

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय देशको आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नसक्ने सरकारी निकाय भए पनि यसले अपेक्षा अनुरूप काम गर्न नसकिरहेको स्थिति छ । अव्यवस्थित अभिलेख व्यवस्थापन प्रणाली, दक्ष, अनुभवी जनशक्तिको कमी, स्रोत र साधनको अभाव, कम्पनी कानूनको सम्बन्धमा पर्याप्त जानकारी भएका कर्मचारीहरूको अभाव, परम्परागत सेवा प्रवाह प्रणाली, सेवा प्रवाहप्रति व्यापक जनगुनासो तथा अनियमितता हुने कार्यालयमा दरिनु आदि यस कार्यालयका कमजोरीहरू रहेका छन् । यिनै कमजोरीहरूको पृष्ठभूमिमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा केही सुधार योजना कार्यान्वयनमा आएका छन् ।

१ अभिलेख र सेवा प्रणालीमा सुधार

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको अनियमितताको प्रमुख जड नै यसको अव्यवस्थित र परम्परागत अभिलेख प्रणाली हो। यसको लागि अन्तर्राष्ट्रिय वित्त संस्था (International Finance Corporation-IFC) को सहयोगमा Business Process Reengineering and Automation Project नामक परियोजना कार्यान्वयनमा ल्याउने सम्बन्धमा अक्टोवर १२, २०१२ मा एक सहयोग सम्झौता भएको छ । जस अनुसार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको भौतिक अभिलेखलाई विद्युतीय अभिलेखमा रूपान्तरण गर्ने, अनलाइन सेवा प्रवाहको प्रारूप तयार गर्ने, अन्तरनिकाय आबद्धता तयार गर्ने लगायतका विषय समाविष्ट छन् ।

२ बार कोडको प्रयोग

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा रहेका १ (एक) लाख भन्दा बढी कम्पनीका फाइलहरूलाई व्यवस्थित र नहराउने गरी राख्न बार कोड प्रणालीको प्रयोग गरिएको छ ।

३ चार खम्बे सुधार कार्यक्रम

कार्यालयमा प्रयोगमा ल्याइएको सुधार कार्यक्रमलाई सहयोग पुयाउन, कार्यालयलाई लाग्ने गरेका आरोपबाट मुक्त गराउन र कार्यालयको छवि अभिवृद्धि गरी सदाचारको केन्द्र बनाउने उद्देश्यले २०६९ आश्विनमा सुधारका चार खम्वे कार्यक्रम कार्यान्वयनका ल्याइएका छन् । जसको संक्षिप्त चित्रण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

क. सूचना प्रविधिको प्रयोग र विस्तार

- Business Process Reengineering and Automation Project द्वारा निर्धारित कार्यक्रमहरूको शीघ्र कार्यान्वयन
- अभिलेख अद्यावधिकरण
- अनलाइन सेवाको विस्तार
- अन्तर निकाय आबद्धता

ख. प्रशासनिक सुधार

- आन्तरिक कार्यप्रणालीमा सुधार
- टोकन प्रणालीको प्रयोग
- सेवाग्राही सन्तुष्टि सर्वेक्षण
- विद्युतीय सेवा प्रणाली कार्यान्वयनका लागि आवश्यक निर्देशिकाको निर्माण

ग. प्रक्रियागत सुधार

- Doing Business Report मा नेपालको स्थान लाई सुदृढ गराउन र अनावश्यक प्रक्रिया र तहलाई निरुत्साहित गर्न कम्पनी दर्ता शाखामा प्रचलनमा रहेका १५ वटा तहलाई घटाई ६ वटा बनाइएको ।
- अधिकार प्रत्यायोजनलाई बढी सामयिक बनाई निर्णयको तहलाई घटाइएको
- कम्पनी प्रशासन शाखामा कर्मचारी एकातिर र कम्पनीको फाइल २-३ तलामाथि रहँदा फाइल खोज्ने समस्या, फाइल हराउने समस्या र यसको कारणबाट सेवाग्राहीले पाउने गरेको झन्झट हटाउन सम्बन्धित कर्मचारी र फाइल एकै ठाउँमा रहने व्यवस्था मिलाइने क्रम जारी । यसबाट सम्बन्धित कर्मचारीलाई काम र फाइलको सुरक्षाप्रति उत्तरदायी बनाउन सकिने ।

घ. सरोकारवालाहरूको सहयोग अभिवृद्धि

- सेवा प्रवाहको पारदर्शितामा सरोकारवालाहरूको सहभागिता अभिवृद्धि
- नियमित अन्तर्क्रिया
- व्यावसायिक समूह र सञ्चारकर्मीहरूबाट पृष्ठपोषण प्राप्त गर्ने संयन्त्र निर्माण
- नियमानुसार लाग्ने भन्दा बढी शुल्क नतिर्न आह्वान
- आन्तरिक र बाह्य अनुगमन संयन्त्र निर्माण

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयका अवसरहरू

- उद्योग-व्यापारलाई देश विकासको एउटा प्रमुख आधारशिलाको रूपमा मान्यता
- नेपाल विश्व व्यापार संगठन र अन्य क्षेत्रीय संगठनहरूको सदस्य भएको सन्दर्भमा व्यापार अभिवृद्धि गर्ने अवसर
- कानूनी आधारशिलासहितको स्पष्ट कानूनी व्यवस्था र अधिकार
- सूचना प्रविधि संयन्त्रको प्रयोग
- कर्मचारीहरू सरुवा भएर आउन बढी चाहना राख्ने भएकाले कर्मचारीमा उत्प्रेरणाको तह बढी रहने सम्भावना
- चुनौतीपूर्ण काम र बढी उत्तरदायित्व जोडिएको कार्यक्षेत्र ।

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयका चुनौतीहरू

- गहिरो र पर्याप्त कानूनी ज्ञान भएका दक्ष कर्मचारीको अभाव
- कर्मचारीको सरुवा व्यवस्थित र प्रणालीबद्ध हुने नसकेको
- व्यवसायका ३ तह Pre Business, Starting Business, Doing Business मध्ये दर्ता प्रक्रिया

(Starting Business-Registration) मा बढी संलग्नता, कम्पनी प्रशासन (Doing Business -Post Registration) मा कमजोर उपस्थिति

- अनुगमनमा फितलो उपस्थिति
- सेवा प्रवाहमा केही अपवादबाहेक सोझै सेवाग्राहीहरूसँग सम्पर्क स्थापित हुन नसकेको
- कमजोर अभिलेख व्यवस्थापन

नेपालमा कम्पनी प्रशासन व्यापक अवसरको क्षेत्र भएता पनि अहिले अवसरभन्दा बढी चुनौतीहरूबीचबाट गुज्रिरहेको स्थिति छ । यसको लागि सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र उद्योग मन्त्रालयमा हालकै प्रवृत्ति र मानसिकतामा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा सरुवा भै जान पाउन पर्ने निवेदन दिने कर्मचारीहरूबाट अपेक्षित व्यावसायिकताको चाहना गर्न र चुनौतीलाई अवसरमा रूपान्तरण गर्ने अपेक्षा गर्नु शायदै सान्दर्भिक होला । कार्यालयको सुधारका लागि निर्णायक तहहरूमा गहिरो कानूनी ज्ञान हासिल गरेका कर्मचारीहरू र अन्य कर्मचारीहरू राजस्व समूहका हुनु ठीक देखिन्छ। कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको सेवा प्रवाहलाई उन्नत, प्रभावकारी र पारदर्शी बनाउन हालका दिनहरूमा चालिएका सुधारात्मक प्रयासको प्रारम्भिक मूल्यांकनले सकारात्मक संकेत दिएको छ । देशको उद्योग, व्यापार, व्यवसाय लगायतका क्षेत्रहरूमा लगानी प्रवर्द्धन गरी देशको आर्थिक विकासमा गतिशीलता ल्याउन, कम्पनीको स्थापना, सञ्चालन तथा प्रशासनलाई बढी सक्षम, सरल, पारदर्शी र लागत किफायती बनाउन सुधार प्रयासलाई निरन्तरता दिँदै जानुपर्ने स्थिति छ। व्यावसायिक सुशासन अभिवृद्धि गर्ने लगायतका दायित्व निर्वाह गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको यस कार्यालयले हाल आन्तरिक तथा बाह्य कारणले आफ्ना स्थिति सबल वनाउन नसकिरहेको अवस्था छ । आन्तरिक रूपमा देखिएका समस्याहरूलाई माथि उल्लेख गरिएका सुधारका कार्यक्रमले ढीलो चाँडो सम्बोधन गर्ने नै छ। तथापि यस अतिरक्ति वाह्य समस्याहरू खासगरी कम्पनीहरूमा बेलावखत देखिने विवाद, Corporate Democracy, Corporate Governance को अभाव जस्ता पक्षहरूमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई स्थापित गर्न सकिए यसबाट आगामी दिनमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको भूमिका वृद्धि भई कम्पनी प्रशासनलाई थप चुस्त र व्यावसायिक बनाउन सहयोग पुग्न जाने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- कम्पनी ऐन २०६३
- कम्पनी निर्देशिका
- Cooperation Agreement on Business Process Reengineering and Automation Project, 2012
- www.ocr.gov.np

g]kfn-rLg Jofkf/ c;Gtng / zGo eG;f/ ;ljwf

*हिमाल थापा

पृष्ठभूमि :

नेपाल र चीनबीचको व्यापार शदीयौंदेखि चलिआएको छ । विगतका वर्षहरूमा नेपालले चीनको स्वशासित प्रदेश तिब्बतमा खाद्यान्न लगायत, हस्तकलाका सामान, आदि निकासी गर्दै आएको थियो । अर्कोतिर नेपालले चीनबाट नून, सुन तथा ऊन जस्ता वस्तुहरू आयात गर्ने कुरा इतिहासका पानामा पढ्न पाइन्छ । ऊनको आयात हालसम्म पनि ठूलो परिमाणमा चीनबाटै गर्ने गरिन्छ । विगतका समयमा नेपालको व्यापार घाटा त्यस्तो विकराल रूपमा भएको देखिँदैन । नेपाल र चीनको स्वशासित प्रदेश बीचको व्यापार मुख्यतः वस्तु बिनिमयको आधारमा हुने परम्पराले व्यापार घाटा बढ्न सकेको थिएन । किनकि चीनको तिब्बतबाट सामान आयात गर्न नेपालले कुनै न कुनै वस्तु चीनमा निकासी गर्नु नै पर्ने बाध्यता थियो । तर मुलुकमा विकासका क्रियाकलापको अभिवृद्धि तथा उद्योगधन्दा विस्तारको साथसाथै कच्चा पदार्थ, मेशिनरी आदिको मागमा अत्यधिक रूपमा वृद्धि हुन थालेपछि र चीनले तिब्बतको स्थानीय आवश्यकताको पूर्तिका लागि कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक उत्पादनमा पहल गरी उत्पादन वृद्धि हुन थालेपछि एवं मुख्यतः तिब्बतको ल्हासासम्म रेल सेवा सञ्चालन भएपछि नेपाली उत्पादनले तिब्बतको बजार विस्तारै गुमाउँदै गयो भने अर्कोतर्फ तिब्बतबाट नेपालमा हुने निकासीमा क्रमशः वृद्धि हुँदै गयो ।

Nepal PR China Trade Composition

Value in 000 Rs

Year	Export China		Import China		Total		Trade Deficit
	Mainland	Tibet PR	Mainland	Tibet PR	Export	Import	
1975/76	29094	33431	480121	6819	62525	54831	+7694
1980/81	16447	68279	191094	17282	84726	208376	-123650
1985/86	-	97423	301693	163204	97423	464897	-367474
1990/91	-	120737	1102390	519040	120737	1621430	-1500693
1995/96	9	549312	3094379	973041	549321	4067420	-3518099
2000/01	2611	525401	6274683	5299187	528012	11573870	-1145858
2005/06	108168	784415	6635506	5447991	892583	12083479	-11190914
2010/11	328601	417422	32014768	13621194	746023	45635692	-44889669

Source: TEPC

* उपसचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार ।

सन् १९७५।७६ मा नेपालको चीनमा (तिब्बत समेत) कुल निकासी ६ करोड २५ लाख रूपैँयाको रहेको र कुल आयात ५ करोड ४८ लाख रूपैँया रहेको देखिन्छ। यसै गरी ५ वर्ष पश्चात् अर्थात् १९८०।८१ मा कुल निकासी चीनतर्फ ८ करोड ४७ लाख रूपैँया रहेको थियो । आयात २० करोड ८३ लाख पुगेको थियो । यसरी क्रमशः नेपाल चीनबीचको कुल व्यापार वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ। तर निर्यातको वृद्धि दरभन्दा आयातको वृद्धि दर अत्यधिक भएको देखिन्छ। जसको दृष्टान्त सन् २००५।०६ मा नेपाल चीनबीचको कुल व्यापारमा निकासी रु. ८९ करोड २५ लाख रहेकोमा कुल आयात रु. १२ अरब ८ करोड ३४ लाख रहेको र सन् २०१०।११ मा यो वृद्धि हुन गई कुल निकासी रु ७४ करोड ६० लाख र कुल आयात रु.४५ अरब ६३ करोड ५६ लाख पुग्न गएको देखिन्छ। यसरी नेपाल र चीनबीचको व्यापार घाटा प्रत्येक वर्ष वृद्धि हुँदै गएको छ। यसरी कुल व्यापारमा वृद्धि हुँदै गएता पनि निर्यातको अनुपातमा आयातको वृद्धि अत्यधिक भएको देखिन्छ। यसरी व्यापार घाटा वृद्धि हुनमा नेपालले औद्योगिक कच्चा पदार्थ, दैनिक उपभोग्य वस्तु, मेशिनरी, इलेक्ट्रोनिक्स सामान जस्ता वस्तुको अत्यधिक आयात गर्नु र नेपालबाट चीनमा हुने निकासीमा वस्तुगत विविधीकरण हुन नसक्नु नै हो ।

नेपाल-चीनबीच व्यापारसम्बन्धी मुख्य मुख्य समस्याहरू

छिमेकी मुलुक चीनसँग नेपालको लामो सीमा जोडिएको भएता पनि नेपालले अपेक्षा अनुरूप नेपाली वस्तुहरूलाई चीनको बजारमा निकासी गर्न सकिरहेको छैन । विश्वकै बढी जनसंख्या भएको मुलुक चीनको बजार सबै राष्ट्रहरूका लागि एक आकर्षक गन्तव्य बजारको रूपमा भएपनि नेपालले त्यसको पुरापूर लाभ लिन सकिरहेको छैन । नेपाली वस्तुहरूले चीनको बजारको पुरापूर प्रयोग गर्न नसक्नुका थुप्रै कारणहरू छन् । जसमध्ये मुख्यमुख्य कारणहरू देहाय बमोजिम रहेको देखिन्छ ।

१. **गुणस्तरसम्बन्धी समस्या (Quality and Standard):**

हरेक मुलुकले आफ्नो देशको जनताको स्वास्थ्यलाई ख्याल गरी उपभोग गर्ने हरेक वस्तुको गुणस्तर निर्धारण गरेको हुन्छ। यस्तैगरी चीन सरकारले निर्धारण गरेको गुणस्तरको मापदण्ड नेपाली वस्तुहरूले पूरा गर्न नसकेको कारण नेपाली वस्तुहरूले चिनिया बजारमा सहज प्रवेश पाउन नसकेको हो । यसका लागि नेपालले सन् २००५ अक्टोबर ६ मा Quality Standard सम्बन्धमा नेपाल र चीन दुई देशबीच Mutual Recognition Agreement सम्पन्न गरेको छ। जस अनुसार नेपालबाट चीन निकासी हुने वस्तुको गुणस्तर नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागले परीक्षण गरी सोही अनुसार तोकिएको प्रमाणपत्र भरी चिनिया भन्सार (कष्टम)मा पठाउनु पर्दछ । चिनिया पक्षले उक्त प्रमाणित प्रमाणपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरेपछि सो बमोजिमको वस्तु चीनमा निकासी गर्न पाउने प्राबधान छ । यो प्रक्रिया झन्झटिलो र समय लाग्ने हुनाले कथंकदाचित नेपाली वस्तुको गुणस्तर स्वीकृत नभएमा उत्पादित वस्तु

खेर जानसक्ने हुँदा उद्यमीले बजारको सुनिश्चितता (Assurances) नपाएसम्म ठूलो पूँजी लगानी गरी उत्पादन गर्ने स्थिति रहँदैन । यसको साथै खाद्य सामग्रीहरूको गुणस्तरसम्बन्धमा नेपालको खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग र चीनको सम्बन्धित निकायबीच Mutual Recognition Agreement (MRA) नभएको हुँदा नेपालको खाद्य प्रविधि विभागबाट जारी प्रमाणपत्रको आधारमा नेपालबाटै चीन निकासी हुनसक्ने स्थिति छैन ।

२. **क्वारेण्टाइनसम्बन्धी समस्याः**

क्वारेण्टाइन तथा Sanitary & Phyto Sanitary नेपाली वस्तु चीन प्रवेशको एक प्रमुख समस्या हो । हरेक कृषिजन्य तथा पशुजन्य वस्तुहरूको मान्यता प्राप्त क्वारेण्टाइन तथा Sanitary र Phyto Sanitary प्रमाणपत्र बेगर चीनको बजार प्रवेश पाउन असम्भव छ । नेपाली वस्तुको चीनको बजारमा कृषिजन्य तथा पशुजन्य उत्पादनहरूको सहज प्रवेशका लागि क्वारेण्टाइन सम्बन्धमा दुई देशबीच Mutual Recognition Agreement हुन अति जरुरी छ । ताकि एकअर्का मुलुकको सम्बन्धित निकायले जारी गरेको क्वारेण्टाइन प्रमाणपत्र एक अर्को मुलुकले सहज स्वीकार गरोस् । गत जुलाई ४-६, २०१२ मा तिब्बतमा सम्पन्न Nepal-Tibet (China) Trade Facilitation Committee को बैठकमा नेपालबाट Citrus Fruits चीनको तिब्बत निकासीका लागि कृषि विकास मन्त्रालय र चीनको स्वशासति प्रदेश तिब्बतका General Administration of Quality Supervision, Inspection and Quarantine of P.R. China बीच सम्झौता भएको छ । यस व्यवस्था अनुसार नेपालको सुन्तला, जुनार तथा अन्य Citrus Fruits ले तिब्बतको बजारमा प्रवेश पाउन सक्नेछन् । यसका लागि उक्त Phyto Sanitary सम्झौतामा कार्यविधि स्पष्ट रूपमा तोकिएको छ ।

३. **पूर्वाधारसम्बन्धी समस्याः**

व्यापार विस्तार र विकासका लागि Connectivity र पूर्वाधार विकासको नितान्त आवश्यकता पर्दछ । नेपाल-चीनबीचको वाणिज्य सन्धिले नेपाल-चीन तिब्बतको बीचको सीमाक्षेत्रमा ५ वटा देहायका व्यापारिक नाकाहरू व्यापारिक प्रयोजनका लागि खुला गर्ने गरी तोकेको भए तापनि नेपाल र चीनको तिब्बतबीच केवल तातोपानी-खासा (Zhamu) नाकाबाट मात्र व्यापारिक कारोबार भइरहेको छ । अन्य किमाथाङ्का, रसुवा र लोमाङथाङ नाकाबाट नगण्य रूपमा व्यापारिक कारोबार भइरहेको छ ।

(१) तातोपानी - खासा न्यालम (Zhamu)

(२) रसुवा - केरुङ

(३) किमाथाङ्का - रियु

(४) नेचुङ (नेपाल) - लिजी

(५) यारी - पुराङ्ग

जटिल भौगोलिक बनौटको कारण उल्लिखित अन्य चार भन्सार नाकाहरूमा आवश्यक पूर्वाधारको विकास हुन सकेको छैन । तातोपानी-खासा भन्सार बिन्दुमा सडक मार्ग भएपनि पार्किङ्ग यार्डको् समस्या, गोदाम घरको अभाव तथा चिनिया क्षेत्रमा पनि पार्किङ्ग यार्ड र गोदाम घरको अभाव देखिन्छ । यसले गर्दा सामान बोकी गएका सवारी साधनका लागि लोड अनलोड गर्न लामो समय लाग्न गई ढुवानी खर्च ज्यादै महङ्गो ब्यहोर्नु परिरहेको छ । अन्य चार नाकाहरूमा न त राम्रो सडक मार्ग छन् न अन्य कुनै गोदाम, पार्किङ्ग र अफिस नै छन् । यसले गर्दा सहज र सरल व्यापार विस्तारको आशा गर्न सकिने स्थिति पनि भएन । जब कि यी अन्य ४ बिन्दुहरूमा पर्याप्त पूर्वाधारको विकास भएमा द्विपक्षीय व्यापार अभिवृद्धि हुनसक्ने प्रचुर सम्भावना देखिन्छ ।

४. **व्यावसायिक एवं व्यापारिक सम्बन्धको विकासका कमी:**

एउटा स्वच्छ र स्वास्थ्य व्यापार सम्बन्ध बढाउनमा आयात निर्यातकर्ताको अहं भूमिका रहेको हुन्छ । यसका लागि आयातकर्ता र निर्यातकर्ता दुबैका बीचमा राम्रो व्यावसायिक सम्पर्क हुन आवश्यक छ । तर भाषागत, बैकिङ्ग तथा भिसा लगायत अन्य समस्याले गर्दा दुई देशका व्यापारीहरूको बीचमा सहज भेटघाट तथा सूचनाको आदान प्रदान हुन सकिरहेको छैन । यसको प्रत्यक्ष असर नेपाल-चीन व्यापार व्यवसायमा परेको देखिन्छ । कतिपय वस्तुको लागि चीनको तिब्बतीय क्षेत्रमा राम्रो सम्भाब्यता हुँदा हुँदै पनि नेपाली व्यापारीले समयमा सहज रूपमा भिसा नपाउनाले तथा भुक्तानीसम्बन्धी बैकिङ्ग व्यवस्था नहुँदा नेपाली वस्तु निकासी गर्न सकिरहेका छैनन् । नेपाली वस्तु बढी मात्रामा निर्यात हुनसक्ने प्रमुख बजार चीनको तिब्बतमा माथि उल्लिखित समस्याहरूले गर्दा नेपाली व्यापारीहरूले व्यवसाय विस्तार गर्न सकिरहेका छैनन् ।

५. **आयात निर्यातसम्बन्धी प्रक्रियागत एवं व्यावहारिक समस्या:**

नेपालबाट सतहमार्ग भै चीनको स्वशासित प्रदेश तिब्बतमा निकासी गर्दा र त्यहाँबाट नेपाल आयात गर्दा प्रक्रियागत समस्याका कारणले पनि वस्तुहरूको ओसार पसार अनावश्यक रूपमा खर्चिलो हुन गएको छ । यसरी प्रक्रियागत समस्याहरूमा कतिपय नेपालतर्फ र कतिपय चीनको खासातर्फ बिद्यमान भएका कारण नेपाल र चीनको तिब्बतबीचको व्यापारमा अवरोध खडा हुने गरेको छ । वास्तवमा आजको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा Non Tariff Barriers अन्तर्गत यो प्रक्रियागत र व्यावसायिक समस्या झमेला भएको मुलुकका लागि नेपालजस्तो कमजोर क्षमता भएको मुलुकका लागि ठूलो समस्याको रूपमा रहेको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा समस्या नभएको शायदै कुनै मुलुक होला । दुई देशबीचको व्यापार विस्तारका लागि दुबै मुलुक अत्यन्त आतुर देखिन्छन् । नेपालले चीनसँग हुने हरेक बैठकमा

दुई देशबीच बढ्दै गएको व्यापार घाटाको खाडललाई न्यून गर्न चिनिया पक्षसँग अनुरोध गर्दै आएको छ । चीन पनि नेपालको अनुरोधलाई हृदयङ्गम गरी व्यापार घाटा न्यून गर्न हर तरहको सहयोग विस्तार गर्न तत्पर देखिन्छ । यसका लागि पूर्वाधारको निर्माण, सडक मार्ग, पार्किङ यार्ड, Inland Container Depot आदि निर्माण कार्य क्रमशः अघि बढिरहेका छन् ।

विश्व व्यापार संगठनको सन् २००५ को डिसेम्बरमा हङ्कङ्गमा भएको मन्त्रिस्तरीय बैठकले अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको आर्थिक विकासका लागि विकसित राष्ट्रहरूले त्यस्ता राष्ट्रबाट आयात हुने कुल वस्तुहरूको Tariff Line मा ९७ प्रतिशत Tariff Line का वस्तुहरूलाई क्रमशः शून्य भन्सार दरमा झार्ने र अन्य विकाससील देशहरूले पनि सोही अनुसार अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको वस्तुको बजार प्रवेशका लागि भन्सार दरमा क्रमशः शून्य गर्दै लैजाने निर्णय लिएको थियो । सोही बमोजिम विश्व व्यापार संगठनका धेरै विकसित राष्ट्रहरूले यस व्यवस्थालाई क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जाने क्रममा युरोपेली युनियन, जापान, क्यानाडा लगायत धेरै मुलुकले शून्य भन्सारमा बजार प्रवेशको सुविधा प्रदान गरेका छन् भने विकासशील राष्ट्रहरू ब्राजिल, भारत, चीन लगायतका राष्ट्रहरूले अतिकम विकासशील राष्ट्रहरूका लागि शून्य भन्सार दरमा बजार प्रवेश कार्यक्रम ल्याएको छ । यसै अनुरूप चीन सरकारले सन् २००८ मा अतिकम विकसित ३८ राष्ट्रहरूका लागि भनी ४७२१ वटा वस्तुहरू (8 digit H.S. Code मा) लाई शून्य भन्सार दरमा चीनको बजार प्रवेशको कार्यक्रम ल्याएको थियो । उक्त ४७२१ वस्तुहरूमा नेपालबाट निकासी हुने धेरै सीमित वस्तुहरू मात्र पर्ने हुँदा नेपालले ४७२१ वटा वस्तु होइन नेपालको Export Interest का ४९७ वटा वस्तुहरू (4 digit H.S. Code मा) मात्रलाई शून्य भन्सार दरमा चीनको बजार उपलब्ध गराई दिन अनुरोध गरेको थियो । यस सम्बन्धमा बिभिन्न चरणमा कुरा भई चीनले नेपाललाई मात्र नभई समग्रमा विश्वका अतिकम विकासशील मुलुकहरूका लागि साझा कायक्रम ल्याएको हुँदा उक्त ४७२१ वटा वस्तुहरूमा नै सुहलियत उपलब्ध गराउने गरी चिनियाँ पक्षबाट आग्रह Letter of Exchange गर्ने भएपछि सन् २०१० मा नेपाल र चीनको बीचमा Letter of Exchange मा दस्तखत भएको थियो । उक्त कार्यक्रम अनुसार हाल नेपालबाट १९६ भन्दा बढी वस्तुहरू चीनमा निकासी भै रहेका छन् । यसरी निकासी भै रहेका वस्तुहरूमध्ये मुख्यमुख्य वस्तुहरू देहाय बमोजिम वस्तुहरू छन् : जडिबुटी, धातुका मूर्ति, छाला, ऊनी गलैंचा, मेट्रिस, धूप, बिस्कुट, यार्चागुम्बा, ऊनीको सल, मफलर आदि । वास्तवमा यस व्यवस्थाबाट मात्रै नेपालको निकासी अभिवृद्धि भएको देखिँदैन् । तैपनि केही निश्चित वस्तुहरूले शून्य भन्सार दरमा चीनको बजारमा सहज प्रवेश पाउन सफल भएका छन् ।

चीन सरकारले अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको विकासलाई सघाउ पुऱ्याउन ती देशका वस्तुहरू बढी प्रतिस्पर्धी हुनसकुन् र चिनिया बजारमा सहज प्रवेश पाउन सकुन् भन्ने अभिप्रायले पहिले प्रदान गर्दै आएको ४७२१ वस्तुहरूमा थप गरी ७७८७ (Eight digit H.S. Code tariff lines) वस्तुहरूका लागि शून्य भन्सार दरमा चीनको बजार प्रवेश गर्ने कार्यक्रम ल्याएको छ । सोही अनुसार उक्त सुविधा उपयोगका लागि नेपाल सरकारलाई अनुरोध गरेको र उक्त सुविधा उपयोग गर्ने सम्बन्धमा यही १२ नोभेम्बर, २०१२ मा Letter of Exchange मा नेपाल सरकारका तर्फबाट वाणिज्य तथा आपूर्ति सचिव र चिनिया सरकारका तर्फबाट नेपालका लागि चिनिया राजदूतले हस्ताक्षर गर्नु भएको थियो । यो थप सुविधा सन् २०१३ भित्रमा प्रारम्भ हुने कुरा उल्लेख छ । गणतन्त्र चीन सरकारले नेपाल लगायत अतिकम विकसित मुलुकहरूको लागि ल्याएको शून्य भन्सार दरमा चिनिया बजार प्रवेशको सुविधासम्बन्धी कार्यक्रमहरूको मुख्य मुख्य बिशेषता देहाय बमोजिम रहेको देखिन्छ ।

१. चीनको भन्सार महसुल दरबन्दी अनुसार ८ अंकमा उल्लिखित Tariff Lines मध्ये ७७८७ वस्तुहरूका लागि चीनको बजारमा शून्य भन्सार दरमा अति कम विकसित राष्ट्रहरूबाट वस्तुहरू निकासी हुन सक्नेछन् । यो संख्या चीनको कुल आयात हुने वस्तुहरूमा ९५ प्रतिशत भित्र पर्न आउँदछ ।

२. शून्य भन्सार सुविधामा उल्लिखित वस्तुहरूमा MFN भन्सार महसुल शून्यदेखि अधिकतम ३५ प्रतिशत सम्मका वस्तुहरू पर्दछन् । यसरी नै नेपालबाट सो सुविधा अन्तर्गत ३६६ वटा वस्तुहरू (अहिले निकासी भै रहेका वस्तुमध्ये) ले चिनिया बजारमा सहज प्रवेश पाउने छन् । जसमा शून्य भन्सार दरदेखि ३५ प्रतिशत भन्सार महसुलसम्मका वस्तुहरू पर्दछन् ।

३. हालसम्म नेपालबाट चीनको बजारमा प्रवेश गर्ने कुल वस्तुहरूको संख्या करिब ४०० वटा (6 digit tariff lines) देखिन्छन् । त्यसमध्ये ३६६ वटा वस्तु सूचीभित्र पर्ने देखिन्छ । यसबाट के स्पष्ट देखिन्छ भने नेपालबाट चीन निकासी भै रहेका कुल वस्तुहरू मध्ये ९२ प्रतिशत वस्तुहरूले अब चीनको बजारमा शून्य दरमा प्रवेश पाउने छन् ।

४. चीन सरकारबाट प्रदान गरिएको सूचीमा नेपालबाट निकासी सम्भाव्यता भएका अधिकांश वस्तुहरू समाविष्ट देखिन्छन् । जसमा Milk & Milk product, Meat & meat products, Vegetable, Cut flower, Jam & Jellies, Juice, Cement, Leather & Leather products, Garments, Carpets & Floor covering, Furniture plastic

and wooden, Herbs आदि पर्दछन् । चीन सरकारले प्रदान गरेको ७७८७ वस्तुको सूचीमा नेपालबाट निकासी हुनसक्ने निकासी सम्भाबित Export Potential भएका अधिकांश वस्तुहरू समाविष्ट देखिन्छन् ।

शून्य भन्सार दरमा निकासी गर्न पालना गर्नुपर्ने व्यवस्थाहरू

जुन मुलुकका लागि भन्साररहित सुविधा उपलब्ध गराउने गरी चीन सरकारले द्विपक्षीय सम्झौता गरेको छ ती मुलुकको वस्तुका लागि मात्र यो भन्साररहित सुविधा उपलब्ध हुने व्यवस्था छ । यो व्यवस्था दुई मुलुकको बीचमा सम्झौता भएपछि मात्र चीन सरकारले सन् २०१३ मा सूचना जारी गरी लागू हुने व्यवस्था गरेको छ । उक्त सम्झौतामा उल्लिखित प्राबधानमा जुन देशको वस्तु शून्य भन्सार दरमा प्रवेशका लागि पठाइने हो उक्त वस्तुले सम्झौतामा उल्लिखित उत्पत्तिको नियम पूरा गरेको हुनु पर्दछ । अर्थात् कुनै पनि वस्तुको उत्पत्ति भन्नाले २ कुरालाई जनाउँछ ।

(क) पूर्ण रूपमा उत्पादित वस्तु: (Wholly Obtained)

(१) यसले कुनै वस्तु पूर्ण रूपमा सबै नै त्यही मुलुकबाट प्राप्त गरेको वा उत्पादन गरिएकोलाई जनाउँछ । जस्तै जनाबर, वनस्पति, अन्नबाली, संकलन गरिएको, शिकार गरिएको माछा (Hunting Fish) वा समातिएको र खनिजजन्य वस्तु ।

(२) पूर्ण रूपमा उत्पादित वस्तु अर्थात् स्वदेशकै कच्चा पदार्थ र श्रम प्रयोग गरी उत्पादित वस्तुहरू ।

(३) प्रयोगमा आएका संकलित वस्तु जुन अन्य वस्तु उत्पादनका लागि पुनः प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

(४) कुनै उत्पादन कार्यबाट निस्किएको Waste र Scrap जन्य वस्तुहरू ।

(ख) आवश्यक उत्पादन प्रक्रिया पूरा गरेका वस्तुहरू (Substantial Transformation): मूलत उत्पादन प्रक्रिया पूरा गरी कच्चा पदार्थमा अधिक रूपमा रूपान्तरित भएको (Substantial Transformation) वस्तुहरू जसमा ४०% मूल्य अभिवृद्धि भएका वा ४ अंकको महसुल शीर्षक (Tariff Heading Classification) मा परिवर्तन भएकोलाई उत्पादन प्रक्रिया पूरा गरेको मानिने व्यवस्था छ । सामान्यतया मिश्रण कार्य, धुलाउने कार्य, प्याकिङ्ग, बोतलमा भर्ने, सुकाउने, जोडजाड पार्ने र केवल छुट्याउने कार्यलाई मात्र Substantial Transformation नमानिने कुरा उल्लेख छ ।

चीन सरकारबाट प्रदान गरिएको शून्य भन्सार सुविधाको उपयोग गर्ने मुलुकले उत्पत्तिको नियमानुसार शून्य भन्सार अन्तर्गत जाने वस्तुका लागि उत्पत्तिको प्रमाणपत्र जारी गर्ने

सरकारी वा अन्य आधिकारिक निकाय तोक्नुपर्दछ । यसरी Certificate of Origin जारी गर्दा एक Original र अन्य ३ कार्बन कपी गरी बनाउनु पर्दछ । दोस्रो प्रति चीनको भन्सार कार्यालयले राख्ने व्यवस्था छ । यस्तो उत्पत्तिको प्रमाणपत्र चीनको General Administration of Customs बाटै छपाई गरी उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ ।

शून्य भन्सार दर सुविधाबाट अधिकतम लाभ हासिल गर्न चालिनु पर्ने मुख्य-मुख्य कदमहरू:

१. चीन सरकारले नेपाली वस्तुहरूलाई प्रदान गरेको शून्य भन्सार सुविधा प्राप्त वस्तुहरूको व्यापक प्रचार प्रसार गरी उत्पादक, निकासीकर्ता र आयातकर्ता समेतलाई यसका बारेमा जानकारी दिन आवश्यक छ । यसका लागि सरकारी निकाय, नेपाल सरकारका सार्वजनिक संस्थाहरू निजी क्षेत्रका व्यापारिक तथा औद्योगिक संघ संस्थाहरूमा यसको सूचना पर्यात मात्रामा पुऱ्याउन आवश्यक छ ताकि निकासीकर्ताले यसको पूरा लाभ हासिल गर्न सकुन् ।

२. चीन सरकारबाट प्रदान गरिएको शून्य भन्सार दरको सुविधा प्राप्त वस्तुहरूको सूचीमा सबै वस्तुका लागि समान भन्सार दर छैनन् । यसमा शून्य भन्सार देखि ३५ प्रतिशत सम्मका वस्तुहरू पर्ने देखिन्छ । यसर्थ यसका लागि अधिकतम लाभ हासिल हुनसक्ने र नेपालको निकासी सम्भाव्यता भएका वस्तुहरूको पहिचान गरी सो वस्तुको उत्पादन र निकासी गर्न सके तुलनात्मक रूपमा नेपाली वस्तुहरू चीनको बजारमा बढी प्रतिस्पर्धी हुन सक्ने देखिन्छ । यसर्थ यसका लागि त्यस्ता वस्तुहरूको पहिचान गर्न उपयुक्त देखिन्छ ।

३. चीन सरकारले प्रदान गरेको शून्य भन्सार सुविधाका वस्तुहरूलाई समूहगत रूपमा बर्गीकरण गरी सोही बमोजिम सम्बन्धित निकासीकर्ता, उत्पादकसामु उक्त सूचना लै जान आवश्यक छ । जस अनुसार कृषिजन्य वस्तुहरू, खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल वस्तुहरू जडिबुटी, हस्तकला, तयारी पोशाक, ऊनीका वस्तु, धातुका वस्तुहरू, खनिजजन्य वस्तुहरू, पेय पदार्थ, कस्मेटिक, खाद्य वस्तुहरू, निर्माणसामग्री आदि अन्तर्गत पर्ने विभिन्न वस्तुहरूको सूची र त्यसमा उपलब्ध हुने भन्सार दर सुविधा सहितको विस्तृत जानकारी सम्बन्धित वस्तुगत संगठनहरू, उत्पादक समूह तथा उद्योग र व्यापारिक समूहमा सूचना प्रणालीलाई प्रभावकारी तुल्याउन आवश्यक छ ।

४. नेपालको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा निकासीको प्रमुख अवरोध भनेको गैर भन्सार अवरोधहरू (Non Tariff Barriers) नै हो । यसका लागि चीन सरकारसँग प्राविधिक सहयोग

प्राप्त गरी नेपालका खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग, नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग, पशु क्वारेण्टाइन, वनस्पति क्वारेण्टाइन आदि निकायलाई स्तरोन्नति (Upgrade) गरी चीन सरकारको सम्बन्धित निकायसँग Mutual Recognition Agreement गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

५. नेपाली वस्तुको निर्यात प्रवर्द्धन गर्न राम्रो उपाय निजी क्षेत्रका व्यापारी, निकासीकर्ता, उद्योगीहरूबीच हुने नियमित भेटघाट तथा अन्तर्क्रिया (Meeting & Interaction) एउटा सशक्त र महत्वपूर्ण माध्यम हो । यसका लागि दुई देशबीच व्यापारिक प्रतिनिधिमण्डलको भ्रमणको नियमित आदान प्रदान र मेला प्रदर्शनीको आयोजना नै प्रभावकारी माध्यम हुन्, जसले नेपाली वस्तुको प्रत्यक्ष प्रचार प्रसार गरी निकासी प्रवर्द्धनमा ठोस योगदान पुऱ्याउन सक्छन् ।

नेपाल र चीनबीच व्यापार विस्तारको सम्भाव्यता उच्च छ। दुई देशबीचको सीमावर्ती क्षेत्रमा निर्माण भइरहेको र निर्माण हुन गइरहेको सडक, सुख्खा बन्दरगाह, गोदाम घर आदिले आगामी दिनहरूमा दुई देशबीचको आयात निर्यात अभिवृद्धिमा राम्रो सघाउ पुऱ्याउनेछ । उच्च आर्थिक वृद्धिका साथ निरन्तर विस्तार हुँदै गएको चिनिया बजार आगामी दिनमा नेपालको निकासी प्रवर्द्धनका दृष्टिले महत्वपूर्ण गन्तव्य हुने कुरामा कुनै शङ्का छैन ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू:

- Trade and Payment Agreement between Nepal and People's Republic of China, 22 November 1981.
- Agreement of Cooperation for Industrial Product Inspection between Nepal and People's Republic of China, 6 October 2005.
- Nepal Foreign Trade Statistics - 2012 Trade and Export Promotion Centre.
- Rules of Origin and Related Procedures on Goods Eligible for Duty Free Treatment of PR China.
- व्यापार र विकास पत्रिकाका विभिन्न अङ्कहरू

dfgj clwsf/ / gkfndf o; sf]sfofGjog

✍शम्भुराज रेग्मी

१. मानव अधिकारको परिभाषा र प्रकृति :

सामान्य अर्थमा मानवलाई मानव भएर बाँच्नका लागि अपरिहार्य ठानिएका अधिकारहरूलाई मानव अधिकार भनिन्छ । मानवलाई मर्यादित र सम्मानित भएर बाँच्न मद्दत पुऱ्याउने मानव समुदायमा अन्तरनिहित आधारभूत अधिकार र स्वतन्त्रता नै मानव अधिकार हुन् । यस्ता अधिकारहरूमा जीवन सुरक्षाको अधिकारदेखि शोषण विरुद्धको अधिकारसम्म पर्दछन् । मानव अधिकारले मानिसले मानिस भएर जन्मनासाथ पाएका वा प्रकृतिले मानव भएको कारणबाट प्रदान गरेको नैसर्गिक अधिकारहरूलाई बुझाउँदछ । यसैले मानव अधिकारलाई संवैधानिक तथा कानूनी अधिकारभन्दा व्यापक अर्थमा लिने गरिन्छ र मानव अधिकारलाई मानवजातिका प्राकृतिक, जन्मसिद्ध, नैसर्गिक तथा आधारभूत अधिकार भन्ने गरिन्छ । संविधान, कानून, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धिले त केवल त्यस्ता अधिकारहरूलाई संहिताकरण गर्ने, मान्यता दिने र संरक्षण वा प्रत्याभूति दिने कार्य गरेको भन्ने मानिन्छ । तर सबै मानव अधिकारहरू राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले संरक्षण, संवर्द्धन र उपचारको व्यवस्था नगरेसम्म स्वतः उपभोग गर्न सकिने हुँदैन । केवल यसले व्यक्तिलाई अधिकारको दावी गर्ने हक प्रदान गर्दछ भने सरकारलाई त्यसको पूरा गर्नुपर्ने दायित्व सिर्जना गर्दछ ।

मानवअधिकार व्यक्तिको प्रतिष्ठा र मर्यादासँग सम्बन्धित अविच्छिन्न, जन्मसिद्ध र नैसर्गिक अधिकार हुन् । यसलाई कुनै एक अधिकारभन्दा पनि अधिकारको समष्टिको रूपमा बुझ्नुपर्दछ । राष्ट्रियस्तरमा मानव अधिकार ऐन, २०५३ को दफा २(च) ले "मानव अधिकार भन्नाले व्यक्तिको जीवन स्वतन्त्रता, समानता र मर्यादासँग सम्बन्धित संविधान तथा अन्य प्रचलित कानूनद्वारा प्रदान गरिएका अधिकार तथा नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतामा निहित अधिकार सम्झनु पर्दछ" भनी परिभाषित गरेको छ भने अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सर्वप्रथम संयुक्त राष्ट्रसंघले Universal Declaration on Human Rights, 1948 जारी गरी पहिलोपटक मानवका अधिकारहरूलाई संहिताकरण गरेको छ । यसरी मानवको प्रतिष्ठा र मर्यादासँग जोडिएका नैसर्गिक अधिकारका रूपमा रहेका मानव अधिकारको प्रकृतिलाई निम्न अनुसार हेर्न सकिन्छ ।

मानव अधिकारको प्रकृति:

Universal Right:– विश्वव्यापी र सीमाविहीन अधिकार ।

✍ उपसचिव (कानून), वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार ।

Inherent Right:-	अस्तित्वसँग सम्बन्धित, अन्तरनिहित तथा जन्मसिद्ध अधिकार ।
Indivisible Right:-	अहरणीय वा वञ्चित गर्न नसकिने अधिकार
Inalienable Right:-	नैसर्गिक, प्रकृति प्रदत्त र खरीद गरेर पनि नपाइने अधिकार
Interrelated Right:-	अन्योन्याश्रित र अन्तरसम्बन्धित एउटाको हनन भए अन्यको पनि हनन हुनसक्ने र एउटा उपभोग हुँदै अर्को पनि हुने अधिकार ।

मानव अधिकारलाई प्राज्ञिक रूपले विभिन्न वर्गमा विभाजन गरेर अध्ययन गर्ने गरेको पनि पाइन्छ । यसरी हेर्दा कार्यान्वयन प्रकृतिको आधारमा Negetive & Positive rights को रूपमा पनि अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

पहिलो अधिकार अन्तर्गत नागरिक तथा राजनीतिक प्रकृतिका अधिकारहरू पर्दछन् । यसमा राज्यको अहस्तक्षेपकारी दायित्व अर्थात् नकारात्मक दायित्व (Negative Duty) रहने हुँदा यस्ता प्रकृतिका अधिकारका हकमा राज्यले केवल हस्तक्षेप नगर्ने नीति अख्तियार गरे पुग्छ । यस्ता अधिकारको उल्लंघन भएमा मात्र त्यसको प्रचलनका लागि हस्तक्षेप गर्ने कुरा आउँछ । जस्तो यातना विरुद्धको अधिकार, यसमा राज्यले अपमानजनक व्यवहार नगर्दा हुन्छ । यसबाट राज्यलाई कुनै ठूलो व्ययभार पर्दैन यस्ता अधिकारहरूलाई नकारात्मक (Negetive Right) भनिन्छ । दोस्रो अधिकार अन्तर्गत राज्यले ती अधिकारहरूको प्रत्याभूत गर्न योजना तथा कार्यक्रमहरू ल्याउन र स्रोत एवं साधन खर्चनु पर्ने हुन्छ । राज्यले यी अधिकारहरूलाई कानूनी मान्यता दिएर मात्र व्यक्तिले यी अधिकारको महसुस गर्न सक्दैन । यस्ता अधिकारहरू आर्थिक तथा सामाजिक अधिकारसँग सम्बन्धित हुन्छन् । यिनै अधिकारलाई सकारात्मक अधिकार (Positive Right) भनिन्छ। उदाहरणका लागि आधारभूत वा प्राथमिक स्वास्थ्य र शिक्षाको अधिकार यसको कार्यान्वयनका लागि राज्यको पूर्वाधार लगानी, योजना तथा कार्यक्रम चाहिन्छ। समाजवादी अवधारणाबाट शुरु गरिएका अधिकारको उपभोगका लागि राज्यको कल्याणकारी दायित्व अर्थात् सकारात्मक दायित्व रहेको हुन्छ । वितरणात्मक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित यस्ता अधिकारको प्रत्याभूतिका लागि राज्यको सहयोगी र सकारात्मक भूमिका आवश्यक पर्दछ । पहिलो पुस्ताका अधिकार अर्थात् नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारमध्ये पनि केही यस्ता अधिकार छन् जसको उपयोगमा राज्यको सहयोगी र सकारात्मक भूमिका आवश्यक पर्दछ । जस्तो सूचनाको हक, स्वच्छ सुनुवाइको हक आदिमा राज्यको निष्क्रिय भूमिकाबाट ती अधिकारको उपयोगमा भने सहयोग पुग्दैन ।

यसरी अधिकारको प्रकृतिको आधारमा मानव अधिकारलाई नकारात्मक अधिकार (Negative Rights), सकारात्मक अधिकार (Positive Rights), सामूहिक अधिकार (Collective Rights) र सामुदायिक अधिकार (Community Rights) का रूपमा वर्गीकरण गर्ने गरेको पाइन्छ भने क्रमशः प्रथम, दोस्रो र

तेस्रो पुस्ताका अधिकारको रूपमा मानव अधिकारलाई Karl Vasek ले सर्वप्रथम वर्गीकरण समेत गरेका थिए । तथापि मानव अधिकार ठूलो सानो तथा विभिन्न श्रेणीका नभई सवै अधिकार समान महत्वका हुँदा यिनलाई विभाजन गरेर हेर्न सकिँदैन भन्ने मान्यता पनि छ ।

२. मानव अधिकार, मौलिक अधिकार (संवैधानिक हक) र कानूनी अधिकार (नागरिक अधिकार)का बीच भिन्नता :

मानव अधिकार विश्वव्यापी प्रकृतिका राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा प्रत्याभूत गरिएका हुन्छन् । तापनि मानव अधिकार भनेको अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको विषय हो । यो विभिन्न समयमा राष्ट्रहरूबीच भएको सन्धि वा सम्झौताबाट तयार भएका अनुबन्ध वा घोषणाका रूपमा जारी गरिएको वा संयुक्त राष्ट्रसंघको तत्वावधानमा जारी गरिएको हुन्छ । यी जन्मसिद्ध वा अहरणीय हुने भएकोले सम्पूर्ण मानवको लागि प्रत्याभूत गरिएको हुन्छ। तसर्थ मानव अधिकारलाई व्यक्तिको विकासका लागि अपरिहार्य तथ्यको रूपमा स्वीकार गरी सबै राष्ट्रहरूलाई सम्मान र संरक्षणको लागि आह्वान गरिन्छ ।

मौलिक अधिकार सम्बन्धित देशको संविधानमा संरक्षित, व्यवस्थित र सुरक्षित गरिएका अधिकार हुन् । संविधान देशको मूल कानून (Fundamental Law of Land) हुने भएकोले संविधानद्वारा प्रदत्त एवं संरक्षित अधिकारहरूलाई सर्वश्रेष्ठ अधिकारको रूपमा मानिन्छ । यसैले यस्ता अधिकारहरूको उल्लंघनमा उपचारको व्यवस्था पनि संविधानले नै गरेको हुन्छ । मौलिक अधिकारका अन्तरवस्तु सम्बन्धित देशको धार्मिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आधारमा फरक फरक हुन सक्छन् । प्रायः सवै संविधानहरूमा व्यक्तिका मानवीय मूल्य मान्यतासँग सम्बन्धित आधारभूत अधिकार तथा नागरिक र राजनीतिक अधिकारहरूलाई भने आत्मसात गरेको पाइन्छ । मौलिक हकको उपचार राज्यका काम कारवाही (State Action) विरुद्ध लक्षित हुन्छन् । यस्ता अधिकारहरूलाई मौलिक हक एवं संवैधानिक अधिकार पनि भनिन्छ । तर अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका सवै मानव अधिकारहरूलाई भने मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था नगरिएको पनि हुनसक्छ ।

अधिकार त्यस्ता चाहना, हित, स्वार्थ वा दावी जुन कानूनद्वारा मान्य, संरक्षित र कार्यान्वयन हुन सक्ने हुन्छन् । अर्को शब्दमा अधिकारको सिर्जना हुन कानूनको अपरिहार्यता रहन्छ । सबै मानवीय इच्छा, चाहना एवं आवश्यकता अधिकार होइनन् । अतः सबै अधिकार मौलिक हक होइनन् तर सबै मौलिक हकहरू मानव अधिकार हुन् । लोककल्याणकारी राज्यको प्रमुख व्यवस्थाको रूपमा मौलिक हकलाई लिइन्छ । मौलिक हकलाई राज्यको मूल कानून संविधानमा नै प्रत्याभूति र उपचारको व्यवस्था गरी प्रचलनमा ल्याइने हुँदा यस्ता अधिकारलाई संवैधानिक हक समेत भन्ने गरिन्छ ।

कानूनी हक एवं नागरिक अधिकारको व्यवस्था राज्यको व्यवस्थापिकाद्वारा हुन्छ। कानूनी हकको संशोधन वा खारेजी पनि व्यवस्थापिकाबाट नै हुन्छ । कानूनी हकमा सामान्य कार्यविधि आकर्षित हुन्छ । यो

मौलिक अधिकारजस्तो जन्मनासाथ प्राप्त हुँदैन केही शर्त बन्देज पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । राज्यको संविधान अन्तर्गत बनेको कानूनद्वारा प्रदत्त हकलाई नागरिक अधिकारको रूपमा लिइन्छ । प्रजातन्त्र, कानूनी राज र नागरिक अधिकार एक अर्काका परिपूरक हुन् । कानूनी अधिकार कानूनद्वारा व्यवस्थित हुने र यस्ता नागरिक अधिकारको उल्लंघनमा पुनरावेदन वा जिल्ला अदालतमा गएर दावी गर्न सकिन्छ । व्यक्तिगत विकासका लागि न्यायिक निकाय जाने, रोजगारी गर्ने, व्यापार कारोवार गर्ने, निर्वाचनमा भाग लिनेजस्ता अधिकारहरू ऐन कानूनबाट प्रदान हुने सामान्य प्रकृतिका यस्ता अधिकारलाई नागरिक अधिकार भनिन्छ । सबै नागरिक अधिकारहरूले मानवअधिकारलाई समेट्दैनन् । नागरिक अधिकार राष्ट्रिय कानूनको र मानवअधिकार अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको विषय हुन् । यसरी सबै नागरिक अधिकार मानवअधिकार हुन् तर सबै मानवअधिकार नागरिक अधिकार होइनन् । नागरिक अधिकार आफ्ना नागरिकहरूका लागि राज्यहरूद्वारा प्रत्याभूत अधिकार हुन् ।

३ मानव अधिकारका आधारभूत सिद्धान्तहरू:

मानव अधिकारको प्रकृतिहरूलाई नै मानवअधिकारको आधारभूत सिद्धान्तको रूपमा लिइन्छ । यस्ता सिद्धान्तहरू निम्नानुसार छन् :-

- विश्वव्यापकता (Universality)
- अभेद्यता (Inalienability)
- विभाजन गर्न नसकिने (Indivisibility)
- अन्तरसम्बन्धित (Interrelatedness)
- न्याय, समानता, स्वतन्त्रता, सम्मान तथा मर्यादा, भेदभावरहिततालाई पनि मानव अधिकारको आधारभूत सिद्धान्तको रूपमा लिन सकिन्छ ।

४ मानव अधिकारका लागि भएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू:

अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा निम्न दस्तावेजहरूले मानव अधिकार कानूनको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् ।

- Magnacarta, 1215,
- Petition of Rights, 1628 (अधिकारपत्र),
- बन्दीप्रत्यक्षीकरण ऐन, १६४० र १६४९,

- Bill of Rights, 1689,
- अमेरिकी स्वतन्त्रताको घोषणापत्र, १७७६,
- मानवअधिकारको फ्रान्सेली घोषणापत्र, १७८९,
- संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्र, १९४५ र मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८,
- नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६ र आर्थिक सामाजिक, सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६ ।

निम्न सम्मेलनहरूले पनि मानवअधिकारको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निभाएका छन् ।

- भियना सम्मेलन, १८१५ :- यूरोपमा दास व्यापार रोक्न,
- ब्रसेल्स सम्मेलन १८९० :- दास व्यापार निषेध गर्न,
- बर्लिन सम्मेलन, १८८५ :- दास व्यापार प्रतिबन्ध
- हेग सम्मेलनहरू १८९९ र १९०७ :- युद्धको खतराबाट परेकाहरूलाई बचाउन ।

राष्ट्रसंघको स्थापना पश्चात सन् १९१४-१९१८ मा अल्पसंख्यकको अधिकार संरक्षणमा उल्लेखनीय विकास भयो भने राष्ट्रसंघको सदस्यता प्राप्तिको प्रमुख अधिकार समेत अल्पसंख्यकको अधिकार संरक्षण बन्यो । सन् १९२६ मा दासत्व उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि जारी भएको थियो । यी व्यवस्थाबाट समेत मानवअधिकारको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान मिल्यो ।

५ मानव अधिकारका आधारभूत पक्षहरू:

(१) घरेलु क्षेत्राधिकार (Domestic Jurisdiction):- आन्तरिक मामिलामा हस्तक्षेप नगर्ने (UN Charter) को धारा २(७) ।

(२) स्थानीय उपचारको समाप्ति (Exhaustion of Local Remedies):- अन्तर्राष्ट्रिय निकायमा जान राष्ट्रिय उपचारको समाप्ति हुनुपर्ने ।

(३) अधिकारको प्राथमिकता:- यस्तो प्राथमिकता विद्वान् Karl Vasek बाट तीन प्रकारमा वर्गीकृत भएकोमा हाल आएर चौथो पुस्ताको अधिकार समेत समावेश हुन पुगेको छ ।

(i) पहिलो पुस्ताको अधिकार (First Generation Rights):- ICCPR 1966 मा उल्लिखित नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार

(ii) दोस्रो पुस्ताको अधिकार (Second Generation Rights) : ICESCR, 1966 मा उल्लिखित आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार ।

(iii) तेस्रो पुस्ताको अधिकार (Third Generation Rights):- ऐक्यबद्धताको अधिकार Right to Peace, Right to Development, Right to Healthy Environment आदि ।

(iv) चौथो पुस्ताको अधिकार (Fourth Generation Rights):- समलिंगी विवाह गर्न पाउने अधिकार, मर्न पाउने अधिकार आदि ।

यी अधिकारहरूमध्ये केही अधिकार व्यक्ति स्वयंले एक्लै उपभोग गर्न सक्ने हुन्छ भने केही अधिकारहरूको उपयोग गर्न समूहको आवश्यकता पर्ने भएकोले समूह अधिकार (Group Rights) पनि भन्ने गरिन्छ । आत्मनिर्णयको अधिकार, सांस्कृतिक अधिकारहरू र विकाससम्बन्धी अधिकारहरू व्यक्ति एक्लोले उपयोग गर्न नसक्ने हुँदा समूहको आवश्यकता पर्दछ । सन् १९९३ मा भएको मानव अधिकारसम्बन्धी विश्व सम्मेलनले जारी गरेका भियना घोषणापत्र र कार्ययोजनाले मानव अधिकारलाई त्यसरी वर्गीकरण गर्न नहुने धारणा राख्दछन् ।

(४) आत्म निर्णयको अधिकार:-स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो हैसियत निर्धारण गर्न, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विकास गर्न यो अधिकार आवश्यक हुन्छ ।

६ विकास र मानव अधिकार:

विकास मानवकेन्द्रित हुनुपर्दछ । विकास अभेद्य अधिकार भएकोले यसलाई समग्र जनसंख्याको हित तथा आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक प्रक्रियाको रूपमा लिइन्छ । मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरू अविभाज्य एवं अन्तरसम्बन्धित भएकोले नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको संरक्षण कार्यान्वयनमा केन्द्रित हुन्छन् । यिनै कुरालाई ध्यानमा राखी सन् १९८६ मा विकासको अधिकारसम्बन्धी घोषणा जारी भयो । सन् १९९३ मा भियनामा भएको मानव अधिकारसम्बन्धी विश्व सम्मेलनले पनि राष्ट्रको विकासको अधिकारप्रति प्रतिबद्धता जनायो । यसरी राष्ट्रको विकास मानव समुदायको उन्नतिको लागि हुने भएकोले यसबाट मानव अधिकार प्रवर्द्धन हुने अनुमान गरिन्छ । विकास कार्यक्रम मानव समुदायको हितमा केन्द्रित हुनु पर्दछ ।

७. मानव अधिकारसम्बन्धी प्रमुख बिलहरू:

सन् १९४५ मा स्थापित संयुक्त राष्ट्रसंघको मुख्य उद्देश्य मौलिक स्वतन्त्रता एवं मानवअधिकारप्रतिको सम्मान र अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुरक्षा सुनिश्चित गर्नु भएकोले मानवअधिकारको सम्मान, प्रवर्द्धन एवं अनुगमन गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रणालीको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभाले पहिलो पटक सन् १९४८ को डिसेम्वर १० मा मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र जारी गऱ्यो । यो नै आधुनिक अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको संहिताबद्ध दस्तावेज थियो । शुरुमा यो मानव अधिकार तथा स्वतन्त्रता सूची प्रदान गर्ने नैतिक र राजनैतिक दस्तावेजको रूपमा रहेकोमा कालान्तरमा परम्परागत अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको एक भागको रूपमा स्थापित हुन पुगेको छ । प्रस्तुत घोषणापत्रको कार्यान्वयन गर्न सन् १९६६ मा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र र आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र गरी दुईवटा प्रतिज्ञापत्रहरू एवं एक इच्छाधीन आलेख पारित भएको हुँदा घोषणापत्रसहित यी प्रतिज्ञापत्रहरूको सामूहिक स्वरूपलाई International Bill of Human Rights भनेर भनिन्छ ।

८. मानव अधिकारसम्बन्धी प्रमुख संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिहरू र तिनको कार्यान्वयन:

(१) नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ (ICCPR) र यसका ऐच्छिक आलेखहरू, १९६६ र १९८९ प्रतिज्ञापत्रमा भएका व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयन गर्न १८ जना सदस्य रहेको मानव अधिकार समितिको व्यवस्था गरी तीन किसिमबाट अनुगमन हुने व्यवस्था धारा २८ मा गरिएको छ ।

- मानव अधिकारसम्बन्धी मुख्य दस्तावेज (Core documents) मा आवधिक प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्नेः- (प्रत्येक ५/५ वर्षमा)
- अन्तरराज्य सञ्चारः- समितिको सक्षमता स्वीकार गरेकोमा एउटा पक्षराज्यले अर्को पक्षराज्यलाई ध्यानाकर्षण गराउने ।
- व्यक्तिगत उजुरी सक्षमता स्वीकार गरेको अवस्थामा मात्र सन्धिको पक्ष राष्ट्र हुनुपर्ने, स्थानीय उपचारको समाप्ति हुनुपर्ने, उजुरी प्रक्रियालाई पक्ष राष्ट्रले स्वीकार गरेको हुनुपर्ने, परिवार, नातेदार जोसुकैले उजुरी दिनसक्ने ।

(२) आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र (ICESCR), १९६६

- संयुक्त राष्ट्रसंघीय आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्

- आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक समिति (१८ सदस्य):- एकमात्र कार्यान्वयन संयन्त्रको रूपमा ५-५ वर्षमा आवधिक प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने ।

(३) बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि (CPC) १९८९ र यसका दुईवटा स्वैच्छिक आलेखहरू, २०००

- बाल अधिकार समितिमा प्रत्येक ५-५ वर्षमा आवधिक प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने ।

(४) सबै प्रकारका जातीय भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (ICEARD) १९६५

- १८ जना सदस्य रहेको जातीय भेदभाव उन्मूलन समितिका तीन प्रकारका कार्यान्वयन संयन्त्रहरूमा आवधिक प्रतिवेदन २-२ वर्षमा दिनुपर्ने, अन्तर राज्य संयन्त्र र व्यक्तिगत उजुरी दिन पनि सकिने व्यवस्था छ ।

(५) यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार र सजाय विरुद्धको महासन्धि (CAT), १९८४

- आवधिक प्रतिवेदन यातना विरुद्धको समिति (१० सदस्य भएको) मा ४-४ वर्षमा पेश गर्नुपर्ने ।
- अन्तरराज्य सञ्चार (समितिको सक्षमता स्वीकार गरेकोमा मात्र)
- व्यक्तिगत उजुरी (समितिको सक्षमता स्वीकार गरेकोमा मात्र)

(६) महिलाविरुद्धका सबै प्रकारका भेदभावहरू उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि (CEDAW), १९७९ र आलेख, १९९९

- महिलाविरुद्धको भेदभाव उन्मूलन समिति:- प्रत्येक ४ वर्षमा पक्षराष्ट्रले आवधिक प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने र स्वैच्छिक आलेख लागू भएपछि घरेलु उपचारको समाप्तिमा व्यक्तिगत उजुरी दिन सकिने समेत व्यवस्था छ ।
- उल्लिखित व्यवस्थाका अतिरिक्त संयुक्त राष्ट्रसंघ वडापत्रले मानवका मौलिक तथा मानव अधिकारको सम्मान र संरक्षण गर्ने मानवअधिकार उच्च आयोगको व्यवस्था गरेको छ ।

९. मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको नेपालमा कार्यान्वयन:

वि.सं. २०१९ सालदेखि हालसम्म नेपालले २२ वटा मानव अधिकारसम्बन्धी महासन्धिहरूको अनुमोदन गरिसकेको छ। वि.सं.२०१२ पौष (सन् १९५५, डिसेम्वर १४) UN को सदस्य भएपछि मानव अधिकार संरक्षणको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व समेत वहन गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ। यस अवस्थामा नेपालले मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको कार्यान्वयन निम्न दुई तरिकाबाट गर्दै आएको छ।

(१) संविधान र ऐन कानून अन्तर्गतका नागरिक अधिकारलाई नै मानव अधिकार मानेर कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था।

(२) मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूमध्ये पक्ष भई सहमति जनाएका सन्धिमा उल्लिखित संयन्त्रको माध्यमबाट कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था।

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार (ICCPR) को Optional Protocol लगायत नेपाल पक्ष भएका कतिपय मानवअधिकारसम्बन्धी महासन्धिहरूले नेपालका नागरिकहरूलाई पनि सन्धि अन्तर्गतको मानव अधिकार समितिमा सोझै उजुरी दिने अधिकार दिएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको व्यवस्थाहरू कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा पक्षराष्ट्रहरूका मूलतः दुई सिद्धान्त (दृष्टिकोण) छन्।

(क) एकत्ववादी सिद्धान्त (Monism Theory): यस सिद्धान्तका अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको अनुमोदन प्रक्रिया पूरा भएपछि स्वतः राष्ट्रिय कानूनमा स्थानान्तरण भएको मानिन्छ। राष्ट्रियस्तरमा छुट्टै कानून बनाई रहन पर्दैन। उदाहरणका लागि अमेरिका। यस सिद्धान्तलाई Transformation Theory पनि भनिन्छ। यस सिद्धान्तमा अन्तर ाष्ट्रिय कानून र राष्ट्रिय कानूनबाट एउटै कानून प्रणाली बन्दछ।

(ख) द्वैधवादी सिद्धान्त (Dualist Theory): यस अवधारणामा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको पक्ष बन्नासाथ त्यो राष्ट्रिय कानूनसरह लागू हुन सक्दैन। यसका अनुसार राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय कानून बेग्लै कानून प्रणाली हुन्। राष्ट्रिय कानून सर्वोच्च हुन्छ। छुट्टै कानून बनाई सन्धि महासन्धिका व्यवस्थाहरू लागू नगरेसम्म ती प्रावधानहरू स्वतः आन्तरिक कानूनका अंग मानिँदैनन्। अदालतले त्यो अवस्थामा मात्र अन्तर्राष्ट्रिय कानून लागू गर्न सक्दछ जव त्यसलाई राष्ट्रिय कानूनमा कानून बनाएर समायोजन वा समाहित गरिन्छ। त्यसैले यसलाई Incorporation Theory पनि भनिन्छ। यस सिद्धान्त प्रचलनमा रहेका देशहरूमा भारत, जर्मनी, बेलायत छन्। संयुक्त अधिराज्य (बेलायत) ले मानव अधिकार सम्बन्धी यूरोपेली महासन्धिलाई आफ्नो देशमा लागू गर्न बेग्लै मानव अधिकारसम्बन्धी ऐन, १९९८ बनाई उक्त ऐनका व्यवस्थाहरू २ अक्टोवर २००० देखि लागू गरेको थियो।

हाम्रो देश नेपालमा दुवै सिद्धान्तलाई एकैसाथ साखेर (मिसाएर) हेर्ने सिद्धान्त अपनाइएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ र सन्धि ऐन २०४७ को दफा ९ नेपालमा मानव अधिकार कार्यान्वयनका प्रमुख दस्तावेज हुन् । ऐनको दफा ९(१) मा नेपाल सरकार पक्ष भएका कुनै सन्धिको कुरा प्रचलित कानूनसँग बाझिएमा सो सन्धिको प्रयोजनका लागि बाझिएको हदसम्म प्रचलित कानून अमान्य हुनेछ र तत्सम्बन्धमा सन्धिको व्यवस्था नेपाल कानून सरह लागू हुने व्यवस्था छ । यो व्यवस्था अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको Monism Theory निकट रहेको छ । दफा ९ को उपदफा (२) मा संसदबाट स्वीकृति नपाएको तर नेपालपक्ष भएको कुनै सन्धिबाट नेपाल सरकारउपर कुनै थप दायित्व वा भार पर्न जाने र त्यसको कार्यान्वयनको लागि कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने रहेछ भने त्यस्तो सन्धि कार्यान्वयनको लागि सरकारले यथासम्भव चाँडो कानून बनाउने कारवाही चलाउनु पर्दछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। यसका साथै कतिपय अवस्थामा हाम्रो सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट महासन्धिको व्याख्या गरी निर्णयको आधार बनाएको अवस्था पनि छ। यसबाट हाम्रो कानून प्रणाली USA को जस्तो Monism अनुरूप नभई Midway Approach तिर गएको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

९.१ नेपालमा मानवअधिकार कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्रहरू:

मौलिक हकको रूपमा नेपाल सरकार वैधानिक कानून २००४, नेपालको अन्तरिम शासन विधान २००७ ले राज्यका निर्देशक सिद्धान्त अन्तर्गत केही अधिकारको घोषणा, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ र नेपालको संविधान, २०१९ ले मौलिक हकको व्यवस्था गरेको भएपनि नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले भने मौलिक हकको प्रत्याभूतिमा निकै ठूलो फड्को मारेको देखिन्छ । उक्त संविधानले समानताको हकअन्तर्गत महिला, बालबालिका, वृद्ध अशक्त तथा आर्थिक सामाजिक रूपमा पिछडिएको वर्गको हितका निमित्त विशेष व्यवस्था गर्न सकिने गरी सकारात्मक विभेदको अवधारणालाई समेत आत्मसात गरेको थियो । यस संविधानले समानताको हक, स्वतन्त्रताको हक, फौज्दारी न्यायसम्बन्धी हक, प्रेस तथा छापाखानासम्बन्धी हक, सूचनाको हक, यातना विरुद्धको हक, गोपनियताको हक, सम्पत्तिसम्बन्धी हक, धर्मसम्बन्धी हक, देशनिकाला विरुद्धको हक, शिक्षासम्बन्धी हकलगायत संवैधानिक हकसमेत प्रदान गरेको र धारा ८८(१) र (२) मा न्यायिक पुनरावलोकन र सार्वजनिक विषयमा जोसुकैले सम्मानित सर्वोच्च अदालत प्रवेश गर्न सक्ने मार्ग प्रशस्त गरेको थियो । वर्तमान समयमा मानवअधिकार कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्रहरू मूलत कानूनी संयन्त्र र संस्थागत संयन्त्रहरू निम्न अनुसार रहेका छन् ।

९.१.१ कानूनी संयन्त्र:

(१) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३:

माथि उल्लिखित २०४७ को संविधानले प्रत्याभूत गरेका हकहरूका अतिरिक्त थपमा वातावरण र स्वास्थ्य सम्बन्धी हक, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी

हक, महिलाका हक, सामाजिक न्यायसम्बन्धी हक, छुवाछुत विरुद्धको हक र श्रमसम्बन्धी हकहरूको व्यवस्था गरी धारा १०७ मा उपचारको लागि सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा जानसक्ने प्रावधानको साथै राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूमा केन्द्रीकृत र एकात्मक ढाँचाको राज्य संरचनाको अन्त्य गरी समावेशी, लोकतान्त्रिक र अग्रगामी पुनसंरचना गर्ने उल्लेख छ। यसका अतिरिक्त धारा १३१ र १३२ मा प्रथम पटक राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको संवैधानिक व्यवस्था गरी मानव अधिकारको सम्मान संरक्षण र संवर्द्धन एवं त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि निश्चित काम कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरेको छ।

(२) **नागरिक अधिकार ऐन, २०१२:**

यसले नागरिकका अधिकारहरूको व्यवस्था गरी उक्त अधिकारहरूको कार्यान्वयनका लागि पुनरावेदन अदालतमा उपचारमा जान सकिने व्यवस्था गरेको छ।

(३) **राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६३:**

मानव अधिकारको परिभाषा, वि.सं. २०५७ मा उक्त ऐन अन्तर्गत संरचनात्मक व्यवस्था भएको र मानव अधिकार हननमा क्षतिपूर्तिको लागि निवेदन दिन सकिने व्यवस्था।

(४) **यातना क्षतिपूर्ति सम्बन्धी ऐन, २०५३:**

यसले यातना पीडितलाई एकलाखसम्म क्षतिपूर्ति भराइने र उपचार सम्बन्धित जिल्ला अदालतबाट प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ।

(५) **बालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८:**

यसले बालबालिकालाई नाम, जन्मदर्ता लगायत पहिचानको हक र संघ संगठन खोल्ने स्वतन्त्रता समेत प्रदान गरी छुट्टै बाल न्यायप्रणालीको स्थापना गरेको छ।

(६) **श्रम ऐन, २०४८:**

यसले श्रमिकका हक अधिकारको व्यवस्था गरी श्रम अदालत वा श्रम कार्यालयबाट उपचार प्राप्त हुने व्यवस्था गरेको छ।

(७) **कानूनी सहायतासम्बन्धी ऐन, २०५४:**
कानूनी प्रतिनिधित्व गराउन नसक्ने पक्षको लागि कानूनी सहायताको व्यवस्था गरेको छ ।

(८) **सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४:**
यसले सूचनाको हकलाई प्रचलनमा ल्याउन केही महत्वपूर्ण कानूनी व्यवस्थाहरू गरेको छ । खासगरी सूचनाको हकको कार्यान्वयन संयन्त्र बनाएको छ । संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाका अतिरिक्त मुलुकी ऐन अ.व. १० नं., मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६८, मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८, ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ लगायत अन्य विधायिकी ऐनहरू र नियमावलीहरू तर्जुमा भई मानवअधिकार संरक्षण र संवर्द्धनका कार्यहरू भएका छन् । यसरी कानूनी उपचारको व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन र मानवअधिकार उल्लंघनमा दवावमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न निम्न निकायहरू समेत रहेका छन् ।

९.१.२ संरचनात्मक व्यवस्थाहरू:

(क) मानव अधिकार तथा जनसरोकार समिति (ने.वा.ए. केन्द्रीय कार्यालय)

(ख) राष्ट्रिय दलित आयोग

(ग) राष्ट्रिय महिला आयोग

(घ) राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, पाँच क्षेत्रीय र तीन उपक्षेत्रीय कार्यालय

(ङ) मानव अधिकारसम्बन्धी संसदीय समिति

(च) त्रि.वि.वि.मानव अधिकार केन्द्र, कानून संकाय

(छ) सेना तथा प्रहरीमा मानवअधिकार सेलको व्यवस्था

(ज) जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान

(झ) केन्द्रीय महिला कानूनी सहायता समिति

(ञ) मानवअधिकार, महिला अधिकार, बाल अधिकार, श्रमिक अधिकार, दलित अधिकारसम्बन्धी अन्य समितिहरू

(ट) महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

(ठ) सर्वोच्च अदालत र मातहत अदालतहरू

नागरिकहरूको हक अधिकार संरक्षण र संवर्द्धनका लागि नेपाल सरकारले त्रिवर्षीय मानव अधिकार राष्ट्रिय कार्य योजना (२०६७-२०७०) सार्वजनिक गरेको छ । भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि संसद्‌बाट पारित भएको छ । प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्‌को कार्यालय लगायत अन्य सरकारी निकायहरू, अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरू समेत मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनमा क्रियाशील रहेका छन् ।

त्रिवर्षीय योजना (२०६७।६८-२०६९।७०) ले मानव अधिकार आयोगको सिफारिशलाई कार्यान्वयनमा ल्याउने, मानव अधिकार हननमा उचित उपचार, क्षतिपूर्ति र मानव अधिकार हनन गर्नेलाई दण्डित गर्ने नीति अख्तियार गरेको छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दाहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिका व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयन गर्दै मानव अधिकारको व्याख्या मार्फत नागरिक अधिकारमा नयाँ विधिशास्त्रको विकास गरेको छ । यसै सिलसिलामा **रिना बज्राचार्यसमेत विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालय**को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशसम्बन्धी मुद्दामा मानव अधिकारसम्बन्धी सन्धिलाई सामान्य कानूनभन्दा माथिल्लो श्रेणीमा राखेको छ । **तिलोत्तम पौडेल विरुद्ध गृह मन्त्रालय** भएको रिट निवेदनमा बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको धारा १५(१) ले दिएको बालबालिकाहरूको संगठन खोल्ने स्वतन्त्रता र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारसम्बन्धी व्यवस्थाको व्याख्या गर्दै प्रचलित कानून र सन्धि बाझिएमा सन्धिको प्रावधानअनुसार हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने **राजाराम ढकालविरुद्ध प्रधानमन्त्रीको कार्यालय समेत भएको** मुद्दामा जेनेभा महासन्धिको कार्यान्वयनको लागि कानून बनाउन निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको छ । यसरी सर्वोच्च अदालतले बन्दीको अधिकार लैङ्गिक सवाल, महिलाको अधिकार, तेस्रो लिङ्गीको अधिकार, बालबालिको अधिकार, श्रमिकका अधिकारलगायत विविध मानव अधिकारका सवालमा राष्ट्रिय कानूनको अभावमा समेत सन्धिको व्यवस्थाअनुसार व्याख्या गरी नागरिकको अधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ ।

१०. **नेपालमा मानवअधिकारको समस्या तथा चुनौती:**

(१) दण्डहीनताको संस्कृति बढेर गएको,

(२) राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले गरेका नीतिगत निर्णयहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेको ।

(३) सार्वजनिक पदाधिकारीहरूमा जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वको अभाव

(४) सूचनाको पारदर्शिता कायम हुन नसकेको,

(५) शान्ति सुरक्षाको अवस्था कमजोर रहेको,

(६) सर्वव्यापी गरीबी विद्यमान रहेको,

(७) गैरकानूनी र अनैतिक व्यवहारलाई सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास भएको

(८) सम्मानित अदालतका निर्णयहरू समेत प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेको ।

(९) मानव अधिकार हनन गर्नेलाई दण्डभन्दा प्रोत्साहन हुने वातावरण बढ्दै गएको ।

११ **समाधानका उपायहरू:**

(१) सबै निकायका काम कारवाही, संविधान र कानूनको सर्वोच्चताप्रति समर्पित हुनुपर्ने ।

(२) राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको निर्णय एवं सिफारिश कार्यान्वयन नगर्नेलाई दण्डित गर्नुपर्ने ।

(३) मानव अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने राज्यका निकायहरूका पदाधिकारीहरूको काम कारवाहीलाई कार्य सम्पादनसँग आबद्ध गरी वृत्ति विकासमा सूचकांक मापन गर्ने ।

(४) राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई अनुसन्धान तहकिकात र अभियोजन गर्ने निकायको रूपमा विकास गर्ने ।

(५) अदालतको निर्णय कार्यान्वयन संयन्त्र प्रभावकारी बनाउने ।

(६) मानव अधिकारसम्बन्धी कानून तर्जुमा र कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने ।

(७) अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायको संरक्षण विकास र सशक्तीकरणमा जोड दिने ।

(८) शिक्षाको पाठ्यक्रममा मानव अधिकारसम्बन्धी विषय समावेश गर्ने ।

१२. **निष्कर्ष:**

मानव अधिकारको प्रत्याभूति गर्न राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय तहमा कानून, सन्धि सम्झौताहरू र प्रभावकारी संयन्त्रको समेत विकास गरिएको भए पनि मानव बेपत्ता पार्ने, मानव बेचबिखन,

अपहरण गर्ने र मानव अधिकार उल्लंघन गर्नेलाई कारवाहीको दायरामा ल्याउन सकिएको अवस्था छैन । दण्डहीनता यत्रतत्र व्याप्त छ । वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान र प्रचलित नेपाल कानूनले मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रले व्यवस्था गरेका सबै किसिमका मानव अधिकारलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूति दिएको र सो को संरक्षणको लागि सर्वोच्च अदालतलाई न्यायिक पुनरावलोकन र सार्वजनिक हितमा जोसुकैले दिएको निवेदनको निर्णय दिनसक्ने अधिकार प्रदान गरिएअनुसार सर्वोच्च अदालतबाट निकै अग्रगामी फैसलाहरू भएका छन् । आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको सूची मौलिक हकमा समावेश गर्ने सम्बन्धमा प्रगति भएको छ । वर्तमान संविधानको धारा ३२ मा भएको संवैधानिक उपचारको हक कार्यान्वयनमा मौलिक हकसम्बन्धी विभिन्न धाराहरूमा भएका "कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम" भन्ने प्रावधानले सीमितता प्रदान गरेको हुँदा तत् तत् विषयमा प्रभावकारी कानूनको व्यवस्था र मानव अधिकारको सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास गर्नुपर्ने आजको मुख्य चुनौतीका रूपमा रहेको छ । द्वन्द्वपछिको पुनर्निर्माण र विकासका लागि सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग र बेपत्ता नागरिकहरूको पहिचान र खोजी गर्न बेपत्ता छानवीन आयोग समेत बनाई दण्डहीनताको अन्त्य गर्दै सहमति र सहकार्यको संस्कृतिको विकास गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सामग्री :

- राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान (२०६६), **मानव अधिकारसम्बन्धी स्रोत सामग्री**, फर्म्याट प्रिन्टिङ प्रेस प्रा.लि, काठमाडौं
- विष्णु सुवेदी (२०६५), **प्रशासन, व्यवस्थापन र समावेशी लोकतन्त्रका आधारहरू**, पैरवी प्रकाशन, काठमाडौं
- ढुण्डीप्रसाद निरौला (२०६३), **प्रशासन सञ्चालनका नवीनतम मान्यता**हरू, सोपान मासिक प्रकाशन, काठमाडौं
- कृष्णबहादुर राउत (२०६८), **प्रशासन, व्यवस्थापन र विकास** आशिष वुक्स हाउस प्रा.लि., काठमाडौं
- डा. गोपाल शर्मा (२०५७), **अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार**, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, काठमाडौं
- संयुक्त राष्ट्रसंघ (२००३), **संयुक्त राष्ट्रसंघ आधारभूत तथ्यहरू**, यू.एन.ओ. जन सूचना विभाग

- माधव पौडेल (२०५३), **सार्वजनिक अन्तर्राष्ट्रिय कानून,** पैरवी प्रकाशन, काठमाडौं

- डा. शंकरकुमार श्रेष्ठ (२०६५), **सार्वजनिक क्षेत्रको बहुआयामिक पक्षहरू (मानव अधिकारको पुनर्परिभाषीकरण)**, CEMID, नेपाल

- **आर्थिक सर्वेक्षण**, आ.व. २०६६।६७ र २०६८।६९, नेपाल सरकार

- **त्रिवर्षीय योजना (२०६७।६८-२०६९।७०)**, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग

- नृपध्वज निरौला समेत (सम्पादन समूह) (२०६५), **लोकतान्त्रिक संविधानका आधारहरू,** सारथी काठमाडौं, नेपाल

- Dr. Hari Bansh Tripathi **(2002), Fundamental Rights & Judicial Riview in Nepal,** Pairabi Prakashan, Kathmandu

- Surya Prasad Dhungel & other **(1998), Commentary on the Nepalese Constitution,** Delf, Kathmandu

- Sachadeva & Gupta (2005), **A Simple Study of International Law,** Ajanta Prakashan, Delhi

- **नेपाल कानून पत्रिका** (विभिन्न अंकहरू), सर्वोच्च अदालत, नेपाल ।

मन्त्रालय गतिविधिहरूः-

१. नेपाल-चीन सीमाक्षेत्रमा सुख्खा बन्दरगाहको निर्माण प्रारम्भ

मित्रराष्ट्र चीन सरकारको सहयोगमा नेपाल-चीन सीमाक्षेत्रको तातोपानी भन्सार नाकासमीप लार्चामा चीन सरकारको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा आधुनिक सुख्खा बन्दरगाह (Container Frontier Station) को निर्माण कार्य प्रारम्भ भएको छ। यस सुख्खा बन्दरगाहको शिलान्यास २०६९।९।५ गते वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका सचिव श्री लालमणि जोशी र चिनिया सरकारका तर्फबाट नेपालका लागि चिनिया राजदूत महामहिम याङ्ग हौलानले संयुक्त रूपमा गर्नुभएको थियो। यस सुख्खा बन्दरगाह ४.२ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको छ। यसमा एकै पटक १८२ वटा मालवाहक गाडीहरु (कारहरु समेत गरी) पार्किङ्ग गर्नसक्ने सुविधा उपलब्ध हुनेछ। यस सुख्खा बन्दरगाहको निर्माणपछि चीनतर्फबाट आएका मालवाहक गाडीहरूको जाँचपास लगायत सम्पूर्ण परीक्षण यस सुख्खा बन्दरगाहमा हुनेछ। यसका साथै चीनमा हुने निकासीको लागि पनि सबै भन्सार जाँच प्रक्रिया यहाँबाट नै सम्पन्न गरी मालवस्तु चीनतर्फ पठाइनेछ। यस व्यवस्थाले हाल नेपाल-चीन सीमा नाकामा भइरहेको साँघुरोपना (Congestion) तथा जाँचपास प्रक्रियामा हुने ढिलासुस्ती जस्ता समस्याको अन्त्य हुनेछ। यस परियोजनाअन्तर्गत लार्चा सुख्खा बन्दरगाहदेखि नेपाल-चीन सीमाक्षेत्रको मितेरी पुलसम्मको सडक मार्गको समेत विस्तार गरिने कार्यक्रम रहेको छ। यस सुख्खा बन्दरगाहको निर्माण कार्य आगामी २६ महिनाभित्रमा सम्पन्न हुने लक्ष्य राखिएको छ।

२. नेपाल-भारतबीच पारवहन सन्धिको नवीकरण

नेपाल र भारतबीच सन् २००६ मा सम्पन्न पारवहन सन्धिको समयावधि यही सन् २०१३ को जनवरी ४ सम्म कायम रहेकोमा सन्धिको Article XI को प्रावधानअनुसार आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी उक्त मौजुदा सन्धि सन् २०२० को जनवरी ४ सम्मका लागि नवीकरण गरिएको छ। उक्त पारवहन सन्धिको म्याद नवीकरणका लागि कूटनैतिक निकाय मार्फत Letter of Exchange आदान प्रदान गरी कार्य सम्पन्न गरिएको थियो। उक्त Letter of Exchange मा नेपालका तर्फवाट वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका सचिव श्री लालमणि जोशीले र भारतका तर्फबाट भारत सरकारको वाणिज्य तथा उद्योग मन्त्रालयका सचिव श्री एस.आर.रावले हस्ताक्षर गर्नुभएको थियो।

३. राष्ट्रिय व्यापार तथा यातायात सहजीकरण समिति गठन

नेपालको आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रवर्द्धनका लागि समन्वयात्मक ढङ्गमा कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याउन, व्यापार तथा पारवहन सहजीकरणको क्षेत्रमा अन्तर-सरकारी निकायहरूबीच

समन्वय सुदृढ गर्न, अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्था र विकासका सहयात्रीबाट प्राप्त हुने व्यापार सहयोगसम्बन्धी आयोजना कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न लगायतका कार्यका लागि वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका सचिवज्यूको अध्यक्षतामा एक "राष्ट्रिय व्यापार तथा यातायात सहजीकरण समिति (National Trade and Transport Facilitation Committee)" गठन गरिएको छ । नेपाल सरकार (सम्माननीय प्रधानमन्त्री एवं वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रिस्तर) को मिति २०६९।६।२९ को निर्णयानुसार गठित उक्त समितिमा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका निर्यात प्रवर्द्धन, व्यापार तथा पारवहन महाशाखा र योजना तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहयोग महाशाखाका सह सचिवहरू, अर्थ, उद्योग, भौतिक योजना, निर्माण तथा यातायात, कृषि विकास र शहरी विकास मन्त्रालयका सम्बन्धित क्षेत्र हेर्नुहुने सहसचिव सदस्यको रूपमा तोकिनुभएको छ । समितिमा भन्सार विभाग, नेपाल राष्ट्र बैङ्क, व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र, नेपाल इण्टरमोडल यातायात विकास समिति, नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेडका उच्चस्तरीय प्रतिनिधिहरूलाई समेत सदस्यमा समावेश गरिएको छ । व्यापार सहजीकरण कार्य सरकारी तथा निजी क्षेत्रको संयुक्त प्रयासबाट सम्पन्न हुने कुरालाई मध्यनजर गरी यस समितिमा निजी क्षेत्रको छाता संगठन नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, नेपाल उद्योग परिसंघ, नेपाल चेम्बर अफ कमर्स र नेपाल फ्रेट फरवार्ड्स एसोसिएसनका अध्यक्ष पदेन सदस्य रहने व्यवस्था गरिएको छ । समितिको मुख्य कार्यहरूमा व्यापार तथा पारवहन क्षेत्रलाई सरल, सहज बनाई नेपालको वैदेशिक व्यापारलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्रबीच समन्वय गर्ने, व्यापार तथा पारवहनका क्षेत्रमा चाल्नुपर्ने नीतिगत तथा प्रक्रियागत सुधारका विषयमा समसामयिक रूपले मार्गदर्शन प्रदान गर्ने, सुख्खा बन्दरगाह, कन्टेनर फ्रेट स्टेसन, गोदाम, सडकमार्ग जस्ता व्यापार पूर्वाधारहरूको विकासका लागि पहलकदमी लिने र व्यापार सहजीकरणको क्षेत्रमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा द्विपक्षीय सहयोगलाई समन्वयात्मक र प्रभावकारी ढङ्गले परिचालन गर्ने आदि छन् ।

४. विश्व व्यापार सङ्गठनका अतिकम विकसित सदस्य राष्ट्रहरूको परामर्शदात्री समूहको संयोजकमा नेपालको चयन र अतिकम विकसित राष्ट्रको व्यापार सरोकारका विषयमा राष्ट्रिय गोष्ठी

सन् २०१२ को डिसेम्बर १४ देखि नेपाल विश्व व्यापार सङ्गठनका अतिकम विकसित सदस्य देशहरूको परामर्शदात्री समूह (LDCs Consultative Group) को संयोजकमा छनौट भएको छ । क्यारेबियन क्षेत्रको अतिकम विकसित राष्ट्र हाइटीबाट संयोजकत्व हस्तान्तरणसँगै नेपालले आगामी करिब १ वर्षका लागि यस समूहको संयोजकको हैसियतमा काम गर्नुपर्नेछ । संयोजकत्व हस्तान्तरणसँगै अब विश्व व्यापार सङ्गठनलगायत व्यापारसम्बद्ध विभिन्न फोरमहरूमा अतिकम विकसित राष्ट्रका व्यापार सरोकारका विषयहरूलाई उठाउने जिम्मेवारी नेपालको काँधमा आएको छ ।

नेपाललाई संयोजकत्व हस्तान्तरण भएको सन्दर्भमा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय र विश्व व्यापार सङ्गठनको संयुक्त तत्त्वावधानमा यही २०६९ माघ २ र ३ गते (16-17 Jan. 2013) काठमाडौंमा एक राष्ट्रियस्तरको दुई दिवसीय गोष्ठीको आयोजना गरियो । गोष्ठीमा विश्व व्यापार सङ्गठनका प्रतिनिधिहरू, नेपाल सरकारका वाणिज्य क्षेत्रसम्बद्ध विभिन्न मन्त्रालय, निकाय तथा विभागका वरिष्ठ प्रतिनिधिहरू र वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका वरिष्ठ कर्मचारीहरू गरी करिब ३५ जनाको सहभागिता रहेको थियो । गोष्ठीमा मुख्यतः नेपालले विश्व व्यापार सङ्गठनमा अतिकम विकसित सदस्य देशहरूको समूहको नेतृत्व गर्न गइरहेको सन्दर्भमा आगामी दिनमा खेल्नुपर्ने भूमिकाका सम्बन्धमा केन्द्रित भएर सहभागीहरूबीच विस्तृत छलफल तथा अन्तर्क्रिया भएको थियो । गोष्ठीमा विश्व व्यापार सङ्गठनबाट सहभागी हुन आउनुभएका प्रतिनिधिहरूले सङ्गठनमा विचाराधीन अतिकम विकसित राष्ट्रहरूसम्बद्ध व्यापारका खासखास मुद्दाहरूबारेमा सहभागीहरूलाई विस्तारमा जानकारी प्रदान गर्नुभएको थियो । गोष्ठीमा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको तर्फबाट उपसचिव मनोजकुमार आचार्यले नेपालले आगामी दिनमा संयोजकको हैसियतमा अतिकम विकसित सदस्य देशहरूको व्यापार सरोकारका विषयहरूलाई के कसरी अगाडि बढाउन उपयुक्त हुन्छ र यसको लागि मन्त्रालयको तर्फबाट के कस्तो तयारी अगाडि बढाइएको छ भन्ने बारेमा एक संक्षिप्त कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । गोष्ठीको उद्घाटन वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका सचिव श्री लालमणि जोशीले गर्नुभएको थियो भने गोष्ठीको समापन मन्त्रालयका योजना तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहयोग महाशाखाका सह-सचिव श्री तोयनारायण ज्ञवालीको प्रमुख आतिथ्यमा सम्पन्न भएको थियो । गोष्ठीमार्फत एकातिर सम्बद्ध सबै सरोकारवालाहरूबीचमा अतिकम विकसित राष्ट्रका व्यापार सरोकारका विषयहरूमा आवश्यक सूचना सम्प्रेषण हुनुका साथै अर्कातिर नेपालले आगामी दिनमा संयोजकको हैसियतमा खेल्नुपर्ने भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धमा सहभागीहरूबाट राम्रो सुझाव प्राप्त हुन आएको थियो ।

५. व्यापार नीति विश्लेषण संयन्त्रको स्थापना

वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको मिति २०६९।१।२१ को निर्णयानुसार मन्त्रालयमा एक व्यापार नीति विश्लेषण संयन्त्र (Trade Policy Analytical Wing) स्थापना गर्ने व्यवस्था भएबमोजिम यही २०६९ मंसिर १ (१६ नोभेम्बर, २०१२) देखि “व्यापार नीति विश्लेषण एकाइ” स्थापना भई सञ्चालनमा आएको छ । वाणिज्य नीति, २०६५ तथा नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० ले सिफारिश गरेबमोजिम मन्त्रालयलाई द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय स्तरमा हुने व्यापार सम्झौता वार्ताका लागि आवश्यक पर्ने सूचना तथा तथ्याङ्कहरू उपलब्ध गराउने, व्यापारसम्बद्ध नीति तथा रणनीतिहरू तर्जुमा तथा परिमार्जनका लागि नीतिगत पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने तथा नेपालको वैदेशिक व्यापारको प्रवृत्तिको निरन्तर अध्ययन विश्लेषण गरी अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारबाट अधिकतम लाभ लिन चाल्नुपर्ने कदमहरू बारे ठोस

सुझाव उपलब्ध गराउने समेतका प्रयोजनका लागि उक्त एकाइ स्थापना भएको हो । एकाइले वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको अनुसन्धान एकाइको रूपमा नेपालको आयात-निर्यातसम्बन्धी तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण तथा प्रशोधन गरी प्रमुख निर्यात सम्भावना भएका वस्तु तथा बजारको अध्ययन तथा पहिचान गरी मन्त्रालयलाई व्यापारसम्बन्धी उपयोगी नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग उपलब्ध गराउने अपेक्षा लिइएको छ । हाल एक जना टिम लिडरबाट कार्य प्रारम्भ गरिएको यो एकाइलाई क्रमशः विस्तार गर्दै भविष्यमा सुदृढ र गतिशील एकाइको रूपमा विकास गर्ने सोच मन्त्रालयले लिएको छ । सो एकाइ स्थापना गर्न हाल अमेरिकी सहयोग संस्था USAID अन्तर्गतको NEAT परियोजनाबाट आवश्यक सहयोग उपलब्ध भएको छ ।

६. पश्मिना तथा जडिबुटी परियोजना स्वीकृतिको चरणमा

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० ले पहिचान गरेका निर्यातयोग्य वस्तु तथा सेवाहरूको विकास र प्रवर्द्धनका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै जाने सन्दर्भमा पश्मिना र औषधीयुक्त तथा सुगन्धित वनस्पति (MAPs) को विकासको लागि २ वटा परियोजना प्रस्तावहरू तयार गरी आवश्यक बजेटको व्यवस्थाका लागि Enhanced Integrated Framework (EIF) Secretariat, Geneva मा औपचारिक अनुरोध गरी पठाइएको छ । यसमा पश्मिना परियोजनाको कुल लागत करिब २० लाख अमेरिकी डलर र जडिबुटी परियोजनाको कुल लागत करिब ३३ लाख युरो रहेको छ । सन् २०१३ को पहिलो चौमासिकभित्रैबाट कार्यान्वयनमा आउने लक्ष्य राखिएका उक्त दुवै परियोजनाको अवधि ३ वर्षको रहेको छ । यिनमा पश्मिना परियोजना अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार केन्द्र (ITC) को संयोजनमा सञ्चालन हुनेछ भने जडिबुटी परियोजना जर्मन विकास सहयोगी संस्था (giz) मार्फत कार्यान्वयन हुनेछ । उक्त दुई परियोजनाको कार्यान्वयनबाट नेपाली च्याङ्ग्रा पश्मिना तथा जडिबुटीको मूल्यअभिवृद्धि, उद्यमी व्यवसायीको क्षमता विकास, ब्राण्डको प्रचार प्रसार आदि भई दिगो विकासमार्फत अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा निर्यात व्यापार प्रवर्द्धन गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग पुग्ने अपेक्षा लिइएको छ ।